

OPERE ITALIENE V

Sub patronajul unui comitet științific internațional alcătuit din:

SMARANDA BRATU ELIAN (Universitatea București).

MIGUEL Angel Granada (Universidad de Barcelona).

Yves HERSANT (École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris).

Nuccio Ordine (Università della Calabria).

Alain Segonds (Les Belles Lettres, Paris).

GIORDANO BRUNO (1548 – 1600), filosof italian, născut la Nola, în regatul Neapolelui. Acuzat de erezie pe când era călugăr la mănăstirea dominicană San Domenico Maggiore, se exilează și trăiește succesiv la Geneva, Toulouse, Paris, Londra, precum și în câteva orașe germane. Ține prelegeri la universitățile din Toulouse și Oxford, în care critică filosofia scolastică și pe Aristotel, intrând în dispute cu mulți reprezentanți ai doctrinelor oficiale ale câtorva biserici (catolică, luterană, calvină, anglicană). Revine în Italia, la

Veneția, unde este acuzat de erezie de către Inchiziție. Procesul său, început chiar la Veneția și continuat la Roma, se încheie cu condamnarea sa la ardere pe rug, dusă la îndeplinire în anul 1600 la Roma.

OPERE: Dialoguri filosofice italiene (*Cina din Miercurea Cenușii, Despre cauză, principiu și unu, Despre infinit, univers și lumi, Alungarea bestiei triumfătoare, Cabala calului Pegas, Despre eroicele avânturi*); Comedia *Lumânărarul*; Opere de mnemotehnică (*Cantus circaeus, Sigillus sigillorum, Ars memoriae*); Poeme filosofice latine (*De triplici minimo, De monade, De immenso et innumerabilibus*); Opere de magie (*De vinculis in genere, De Magia*) etc.

Sub patronajul

Centrului Internațional de Studii Bruniene

Institutul Italian de Studii Filosofice

GIORDANO BRUNO

OPERE ITALIENE V

Ediție îngrijită de

Smaranda Bratu Elian după ediția critică bilingvă

a lui

Giovanni Aquilecchia

Les Belles Lettres, Paris

HUMANITAS

BUCUREȘTI

Coperta

IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BRUNO, GIORDANO

Opere italiene / Giordano Bruno; ed. îngrijită și trad. de Smaranda Bratu Elian; după ed. critică bilingvă a lui Giovanni Aquilecchia, Les Belles Lettres, Paris; studiu introductiv: Edgar Papu.

— București: Humanitas, 2002

7 vol.

ISBN 973 - 50 - 0286 - 8

Vol. 5:

Cabala calului Pegas / trad., pref.: Smaranda Bratu Elian. - 2007. - ISBN 978 - 973 - 50 - 1715 - 6

I. Bratu Elian, Smaranda

II. Aquilecchia, Giovanni

III. Papu, Edgar

821.131.1 – 96 = 135.1

GIORDANO BRUNO *OEUVRES COMPLETES* Les
Belles Lettres, Paris, 1999

© HUMANITAS, 2007, pentru prezenta versiune
românească

EDITURA HUMANITAS

www.humanitas.ro

www.librariilehumanitas.ro

CABALA CALULUI PEGAS

Traducere și note de

Smaranda Bratu Elian

NOTA TRADUCĂTORULUI

Cabala calului Pegas este cel de al cincilea dintre dialogurile filosofice compuse de Giordano Bruno în limba italiană. Amintim cititorului român că aceste dialoguri, în număr de șase, au fost concepute de autor ca un discurs solidar și total care, plecând de la

o nouă ontologie să conducă spre o nouă etică, un nou proiect de societate omenească și un nou om. În același spirit, editura Humanitas a conceput, la rândul său, întreaga serie ca un proiect unitar, unde celor șase dialoguri filosofice li se va adăuga comedia *Lumânărarul* care cronologic le precedă iar tematic le anunță. În acest proiect, întreaga serie a operelor italiene este precedată de un amplu studiu monografic semnat de Edgar Papu și de o cronologie a vieții și operei filosofului, pe care cititorul le găsește în primul volum (Giordano Bruno, *Opere italiene I - Cina din Miercurea cenușii*, Humanitas, București, 2002). Pentru înțelegerea dialogurilor succesive am considerat că sunt suficiente notele explicative de la sfârșitul fiecărui volum. Este și situația volumului de față.

Tematica dialogurilor și consensul criticii au încetățenit împărțirea acestui tot unitar de care vorbeam în două cicluri: primele trei constituind ciclul dialogurilor cosmologice (anume *Cina din Miercurea Cenușii*, *Despre cauză, principiu și unu* și *Despre*

*infini*t, *univers* și *lumi*), celelalte trei alcătuind ciclul dialogurilor morale (din care fac parte *Alungarea bestiei triumfătoare*, *Cabala calului Pegas*, *Despre eroicele avânturi*). Cum se vede, volumul de față prezintă, pentru prima dată în versiune românească, cel de al doilea dialog al acestui din urmă ciclu.

Dialogul prezentat aici a fost scris de Bruno imediat după terminarea celui publicat cu un an înainte, anume *Alungarea bestiei triumfătoare*, ca o continuare sau un apendice la acesta, și are un caracter ușor aparte față de precedentele: Bruno însuși îl prezintă aparent în bășcălie, îl lasă neisprăvit și-i adaugă la sfârșit un alt dialog mai scurt, *Măgarul cilenic*, ca un soi de apendice la apendice. Și, ca și cum nu ar fi destul, introduce în ambele dialoguri câte un personaj grotesc și ambiguu: în primul, un om care într-o existență anterioară a fost măgar, în al doilea, un măgar în carne și oase. În realitate, în pofida succulentei uneori plebee a limbajului, a șarjei baroce și a momentelor grotești – care nu lipseau nici în celelalte volume –, ca și în acestea, discursul lui Bruno

este serios și coerent cu proiectul general: în dialogul precedent, Jupiter preconiza o mare reformă religioasă și morală, reprezentată alegoric de înlocuirea animalelor care dau nume constelațiilor și care, conform astrologiei, guvernează destinul pământenilor, cu tot atâtea virtuți. Jupiter anunța de pe atunci că o cugetare specială și ulterioară va fi făcută cu referire la două dintre locurile cerești, anume cel al Eridanului, care are o dublă natură (se află și în cer și pe pământ) și cel al Ursei mari, rămas vacant și aflat acum în vecinătatea Adevărului. Anunțul lui Jupiter are așadar menirea de a vesti tocmai dialogul de față și totodată de a atrage atenția că el trebuie gândit în contextul mării reforme preconizate de părintele zeilor, într-adevăr, *Cabala calului Pegas* se ocupă tocmai de cele două locuri rămase vacante și de virtuțile care vin să le ocupe, anume de Asinitatea abstractă, menită să stea alături de Adevăr, și de Asinitatea concretă, aflată în cealaltă parte a cerului. Cele două forme de asinitate sunt două ipostaze ale cunoașterii: asinitatea abstractă

este înțelepciunea și cunoașterea în legătura lor cu lumea divină, asinitatea concretă este ignoranța și nebunia lumii noastre. Un prim rol al dialogului este, așadar, acela de a întregi marea reformă lămurind rolul pe care îl are în ea cunoașterea. Un al doilea rol este cel de a lămuri limitele și șansele cunoașterii înseși, în diverse perspective filosofice și religioase.

Ca și până acum însă, discuția de aici, care țintește spre etică dar are o temă gnoseologică, este strâns legată de ontologia bruniană, de concepția universului infinit și în continuă prefacere, care se împărtășește de la aceeași substanță materială și aceeași esență spirituală, în care fiecare formă de existență individuală reclamă aceeași importanță și demnitate, în care sufletele transmigrează în mereu alte trupuri, drept care măgarul poate deveni om, iar omul măgar. Asinitatea, în ambele ei ipostaze, poate fi bună sau rea: este bună atunci când este premisa și suportul cunoașterii, răbdării, efortului asumat și toleranței; este rea când este neîncredere în rațiune, ascultare oarbă, smerenie și pasivitate. Faptul că

această din urmă variantă este bogat ilustrată prin referiri la textele biblice și la etica creștină nu este un accident. De aceea nu este de mirare că pasaje din acest dialog au fost folosite la procesul intentat autorului de către Inchiziție ca argumente ale acuzării.

Deși continuând dialogul precedent, cel de față pierde totuși mult din noblețea vizionară a proiectului de reformă și din speranța care-l anima atunci pe Bruno. Ar mai fi de știut că acest dialog a fost repudiat de Bruno, iar motivele acestei repudieri sunt felurit interpretate de feluriți exegeți. Felurit interpretată și ea de critici, întunecarea orizontului de speranță se răsfrânge însă, plăcut pentru cititor, în sarcasmul și plasticitatea formulărilor.

Ca și în cazul dialogurilor precedente, traducerea s-a făcut după fundamentala ediție critică îngrijită de Giovanni Aquilecchia și publicată în versiune bilingvă (italiană și franceză) în colecția „Giordano Bruno, *Oeuvres complètes*” condusă de Nuccio Ordine și Yves Hersant, la editura Les Belles Lettres, Paris. Volumul

după care s-a tradus dialogul de față, al VI-lea din această serie, este Giordano Bruno, *Cabale du cheval Pégaséen*, Texte établi par Giovanni Aquilecchia, Preface et notes de Nicola Badaloni, Traduction de Tristan Dagron, Les Belles Lettres, Paris, 1994.

Tălmăcirea primelor două sonete, anume *Intru lauda măgarului* și *Un prea pios sonet privitor la tâlcul măgăriței și măgărușului*, îi aparține distinsului traducător C.D. Zeletin (din *Sonetul italian în Evul Mediu și Renaștere*, București, Ed. Minerva, BPT, 1970, vol. II), ușoarele intervenții cerute de sens fiind semnalate în notă. Traducerea celorlalte versuri ne aparține.

Terminologia filosofică, îndeosebi cea aristotelică, folosește aceleași echivalențe ca și volumele precedente (v. lămuririle în *Nota traducătorului la Alungarea bestiei triumfătoare*).

Referirile destul de numeroase la textele din Sfintele *Scripturi* au fost confruntate cu *Biblia de Studiu pentru o viață deplină. Versiunea D. Cornilescu*, Life Publisher International, Springfield,

Missouri și Life Publishers România, Oradea, 2000. De multe ori notele oferă și versiunea românească, diferită, a citatelor (unele inexacte) folosite de Bruno.

Ca și la volumele precedente, notele au la bază un material bibliografic variat și nu reproduc niciodată întocmai un anume text. Am recurs de aceea la citarea autorului numai acolo unde textul nostru urmărește îndeaproape o singură sursă sau unde am reprodus interpretări diferite ale diferiților exegeți. Am folosit, în aceste cazuri, următoarele abrevieri:

L.F. pentru Luigi Firpo, *Il processo di Giordano Bruno*, Napoli, 1949.

N.B. pentru Nicola Badaloni, în Giordano Bruno, *Cabale du cheval Pégaséen*, Texte établi par Giovanni Aquilecchia, Preface et notes de Nicola Badaloni, Traduction de Tristan Dagron, Les Belles Lettres, Paris, 1994.

N.O. pentru Nuccio Ordine, *La Cabala dell'asino. Asinità e conoscenza în Giordano Bruno*, Liguori Editore, Napoli, 1996 (Cabala măgarului. Asinitate și cunoaștere la Giordano Bruno, trad. rom. Aurora

Martin, Humanitas, București, 2004) sau *la soglia dell'ombra. Letteratura, filosofia e pittura în Giordano Bruno*, Marsilio Editori, Venezia, 2003 (titlul operei e specificat în notă).

NT. pentru Nicoletta Tirinnanzi, note la Giordano Bruno, *Dialoghi filosofici italiani*, Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 2000.

V.S. pentru V. Spampanato, *Vita di Giordano Bruno*, Principato, Messina, 1921.

Și o ultimă lămurire: așa cum anunțam și în primul volum al seriei, cuvântul „măgar” folosit atât de des și cu atâtea semnificații – mai ales în dialogul de față – de către Giordano Bruno, în italiana curentă înseamnă, în sensul său figurat, ignorant și prost, deci e mai aproape de românescul „bou”. Dar cum conotațiile acestui cuvânt sunt numeroase și cu rezonanțe culturale precise, traducerea a optat pentru „măgar”. Dimpotrivă, substantivul românesc derivat, anume „măgărie”, era complet deviant, drept care, în cazul acestuia am optat pentru forma „asinitate”. Nu cred să existe deocamdată echivalențe românești mai

puțin trădătoare și mai acceptabile.

S.B.E.

CABALA DEL CAVALLO PEGASEO.

Con l'aggiunta dell'Asino *Cillenico*.

Deferita dal Nolano-dedicata al *Vescovo* di
Cafamarciano.

PARIGI.

Appresso Antonio Baio, *Anno* 1585?

CABALA

CALULUI PEGAS2

CU ADĂUGIREA

MĂGARULUI CILENIC3:

descrisă de nolan4

Dedicată

Episcopului de Casamarciano

PARIS5

La Antonio Baio

Anul 1585

PREASFINȚITULUI DON SAPATINO 6

**Abate, urmaș al Sfântului Quentin și episcop
de Casamarciano**

EPISTOLĂ ÎNCHINĂTOARE ASUPRA CABALEI CE URMEAZĂ

Reverendissime in Christo Pater⁷.

Așa cum adesea i se întâmplă unui olar care, terminându-și lucrarea (nu atât pentru că a pierit lumina, cât pentru că nu i-a ajuns și i s-a isprăvit materialul), se trezește în mână cu o bucată de sticlă ori de lemn ori de ceară ori de altceva, ce nu-i de ajuns pentru a făuri din el un vas, și atunci șade o vreme și cugetă, fără a ști ori a putea hotărî ce-ar fi de făcut cu el/ea, iar în cele din urmă, nevrând să-l arunce ca pe-un lucru nefolositor și încăpățânându-se să-i dea o întrebuințare, descoperă că e parcă hărăzit⁸ să devină o toartă, un tiv, un dop de butelcă, o întăritură, o lipitură, un adaos cu care să astupe, să umple sau să acopere vreo crăpătură, vreo gaură sau ciobitură, tot așa mi s-a întâmplat și mie, când, după

ce-am slobozit din mine nu zic toată cugetarea, ci doar un anume morman de scrieri⁹ (și neavând altceva în lucru), mi-au căzut ochii, mai mult din întâmplare decât dinadins, pe o terfeloaga pe care o tratasem cu dispreț și-o folosisem drept învelitoare pentru scrierile pomenite: și așa am descoperit că ea cuprindea parte din ce-ți voi înfățișa aici. La început, m-am gândit să i-o dau unui cavaler: dar acesta, după ce s-a uitat pe ea, a spus că n-are atâta învățătură cât să-i priceapă tainele, și prin urmare n-avea cum să-i placă. Pe urmă i-am oferit-o unuia dintre *ministri verbi Dei*¹⁰: acesta a spus că el unul e prieten cu buchea și nu află plăcere în asemenea tâlcuiri proprii lui Origene¹¹, îngăduite de scolaști și de alții asemenea, dușmani meseriei lui¹². I-am înfățișat-o unei cucoane: dar ea a zis că nu-i pe placul ei nefiind îndeajuns de mare pentru o chestiune precum cea a calului ori măgarului; i-am prezentat-o alteia: aceasta, deși gustând dintr-însa și declarând că-i place, a zis că are nevoie de câteva zile de gândire¹³. Am vrut apoi să văd dacă poate stârni interesul unei preacucernice, iar

ea mi-a spus: „n-o accept dacă vorbește de-altceva decât de mătăanii, de sămânța sfântă și de mielul domnului” 14. I-am vârât-o sub nas unui pedant¹⁵: insul a întors fața cu scârbă și m-a anunțat că renunțase la orice altă învățătură și disciplină cu excepția câtorva note, însemnări și interpretări cu privire la Vergiliu, Terențiu și Cicero. Un tichuitor de versuri mi-a spus că n-o vrea dacă nu cuprinde oarece octave¹⁶ sau sonete. Alții mi-au spus că tratate chiar mai de soi ca acesta au fost dedicate unor persoane mai prejos decât ei. Alții, din alte pricini, păreau înclinați să-mi mulțumească prea puțin sau deloc pentru o atare dedicație: și nu fără motiv, pentru că (la drept vorbind) orice tratat, orice scriere trebuie închinată, oferită și pusă dinaintea cuiva care e de meserie sau în măsură s-o priceapă.

Or, cum stăteam așa, cu ochii pironiți, căutând rostul materiei acesteia enciclopedice¹⁷, mi-am amintit de enciclopedismul minții dumitale, care nu atât prin bogăție și rodnicie pare să cuprindă totul și chiar mai mult decât totul, cât printr-o anume și

osebită¹⁸ desăvârșire. Desigur, nimeni nu va putea pricepe totul mai deplin decât dumneata: deoarece ești în afara a toate. Dumneata poți intra pretutindeni, pentru că nimic nu te ține închis. Poți avea totul, pentru că nu ai nimic. (Nu știu de mă voi dovedi mai grozav dacă îți voi descrie intelectul inefabil.) Nu știu dacă ești teolog, filosof ori cabalist: dar știu bine că ești toate laolaltă, dacă nu prin esență, măcar prin participare; dacă nu în act, atunci în potență; dacă nu de aproape, de departe. Oricum, eu cred că ai îndeajuns și dintr-una și dintr-alta: drept care, poftim aici cabală, teologie și filosofie! Vorbesc de-o cabală de filosofie teologică, de-o filosofie de teologie cabalistică și de-o teologie de cabală filosofică, deoarece nu știu încă dacă acestea trei le deții în întregime, în parte sau deloc: dar sunt pe deplin sigur că deții parte din totul despre nimic, totul despre parte din nimic și nimic despre parte din tot 19. Dar, revenind la ale noastre, mă vei întreba: ce-i lucrul ăsta ce mi-l trimiți? Care e subiectul acestei cărți? Cu ce dar m-ai învrednicit? Iar eu îți răspund că îți aduc în

dar un Măgar²⁰: acel Măgar anume care îți va face onoare, care-ți va spori demnitatea și te va scrie în cartea veșniciei; nu te costă nimic să-l iei de la mine și să-l socoti al dumitale; nu te costă nici să-l îngrijești, deoarece nu mănâncă, nu bea, nu murdărește prin casă; va fi al dumitale pe veci și va dăinui mai mult decât mitra, cârja²¹ și sfita ²² de episcop, catârca²³ și viața: cum fără multe vorbe vei pricepe și dumneata și alții. Și nu mă îndoiesc, preasfinte părinte, că măgarul de dar va fi pe placul prudenței²⁴ precum și pe-al milosteniei²⁵ dumitale: și nu spun asta din pricina obiceiului de a dăruia marilor învățați nu doar o nestemată, un diamant, un rubin, o perlă, un cal de soi, o vază minunată, ci și o maimuță, un papagal, un macac, un măgar; iar acesta din urmă când e trebuincios nu e de o speță oarecare, ci de una rară și potrivită înțelesului: la Roma, măgarul indian e la mare preț și se dăruiește numai papei; la Constantinopol, măgarul din Otranto se dăruiește doar împăratului; la Napoli măgarul din Sardinia se dăruiește viceregelui²⁶; atunci, crezi matale că

măgarul cabalistic²⁷, care este o idee și ca atare celest, este mai puțin scump în orișicare parte a pământului, pentru orișice om de seamă: de vreme ce știm că, printr-o bunăvoință cerească, ni s-a garantat că precum e pe pământ așa e și în cer²⁸? Prin urmare sunt sigur că-l vei primi cu plăcerea cu care ți-l dăruiesc eu.

De vrei, părinte, socoate-l o pasăre, de vreme ce e înaripat și e cea mai drăgălașă și veselă zburătoare de ținut în colivie. Sau de vrei, socoate-l o fiară, pentru că nu e doar unic, rar și nemaivăzut, ci e și vietatea cea mai de soi pe care o poți fereca într-o grotă sau peșteră. Dacă-ți place, socotește-l animal domestic: pentru că e cuviincios, credincios și supus, și e cel mai bun tovarăș pe care-l poți avea în casă. Vezi însă să nu-ți scape din mână: căci e cel mai iute armăsar ce poate fi scos la păscut sau, mai curând, ținut în grajd; este cel mai bun tovarăș de odaie și de taclale. Poartă-te cu el ca și cu un giuvaier și un lucru de mare preț, căci nu poți avea comoară mai scumpă în tainița dumitale. Atinge-l cu sfințenie și privește-l cu

mare stimă: deoarece nu poți avea carte mai rară, imagine și oglindă mai cristalină în odaia ta de taină²⁹. *Tandem*? O, dacă în pofida tuturor acestor lucruri, simți că nu ți se potrivește, poți să-l dăruiești altcuiva care să nu-ți fie nerecunoscător pentru un așa dar. Dacă îl socoti o joacă, dăruiește-l vreunui cavaler de ispravă ca să-l dea pe mâna pajilor să-l răsfete laolaltă cu maimuțele și cercopitecii. Dacă îl socotești un animal pastoral ³¹, dă-i-l unui opincar să-l așeze alături de calul și boul lui. Dacă îl socotești sălbatic, dăruiește-l vreunui Acteon³² care să-l lase să umble liber, cu cerbii și căpriorii. Dacă-l socotești drăgălaș, dă-i-l unei domnișoare să-l țină în chip de hermină sau de cățelușă. În sfârșit, dacă-ți pare că aduce a matematician, fă-i-l pomană unui cosmograf să-l pună să se cațăre și să țopăie între polul arctic și cel antarctic, pe inelele vreunei sfere dintr-acelea ce înfățișează universu¹³³, căci el, la fel de lesne precum făcut-a mercurul cu sfera lui Arhimede³⁴, îi va putea imprima o mișcare continuă, reprezentând astfel mai cu spor macrocosmosul, unde sufletul lăuntric inspiră

concordanță și armonie mișcării rectilinii și circulare³⁵. Dar de ești înțelept, precum te socotesc eu, și judeci cu chibzuială, îl vei păstra pentru dumneata: și nu vei găsi că ceea ce-ți închin dumitale e mai prejos decât ce i-am închinat papei Pius al V-lea, căruia i-am dedicat *Arca lui Noe*; nici regelui Henric al III-lea al Franței, pe care l-am nemurit cu *Umbrele ideilor*; nici legatului său în Anglia, căruia i-am dăruit *Treizeci de sigilii*; nici cavalerului Sidney, căruia i-am închinat *Bestia triumfătoare*. Pentru că aici ai nu doar bestia triumfătoare în carne și oase, ci și cele treizeci de sigilii desfăcute, fericirea desăvârșită, umbrele lămurite și arca bine cârmită: unde măgarul (care nu-i mai prejos nici de roata timpului, nici de necuprinsul universului, de fericirea inteligențelor, de lumina soarelui ori de baldachinul lui Jupiter³⁷) este moderator, prezentator, consolator, dezvăluitor și cârmuitor. El nu e un măgar de grajd ori de turmă, ci unul care se poate arăta oriunde, poate merge oriunde, intra oriunde, ședea oriunde, poate comunica, înțelege, sfătui, explica și face totul. Chiar

aşa: dacă-l văd săpând, udând şi irigând, de ce nu l-aş numi grădinar? Dacă ară, seamănă şi sădeşte, de ce n-ar fi agricultor? De ce n-ar fi meşter, dacă e ucenic, zidar şi arhitect? Cine mă-mpiedică să-l numesc artist, dacă e atât de ingenios, de activ şi inovator? Dacă e atât de strălucit în argumentaţie, în dizertaţie şi apologetică, de ce nu ți-ar plăcea să-l numesc scolast? Şi fiind el un atât de dibaci întemeietor de obiceiuri, instaurator de doctrine şi reformator de religii, cine s-ar feri să-l numească academician şi să-l socotească mare diriguitor al vreunei mari şcoli? De ce n-ar fi el monahal, de vreme ce e coral, capitular şi dormitorial 38? Iar dacă e, prin legământ, sărac, neprihănit şi obedient³⁹, sunt eu oare de dojenit de-l voi numi monah? Cine mă va împiedica să-l socot vrednic de conclav, de vreme ce el, fie că spune ce crede fie că nu, este numai bun de înaintat în rang, de ales şi de uns prelat? Iar de e doctor subtil, irefutabil şi iluminat⁴⁰, cum aş putea să nu-l preţuiesc şi judec drept un sfetnic bun? Mă vei lega oare la gură ca să nu-l pot numi blajin, când în capul acela e sădită

întreaga moralitate politică și economică? Putea-va toată autoritatea canonică să mă împiedice să-l socotesc un stâlp al bisericii, dacă el mi se-arată atât de pios, de credincios și de cumpătat? Dacă-l văd atât de înalt, de fericit și de triumfător, mă va putea împiedica cerul și lumea toată să-l numesc divin, olimpian și ceresc? Pe scurt (ca să nu-ți mai bat capul nici duminică, nici miercuri), după mine el este însuși sufletul lumii, este tot în tot și tot în orice parte⁴¹. Așadar vezi care și câtă este însemnătatea acestui venerabil subiect, căruia îi dedicăm această vorbire și dialogurile următoare. Iar de-ți va părea că afli în ele ditai căpățâna ori fără de trunchi ori doar cu un spârcc de coadă⁴², nu te speria, nu te înfuria, nu te mira: căci în natură există multe specii de animale care n-au alte mădulare decât capul sau care par să n-aibă decât cap deoarece capul e atât de mare încât celelalte părți trec neobservate; dar asta nu înseamnă că nu sunt desăvârșite fiecare în felul ei⁴³. Iar dacă această explicație nu te mulțumește, ia aminte și la faptul că această cârtică are în ea o descriere, o pictură; iar în

portrete cel mai adesea e de ajuns că e zugrăvit capul singur, fără restul corpului. Nu mai spun că uneori marea dibăcie [a pictorului] stă în a arăta numai o mână, un picior, o coapsă, un ochi, o ureche de-abia schițată, jumătate de chip apărând din dosul unui copac, la un colț de fereastră, ori părând sculptat pe rotunjimea unei cupe care are drept picior o labă de gâscă sau de pajură sau cine știe ce alt animal: iar pentru asta lucrătura nu este nici hulită, nici disprețuită, ci e cu atât mai bine primită și admirată⁴⁴. În același fel trag eu nădejde, ba chiar sunt sigur că dumneata vei accepta darul acesta ca pe-o lucrare tot atât de desăvârșită pe cât e de desăvârșită dărnicia cu care ți se oferă. *Vale*⁴⁵.

SONET ÎNTRU LAUDA MĂGARULUI

Prostie sfântă de măgar, tăcere, tu, neghiobie, tu, devoțiune, voi ce mai faceți sufletele burie, nu geniu, studiu și inițiere!

Nu se înalță trudnica veghere pe care orice artă și-o propune, nici contemplare-ntru înțelepciune, la

ceru-n care-ți faci sălaș, în sfere.

De ce s-aflați, cum cărțile îndrugă, o, curioși, până ce vă crapă țeasta, de sunt din foc ori țărână aștrii-n fugă? 46

Măgarul sfânt nu-și face griji din asta, ci-așteaptă soarta ghemuit a rugă:

primește, stând, norocul ori năpasta⁴⁷.

Ce n-o să se distrugă, e numai al eternei liniști rodul ce-l vei primi când s-o-ncheia prohodul⁴⁸.

DECLAMAȚIE

CETITORULUI SÂRGUINCIOS.

CREDINCIOS ȘI CUCERNIC

Vai, tu, care mă asculți, află că spiritul meu nu-și poate aminti, nici cu simțirea, nici cu mintea, nici cu ochii, și nu-și poate face auzită vocea nici înfățișa temeiurile altfel decât suspinând cu foc, vărsând șiroaie de lacrimi și tânguindu-se amarnic, de cât de înșelătoare sunt simțurile, cât de tulbure gândirea și nepricepută judecata care, în verdictul său dezământat, ticălos și dăunător, nu vede, nu ia în seamă și nu

lămurește, așa cum ar trebui s-o facă în temeiul naturii, al adevărului rațional și ai dreptății, bunătatea neprihănită, sinceritatea regală și magnifica maiestate a sfintei ignorante, a doctei prostii și a divinei dobitocii a măgarului⁴⁹. Vai, Doamne, cum mai greșesc cei care, în viață fiind, chinuie cu sălbăticie această minunăție cerească, căci unii fremătând o înfierează, alții o sfâșie cu colții, alții o batjocoresc cu măscări zeflemitoare, și pe toți și oriunde, atunci când își bat joc, iau în târbacă și fac bășcălie de ceva, îi auzi una-două zicând „ăsta e un dobitoc, fapta asta e o dobitocie, ce dobitocie!”, când vorbele astea se potrivesc întru totul discuțiilor celor mai serioase, subiectelor celor mai temeinice și exprimărilor celor mai chibzuite. Vai, Doamne, de ce mi se înfățișează dinaintea ochilor, mâhnindu-mi inima, îndoliindu-mi mintea și îngreunându-mi sufletul, această mulțime nepricepută, neghioabă și ageamie care gândește atât de strâmb, se exprimă atât de tăios, scrie cu atâta cutezanță, zămislind comentarii infame cu privire la atâtea opere mărețe – precum *Măgarul de aur*, *Laudă*

măgarului, Elogiu măgarului 0, ce, în tipografia, în librării și oriunde, nu se împiedică de disprețul, de batjocura și ocara ei – comentarii care nu se gândesc decât să ia în râs și prin felurite ironii să-și bată joc și să ponegrească glorioasa dobitocie măgărească? Ce i-ar împiedica pe oameni să creadă că și eu voi face la fel? Cine o să pună stavilă limbariței lumii, ca să nu fiu trecut de-a valma⁵¹ printre cei ce democritizează⁵² pe tema asta? Cine îi va împiedica să creadă, să afirme și să confirme că eu nu intenționez cu adevărat și în chip serios să laud măgarul și dobitocia măgărească, ci că mai curând mă străduiesc să adaug ulei opaițului aprins de alții⁵³? Dar voi, judecătorii mei îndrăzneți și sfrunțați, calomniatorii mei bicisnici și ticăloși, **ponegritorii** mei sumbri și înflăcărați, opriți-vă, în **toarceți-vă** ochii, ațintiți-vă privirea și vedeți, pătrundeți, cântăriți dacă noțiunile, enunțurile și judecățile pe care le aduc în apărarea acestui animal sacru, neprihănit și sfânt sunt pure, adevărate și doveditoare sau sunt, poate, false, închipuite și cu neputință⁵⁴. Iar dacă le vedeți ridicate pe temelii cu

adevărat puternice, dacă sunt frumoase, dacă sunt bune, nu le ocoliți, nu fugiți de ele, nu le lepădați cât colo; ci acceptați-le, urmați-le, îmbrățișați-le, și nu rămâneți priponiți în obișnuința de a crede, nu vă lăsați învinși de suficiența gândirii nici călăuziți de deșertăciunea vorbei, dacă altceva vă arată lumina intelectului, dacă alt viers vă cântă învățătura și altceva vă recomandă experiența⁵⁵.

Ce credeți voi că este măgarul ideal și cabalistic⁵⁶ pe care ni-l înfățișează sfintele scripturi? Ce credeți c-o fi calul Pegas întruchipat în plăsmuirile poeților? Ce socotiți c-o fi măgarul cilenic demn de a fi pus *in croce*⁵⁷ în cele mai renumite academii? Dar lăsându-i la o parte pe-al doilea și pe-al treilea, pentru a ne ocupa doar de cel dintâi, care e platonice și totodată teologal, vreau să aflați că despre el aduc mărturie atât scrierile divine cât și cele omenești, dictate atât de învățații cei sfinți cât și de cei profani, care vorbesc fie din umbra științelor, fie din lumina credinței⁵⁸. Iar cine e cât de cât priceput în materie, va afla că nu mint când spun că măgarul ideal este

principiul supranatural al producerii, formării și desăvârșirii speciei măgărești⁵⁹; aceasta, deși în sânul atotcuprinzător al naturii, este și arată diferit de celelalte specii, deși se numără printre mințile de a doua speță⁶⁰ și este definită printr-un alt concept decât celelalte forme, totuși (iar asta contează cel mai mult) în mintea dintâi ea e la fel cu ideea speciei umane, cu ideea speciei pământ, a speciei lună ori soare, a speciei inteligențelor, demonilor, zeilor, lumilor și universului întreg; mai mult, ea este specia de care depind nu doar măgarii, ci și oamenii, stelele, lumile și viețuitoarele lumilor⁶¹: este acea specie, spun eu, în care nu există diferență între formă și existență, între un lucru și altul; ci ea e una și cu desăvârșire simplă. Vedeți, prin urmare, de unde se trage că cel mai sfânt dintre sfinți este numit, și nu întru ocară, ba leu, ba unicorn, ba rinocer, ba vânt, furtună, acvilă, pelican⁶²; nenumindu-l însă om, este numit în schimb rușine a oamenilor, josnicie a gloatei, oaie, miel, vierme, și e asemuit cu o greșeală, mergând până la a-l numi păcat și chiar mai rău⁶³.

Luați aminte la pricina pentru care creștinii și iudeii nu se mânie, ci mai degrabă se bucură ca de-o izbândă când aluziile metaforice ale sfintei scripturi îi înfățișează prin calificativul și caracteristica de măgari, îi numesc măgari, îi definesc măgari: în așa fel încât oriunde vine vorba de animalul acesta blagoslovit, ori că ne luăm după sensul literal și moral, ori după cel alegoric sau anagoric⁶⁴, înțelegem un om drept, un om sfânt, un om al lui Dumnezeu⁶⁵.

De aceea, în *Exod*, când se face vorbire despre mântuirea și schimbarea omului, laolaltă cu acesta este pomenit și măgarul: „Întâiul născut al măgarului”, se spune acolo, „îl vei schimba pe o oaie; iar întâiul născut al omului îl vei răscumpăra și mântui” ⁶⁶. Și când, în aceeași carte, este dată legea ca bărbatul să nu poftască la nevastă sau la roabă, vezi că sunt pomeniți în același loc boul și măgarul: ceea ce înseamnă că a râvni la aceștia este un păcat la fel de mare⁶⁷. Când însă în cartea *Judecătorilor* Debora cântă cu Barac, fiul lui Abinoam, spunând „Ascultați, o regi, aplecați urechea, voi, domnitori,

care încălecați măgari lustruiți și stați pe locul judecătorilor” 68, sfinții rabini interpretează astfel: „o voi, cârmuitori ai pământului, care stați deasupra popoarelor îngăduitoare, și care cu biciul sfânt îi cârmuiți, pedepsindu-i pe cei răi și răsplătindu-i pe cei buni și rânduiind totul cum se cuvine”. Când *Pentateuh-ul* poruncește să mână și să aduci pe calea cea bună măgarul și boul rătăcit al aproapelui tău⁶⁹, învățații⁷⁰ interpretează, în sens moral, că de se întâmplă ca omul care e aproapele lui Dumnezeu (care e în noi și înăuntrul nostru) să se îndepărteze de la calea cea dreaptă, noi trebuie să-l înștiințăm și corectăm. Iar când mai-marele sinagogii l-a certat pe Domnul că vindeca un bolnav în zi de Sabat, acesta a răspuns că „nu este om cumsecade care, în orice zi, să nu vină să scoată măgarul sau boul din puțul unde a căzut” 71, iar sfinții scriitori înțeleg prin asta că măgarul este omul simplu, boul este omul în starea lui din natură, puțul este păcatul capital, cel ce scoate măgarul din puț este grația divină și puterea care îi mântuie pe aleșii săi din acel abis. Iată prin urmare

cum poporul mântuit, prețuit, râvnit, cârmuit, îndreptat, înștiințat, corectat, slobozit și până la urmă predestinat, este întruchipat de măgar și numit măgar; iar că măgarii sunt cei prin care binecuvântarea și mila dumnezeiască se pogoară peste oameni – și vai de cei ce rămân fără măgar – se poate prea bine vedea din însemnătatea pe care o are blestemul din *Deuteronom*, când Dumnezeu amenință zicând: „Ți se va răpi măgarul dinaintea ta, și nu ți se va da înapoi”. 72

Blestemat e regatul, urgisită e cetatea, nenorocit orașul și nefericită casa de unde e alungat, izgonit și îndepărtat măgarul. Vai de simțirea, mintea și sufletul ce n-au întrînsele o parte măgărească. Iar zicala *ab asino excidere*⁷², este foarte răspândită pentru a spune că cineva e distrus, sleit, isprăvit. Origene Adamantius, acceptat printre doctorii sacri și dreptcredincioși ai Bisericii, vrea ca rodul predicilor celor șaptezeci și doi de discipoli ai lui să fie întruchipat de șaptezeci și două de mii de măgari pe care poporul lui Israel i-a câștigat de la moabiți: socotind el că fiecare

din acei șaptezeci și doi a câștigat o mie, adică un număr perfect, de suflete predestinate, salvându-le din mâinile lui Moab, adică izbăvindu-le de tirania lui Satan⁷⁴. Adăugați la asta că oamenii cei mai credincioși și sfinți, care iubesc și respectă legea veche și pe cea nouă, au primit, ca dar suprem și semn de cinstire, numele de măgari. De nu mă credeți, mergeți de cercetați ce scrie în Evanghelie: „Măgărița și măgărușul ei, dezlegați-i și aduceți-i la mine”. ⁷⁵ Mergeți și uitați-vă la vorbirea pe care o fac teologii evrei, greci și latini cu privire la fragmentul acela din cartea *Numerilor*: „*Aperuit Dominus os asinae, et locuta est*” ⁷⁶. Și vedeți cât de bine se împacă cu aceasta atâtea alte pasaje din sfintele scrieri unde apare adesea Dumnezeu și Pronia cerească deschizând gura feluritor personaje divine și profetice, cum e acela care zicea: „Vai, Doamne, eu nu știu grăi” ⁷⁷; sau acolo unde se spune „Dumnezeu i-a deschis gura” ⁷⁸; nu mai zic de câte ori stă scris „*Ego ero in ore tuo*” ⁷⁹; de câte ori e rugat „Doamne, deschide-mi buzele, și gura mea te va lăuda” ⁸⁰; iar în

Noul Testament: „Muții vorbesc, săracii propovăduiesc” 81: toate acestea au aceeași reprezentare, Dumnezeu care a deschis gura măgăritei iar aceasta a vorbit. Prin autoritatea ei, prin gura, vocea și cuvintele ei este supusă, învinsă și călcată în picioare fudula, trufașa și îndrăzneță știință laică; prin ea e împins în jos pentru a ajunge în rând cu celelalte, orice spirit înalt ce îndrăznește a ridica fruntea spre cer: deoarece Dumnezeu a ales spiritele neputincioase pentru a lăsa nedeslășite puterile lumii⁸². A dat cinstire lucrurilor neghioabe; căci ceea ce nu putea fi recăpătat prin înțelepciune, a fost dres prin sfânta prostie și neștiință: de aceea este certată știința știutorilor și respinsă înțelepciunea înțelepților⁸³. Proștii lumii au fost cei ce au întemeiat religia, ritualurile, legea, credința, rânduiala vieții; cei mai mari măgari ai lumii (aceia care n-au pic de simțire nici învățătură, care nu cunosc conviețuirea nici deprinderile civilizate și putrezesc într-o veșnică pedanterie) sunt cei care, cu îngăduința divină, reformează credința prihănită și coruptă, vindecă

plăgile religiei rănite și, scăpând-o de abuzurile superstițiilor, cârlesc la loc veșmântul ei sfâșiat⁸⁴; ci nu sunt aceia care cu nelegiuită curiozitate se duc ori s-au dus să scotocească tainele naturii, care au socotit mersul stelelor. Cercetați dacă ei se străduiesc ori s-au străduit vreodată să afle cauzele secrete ale lucrurilor; dacă nu cumva iartă spulberarea împărățiilor, risipirea popoarelor, incendiile, măcelurile, ruinele și exterminările; dacă le pasă de piere lumea din cauza lor⁸⁵: toate cu condiția să fie salvat sârmanul lor suflet, cu condiția să-și înalțe lăcaș în cer, să-și depună comoara într-acea patrie fericită, nepăsându-le defel de renumele, de bunăstarea și gloria din această viață nesigură și plăpândă: ci doar de cealaltă, sigură și veșnică. De acești măgari vorbește alegoria înțelepților antici (cărora spiritul divin s-a îndurat totuși să le dezvăluie câte ceva, fie și numai ca să-i facă de neiertat) în apologul plin de învățăminte despre zeii care s-au luptat cu giganții răzvrățiți, fii ai pământului și îndrăzneți atacatori ai cerului, pe care zeii, datorită glasului măgarilor, i-au

zăpăcit, i-au speriat, înspăimântat, înfrânt și subjugat⁸⁶. Și același lucru se înțelege lămurit dacă, ridicând vâlul metaforei sacre, ne ațintim privirea asupra sensului anagoric⁸⁷ al pildei divinului Samson, care înarmat cu o falcă de măgăriță, a răpus mii de filistenii⁸⁸; pentru că – spun sfinții tâlcuitori – cu falca măgăriței, ceea ce înseamnă cu propovăduitorii legii și mai-marii sinagogii, și cu falca măgărușului, ceea ce înseamnă cu propovăduitorii legii noi și mai-marii Bisericii militante, *delevit eos* ⁸⁹, adică i-a spulberat, i-a înghesuit pe toți o mie – număr desăvârșit – pe toți ca unul, după cum stă scris: „Căzut-au în stânga ta o mie, iar în dreapta ta zece mii”. ⁹⁰ Iar locul acela se numește acum Ramat-Lehi, adică „Aruncarea fâlcii”; și din asta a urmat, rod al propovăduirii, nu numai nimicirea odioaselor puteri vrăjmașe dar și salvarea celor renăscuți: deoarece din aceeași falcă, și deci în urma aceleiași propovăduiri, au apărut și au tășnit acele ape care, instaurând cunoașterea divină, răspândesc mila cerească și-i fac pe cei ce se adapă din ele vrednici de viața veșnică⁹¹.

O, tu, puternică, victorioasă și triumfătoare falcă de măgar mort! O, tu, divină, gingașă și sfântă falcă de măgăruș răposat! Dacă într-atâta este slava și mărirea acestei sacrosancte relicve, adică a unui ciolan, cât fi-va sfințenia, grația, divinitatea, puterea, victoria și triumful măgarului întreg, deplin și viu? Și mă întorc spre voi, iubiții mei ascultători; mă adresez vouă, care sunteți prietenii scrierilor mele și ascultătorii glasului meu: și vă spun, vă înștiințez, vă îndemn și vă conjur: veniți-vă în fire! Lăsați-mă cu necazul vostru, luați seama la binele ce vă stă dinainte, liberați-vă de ucigătoarea semeție a inimii, retrageți-vă în sărăcia spirituală, fiți umili în cuget, renunțați la rațiune, stingeți flacăra luminoasă a minții, care vă aprinde, vă arde și vă mistuie; feriți-vă să vă sporiți știința, căci cu siguranță ea vă sporește suferințele; lepădați-vă de orice simțire, lăsați-vă prinși de sfânta credință, fiți voi acea măgăriță binecuvântată, deveniți voi acel glorios măgăruș, doar pentru care mântuitorul lumii le-a spus învățăcelilor lui: „Duceți-vă în satul dinaintea voastră” 92, adică

străbateți întreg universul sensibil și material, care este un simulacru opus și supus lumii inteligibile și imateriale. „Veți găsi legați o măgăriță și un măgăruș”: adică acolo veți da peste poporul evreu și cel păgân, supus, asuprit și înrobit de Belial. Și continuă: „Dezlegați-i și sloboziți-i din robie”: anume prin propovăduirea Evangheliei și stropirea cu apa botezului; „aduceți-i la mine”: pentru ca să mă slujească, să devină ai mei, să poarte în spinare povara trupului meu, adică a sfintei mele ctitorii și a legii mele; să fie mânați de frâiele poveștelor mele divine, să devină vrednici și în stare să intre cu mine în Ierusalimul triumfător, în cetatea cerească. Vedeți, prin urmare, cine sunt cei mântuiți, cine sunt cei chemați, cine sunt predestinații și izbăviți: măgărița, măgărușul, oamenii simpli, cei săraci cu duhul, pruncii și cei ce vorbesc precum pruncii; ei și numai ei intră în împărăția cerului; aceia, disprețuind lumea și fastul ei, batjocoresc veșmintele, renunță la orice îngrijire a trupului, a cărnii care înfășoară sufletul, o calcă în picioare, o dau de pământ: și totul pentru ca măgărița

cu măgărușul ei iubit să pășească triumfătoare și în glorie. Rugați-vă, dragii mei, ruga-ți-vă Domnului, dacă nu sunteți deja măgari, să vă prefacă neîntârziat în măgari. E destul să vreți: și harul dumnezeiesc se va pogorî desigur îndată asupra voastră; căci, deși sunteți măgari prin natură, iar învățătura obișnuită nu este decât o dobitocie măgărească, trebuie să cercetați și să cumpăniți bine dacă sunteți măgari întru Dumnezeu: adică dacă faceți parte dintre nenorocoșii care rămân legați dinaintea porții, sau dintre fericiții care intră înăuntru⁹³. Amintiți-vă, voi drept-credincioșilor, că, la vremea lor, părinții noștri dintâi i-au fost pe plac Domnului, și se bucurau de bunăvoința lui și trăiau sub pavăza lui, mulțumiți în paradisul terestru, aidoma măgarilor, pentru că erau simpli și nu știau ce e binele și răul; atunci încă putea să-i zgândăre dorința de-a afla ce-i binele și răul, dovadă că n-aveau nici cea mai mică idee despre ele; atunci puteau crede o minciună spusă de șarpe; atunci era cu putință să-i faci să creadă până și asta: că deși Dumnezeu zisese că ei o să moară, poate că n-avea să

fie așa; în starea asta ei erau bine-veniți și acceptați, și nu cunoșteau nici durerea, nici grijile, nici supărarea. Și mai amintiți-vă că Dumnezeu a iubit poporul evreu când era îndurerat, înrobit, înjosit, asuprit, neștiutor, împovărat, strivit de desagi, ca un animal de povară, de nu-i lipsea decât coada ca să fie de-a dreptul măgar sub stăpânirea egipteană: atunci a fost numit de Dumnezeu poporul său, neamul său, seminția sa aleasă. Și dimpotrivă, l-a numit stricat, ticălos, păcătos, desfrânat când a avut rânduieli, demnitate și măreție asemeni altor popoare și altor regate respectate de lume⁹⁴. Cine oare nu laudă vârsta de aur, când oamenii erau măgari, când nu știau să lucreze pământul, când nimeni nu era mai presus de altul, nimeni nu știa mai multe ca celălalt, când toți aveau drept acoperiș grotelile și cavernele, când se băteau între ei ca animalele și nu aveau atâtea veșminte dar nici invidii, nici atâtea chipuri de a-și ațâța poftele trupului și ale gurii: totul era al tuturor, hrana erau poamele, castanele, ghinda așa cum le-a lăsat mama natură⁹⁵. Toată lumea știe că, nu

numai în specia omenească, ci la toate speciile de animale, mama îl iubește mai tare, îl alintă mai mult, îi face pe plac și îl ferește de oboseală și de muncă, îl giugiulește, îl sărută, îl ia în brațe și îl păzește mai mult pe cel mai mic dintre copii: acela, neștiind ce-i rău sau bine, pentru ea este ca și un miel, ca un animal, un măgar, că el nu știe vorbi și cu atât mai puțin a judeca; iar pe măsură ce lui îi crește mintea și înțelepciunea, pe atât scade iubirea, grija, afecțiunea duioasă pe care i le poartă părinții. Nu e pe lume dușman care să nu arate duioșie, blândețe, îngăduință față de vârsta aceea, față de cineva care nu are în ființa lui nimic viril, nimic chibzuit, bărbătesc, ager, care n-are barbă, nu e puternic nici matur⁹⁶. De aceea, vrând să-i trezească mila și îndurarea Domnului, un anume profet a zis: *Ah, ah, ah, Domine, quia nescio loqui* ⁹⁷; care zicere și răget îl arată a fi măgar. Iar într-alt loc spune: „*Quia puer sum*” ^{9 s.} Și tot așa, când se dorește iertarea unei greșeli, de multe ori, în cărțile sfinte, cauza este înfățișată astfel: „*Quia stulte egimus*”, „*stulte egerunt*”, „*quia nesciunt quid*

faciant” , „ignoravimus” , „non intellexerunt” 99.

Când vrem să-i cerem un hatâr lui Dumnezeu sau când vrem să dobândim mai multă încredere, îngăduință și autoritate de la oameni, amintim versetul care spune că apostolii păreau beți 100; sau celălalt, că nu știau ce spun pentru că nu ei vorbeau prin gura lor. Iar unul dintre cei mai de soi, pentru a dovedi cât e de sărac cu duhul, a spus că a fost răpit în cel de al treilea cer, unde a auzit taine de nerostit, și că nu știe dacă era mort sau viu, dacă era înăuntrul propriul trup sau în afara lui 101. Iar un altul spunea că vede cerurile deschise; și câte și mai câte altele nu zic aleșii Domnului, cărora li se dezvăluie ceea ce rămâne ascuns înțelepciunii omenești și care trece drept o eminentă măgărie în ochii discursului rațional: pentru că aceste nebunii, aceste dobitocii și măgării sunt semne de înțelepciune și inteligență și acte de eroism pentru Dumnezeuul nostru: care îi numește pe cei ce cred în el, îl iubesc și îl urmează, fie puii lui, fie turma lui, oile, pruncii, proștii lui, măgărușul lui, măgărița lui. Nu există, spun și repet, o mai bună

oglindă pusă dinaintea ochilor omenești decât măgarul și dobitocia măgărească: nimic nu dovedește mai lămurit, mai matematic, cum trebuie să fie cel care, trudind în via Domnului, e pus să-și aștepte simbria zilnică, să viseze la gustul unei cine copioase, la odihna care urmează acestei vieți trecătoare. Nicio altă asemănare, mai mare sau egală cu aceasta, nu ne călăuzește și nu ne poartă mai drept spre mântuirea veșnică decât o poate face această adevărată înțelepciune încuviințată de cuvântul Domnului; și dimpotrivă, nu e lucru care să ne târască mai sigur în mijlocul și în adâncul iadului decât meditația filosofică și rațională, care se naște din simțuri, crește prin gândirea discursivă și se maturizează în intelectul uman. Căzniți-vă, așadar, să fiți măgari, voi, care sunteți oameni; iar voi ceilalți, care sunteți deja măgari, străduiți-vă, trudiți-vă și rostuiți-vă în așa fel încât să mergeți din bine în mai bine, pentru ca să ajungeți la acea țintă, la acea demnitate, care nu prin cunoaștere și fapte, oricât de mari, ci numai prin credință se dobândește: și care nu prin neștiință și

ticăloșii, fie ele cât de uriașe, se pierde, ci doar prin necredință (cum zic unii că spune Apostolul 103). Dacă vă rostuiți așa, dacă veți fi și vă veți purta astfel, veți fi înscriși în cartea vieții, veți obține grația de la Biserica luptătoare și gloria de la cea triumfătoare, în care Dumnezeu trăiește și domnește în veacul vecilor. Amin.

Finis

UN PREA PIOS SONET PRIVITOR LA TÂLCUL MĂGĂRIȚEI ȘI MĂGĂRUȘULUI

— Găsiți-Mi în cetatea dinainte o măgăriță!
Prindeți măgărușul, desfaceți lanțul, părăsiți țărușul
și-aduceți-Mi-i, slugilor preasfinte!

De marilor mistere le-o opri urcușul vreo
cleveală, luați aminte: așa-i sortește marele Părinte:
ea-mpărăteasă, el - împărătușul...

Așa grăiește sfânta-ne Scriptură, spre a ști dacă
e-n stare să tresalte creștinul la Stăpânul din natură.

Păgâni, discipoli ai lui Iuda, alte ființe cu viața
simplă, pură, pot aspira la tronurile-nalte.

Pioșii, cei ce-ndură, trecând prin casta viață
măgărescă, vor propăși în ceata îngerească.

DIALOGUL ÎNTÂI

Interlocutori: Sebasto, Saulino, Coribante¹⁰⁴

SEBASTO: Iar ce-i mai rău e că o să spună¹⁰⁵ că te ții de metafore, că îndrugi povești, că vorbești în parabole, că scornești enigme, că înșirui comparații, că te ocupi de mistere, că mesteci tropologii.

SAULINO: Dar eu spun exact cum stă treaba și o pun dinaintea tuturor întocmai așa cum e.

CORIBANTE: *Id est, sine fuco, plane, candide*¹⁰⁶; dar aș vrea să fie chiar așa cum spui.

SAULINO: Unde n-ar da zeii să scoți tu altceva decât înflorituri! Tu, cu gesticulația ta, cu toga, cu barba și cu sprânceana ta încruntată! Căci, în privința minții, cu adevărat *candide, plane et sine fuco* întruchipezi în ochii noștri ideea pedanteriei.

CORIBANTE: *Hactenus haec* ¹⁰⁷? într-adevăr Sofia te-a condus pas cu pas și din jilț în jilț?

SAULINO: Da...

SEBASTO: E nevoie să mai spui ceva despre rândui ăla acelor jilțuri?

SAULINO: Deocamdată nu, dacă dumneata nu

ești gata să-mi oferi prilejul de a lămuri mai multe lucruri despre ele, întrebându-mă și zgândărindu-mi memoria, care, singură, nu mi-a putut șopti decât o treime din lucrurile importante la care merită să cugetăm.

SEBASTO: Ca să spun drept, eu aștept cu sufletul la gură să aflu pe cine anume a pus marele părinte al zeilor pe cele două jilțuri, unul boreal și celălalt austral 108, și-mi pare c-au trecut o mie de ani de când aștept sfârșitul relatării dumitale, orice s-ar spune, ciudată, folositoare și respectabilă: căci cu cât mai mult ai amânat dumneata să ne lămurești acel subiect, cu atât mai tare mi s-a aprins mie dorința de a-l putea desluși.

CORIBANTE: *Spes etenim dilata affligit animum, vel animam, ut melius dicam: haec enim mage significat naturam* passibilem 109.

SAULINO: Bine, atunci; ca să nu vă mai perpeliți așteptând urmarea, aflați că în jilțul apropiat, alături și lipit de locul unde ședea Ursa Mică, unde vă amintiți că fusese ridicat Adevărul, așadar de unde

fusesse alungată Ursa Mare în felul care știți, prin hotărârea consiliului întrunit atunci, a venit Asinitatea abstractă; iar acolo unde vă închipuiți că vedeți încă Eridanul, tot zeii au vrut să stea Asinitatea concretă, așa încât Asinitatea să poată fi contemplată din toate trei regiunile cerești, căci fiind ea alcătuită din două stele, era ascunsă de drumul planetelor, acolo unde se află carapacea Racului¹¹⁰.

CORIBANTE: *Procul, o procul este, profani* ¹¹¹: e un sacrilegiu, o profanare, a vrea să-ți închipui (deoarece nu este posibil că așa să fie în fapt) alături de preacinstitul și eminentul jilț al Adevărului să șadă ideea unei specii atât de imunde și de dezonorante, care în hieroglifile înțelepților egipteni întruchipa ignoranța: cum aduce mărturie în repetate rânduri Horapollon¹¹² și cum sacerdoții babilonieni obișnuiau să reprezinte un ins neînvățat și neînzestrat printr-un cap de măgar pe un bust și un gât de om.

SEBASTO: Nu-i nevoie să ne întoarcem în vremea și țara egiptenilor, deoarece nu există nici n-a existat neam care în vorbirea obișnuită să nu confirme

ce spune Coribante.

SAULINO: Aceasta e pricina pentru care am amânat relatarea despre aceste două jilțuri: căci socotind după felul obișnuit de a vorbi și a crede, ați fi bănuț cã vorbesc în parabole, și ați fi stăruț cu mai puțină încredere și răbdare într-u a mă asculta descriind reforma celorlalte locuri cerești, dacã eu nu v-aș fi pregătit pentru acel adevăr printr-o lungă înșiruire de argumente: căci aceste două jilțuri merită, ele singure, cel puțin tot atâta considerație cât bogăția subiectului în cauză. N-ați auzit voi oare spunându-se că nebunia, ignoranța și asinitatea din această lume sunt înțelepciunea, știința și divinitatea din cealaltă?

SEBASTO: Așa au spus primii și cei mai de seamă teologi; dar nimeni până acum n-a extins spusa aceasta cum faci dumneata.

SAULINO: Pentru că niciodată ea n-a fost descâlcită și limpezită cum o voi descâlci și limpezi eu acum.

CORIBANTE: Vorbește, atunci, pentru că te vom

asculta cu atenție.

SAULINO: Ca să nu vă pierdeți cu firea când auziți vorba „măgar”, „asinitate”, „dobitocie”, „ignoranță”, „nebunie”, vreau mai întâi să vă aduc aminte pasajul acela din luminații cabaliști¹¹³ care, cu ochi mai ceva decât ai lui Linceu ¹¹⁴, mai ceva decât ai lui Argus¹¹⁵, au pătruns, nu zic până în al treilea cer¹¹⁶, ci în adâncul adâncului universului supralumesc și ensofic¹¹⁷: pentru a contempla acele zece Sephiroth¹¹⁸ pe care, în limba noastră le numim „mădulare” și „veșminte” ¹¹⁹, ei au pătruns, au văzut, au conceput *quantum fas* *este homini loqui*¹²⁰. Acolo sunt dimensiunile¹²¹ *Kether*, *Hokhmah*, *Binah*, *Hesed*, *Gevurah*, *Tifereth*, *Netsa*, *Hod*, *Jesod*, *Malkuth*, pe care noi le numim: „Coroana”, pe a doua „Înțelepciunea”, pe a treia „Providența”, pe a patra „Bunătatea”, pe a cincea „Puterea”, pe a șasea „Frumusețea”, pe a șaptea „Izbânda”, pe a opta „Lauda”, pe a noua „Temeiul”, pe a zecea „Împărăția”. Iar acestora le corespund, se spune, zece rânduri de inteligențe, primul fiind numit de ei *Hayyoth hecatos*,

al doilea **Ofanim**, al treilea *Erelim*, al patrulea **Hashmalim**, al cincilea *Khoakhim*, al șaselea *Malakhim*, al șaptelea *Elohim*, al optulea **Bn̄e Elohim**, al nouălea *Maleakhim* iar al zecelea *Ishim*. Iar noi le numim astfel¹²²: pe primul „Ființe sfinte” sau „Serafimi”, pe al doilea „Roțile formatoare” sau „Heruvimi”, pe al treilea „Îngerii puternici” sau „Tronuri”, pe al patrulea „Cioplitori”, pe al cincilea „Puteri”, pe al șaselea „Virtuți”, pe al șaptelea, „Începători” sau „zei”, pe al optulea „Arhangheli” sau „fii zeilor”, pe al nouălea „Îngeri” sau „Soli”, pe al zecelea „Suflete despărțite” sau „Eroi”. De unde în lumea sensibilă decurg cele zece sfere¹²³: 1. primul mobil, 2. cerul stelelor sau sfera a opta sau firmamentul, 3. cerul lui Saturn, 4. cel al lui Jupiter, 5. al lui Marte, 6. al Soarelui, 7. al lui Venus, 8. al lui Mercur, 9. al Lunii, 10. al Haosului sublunar împărțit în cele patru elemente. Iar acestea zece sunt oblăduite de zece motoare, sau însuflețite de zece suflete: primul, **Metatron** sau prințul fețelor¹²⁴, al doilea **Raziel**, al treilea **Zaphciel**, al patrulea *Zadkiel*, al

cincilea *Camael*, al șaselea *Rafael*, al șaptelea *Aniel*, al optulea *Mihael*, al nouălea *Gabriel*, al zecelea *Samael*, sub care se află patru prinți înfricoșători: primul dintre ei stăpânește focul și e numit de Iov *Behemoth*, cel de al doilea stăpânește aerul și e numit de cabaliști și de noi toți *Belzebut*, adică prințul muștelor, *idest*¹²⁵ al zburătoarelor scârboase, cel de al treilea stăpânește apele și e numit de Iov *Leviathan*, al patrulea este cârmuitorul pământului, pe care îl străbate și-l înconjoară în întregime, și e numit de Iov *Satan*. Și acum luați aminte: conform revelației cabalistice, Hochma, căreia îi corespund formele sau roțile numite „Heruvimi”, care lucrează asupra celei de a opta sferă, unde sălășluiește virtutea inteligenței, adică *Raziel*, măgarul sau asinitatea este simbolul înțelepciunii¹²⁶.

CORIBANTE: *Parturient montes...117*

SAULINO: Unii talmudiști explică temeiul moral al acestei influențe, ramificări, scări sau dependențe¹²⁸ spunând că, în divinele Sephiroth, măgarul este simbolul înțelepciunii, pentru că cel ce

vrea să pătrundă în tainele și-n ascunzișurile lor trebuie neapărat să fie auster și răbdător, să aibă mutră, cap și spinare de măgar; trebuie să aibă firea umilă, supusă și smerită și puțința de a nu face deosebire între scaieți și lăptucă¹²⁹.

SEBASTO: Eu cred mai degrabă că evreii au luat aceste mistere de la egipteni, care au ridicat în slăvi măgarul și asinitatea pentru a-și ascunde rușinea¹³⁰.

CORIBANTE: *Declara*¹³¹.

SEBASTO: Ochos, regele perșilor, zugrăvit de egipteni, dușmanii săi, în chip de măgar, după ce i-a învins și i-a luat prizonieri, i-a silit să se închine la imaginea măgarului și să-i sacrifice boul proslăvit de ei, Opin sau Apin¹³², care ca pedeapsă avea să fie omorât. Egiptenii, atunci, pentru a da preț cultului aceluia rușinos și a ascunde pata, au născocit tot felul de justificări pentru cultul măgarului: drept care acesta, din pricină de batjocură și derâdere, a ajuns să fie pricină de închinăciune. Și astfel, de la închinăciune, admirație, contemplație, cinstire și slavă au ajuns să-l vadă cabalistic, arhetipal, sephirotic,

metafizic, ideal, divin. Și, în afară de asta, măgarul este animalul lui Saturn¹³³ și al Lunii, iar evreii sunt și ei prin fire, minte și soartă, saturnieni și lunatici, oameni mereu lași, slugarnici, simbriași, singuratici, care nu comunică și nu au legături cu alte neamuri, pe care le disprețuiesc aprig, neamuri care, pe bună dreptate, îi disprețuiesc la rândul lor. Or, s-a întâmplat ca ei să cadă în robie în slujba Egiptului, unde au fost siliți să trăiască în tovărășia măgarilor, cărând ca și ei poveri și lucrând la construcții; iar acolo, în parte pentru că erau leproși, în parte pentru că egiptenii, având de-a face cu neamul lor, au priceput că acești ciумаți se aflau sub piază saturniană și măgărescă, zic unii că i-ar fi alungat dincolo de hotarele lor, lăsându-i să ia cu ei numai idolul măgarului de aur; căci dintre toți zeii, acesta se arăta cel mai priincios cu acest neam dușmănos și potrivnic tuturor celorlalte¹³⁴, precum e și Saturn potrivnic tuturor planetelor. Drept care au rămas cu acest cult, renunțând la celelalte sărbători egiptene, și închinându-i sabat-urile acelui Saturn al lor,

întruchipat în idolul măgarului, iar Lunii, neomeniile¹³⁵: în așa fel încât putem spune că, pentru cabaliștii iudei, nu unul, ci toate Sephirot-urile pot fi măgărești¹³⁶.

SAULINO: Multe din cele spuse de dumneata sunt adevărate, multe sunt oarecum adevărate, altele par adevărate iar altele sunt de-a dreptul contrare adevărului și dovezilor istorice. Prin urmare, faci câteva afirmații bune și adevărate, dar nimic nu e întru totul adevărat și bun când disprețuiești și iei în răspăr acest neam sfânt, de la care ne-a venit întreagă acea lumină care dăinuie și azi în lume și pe care ne-o promite și în veacurile viitoare. În felul ăsta, dumneata stăruie să socoti măgarul și asinitatea lucruri de ocară: dar, oricum vor fi fost ele la perși, greci și latini, nu au fost lucruri de rușine la egipteni și la evrei. Iar părerea după care cultul divin al măgarului ar fi avut la obârșie forța și violența, mai degrabă decât rațiunea și libera alegere, este o minciună și o înșelătorie ca atâtea altele.

SEBASTO: *Verbigratia* 137, forța, violența,

rațiunea și alegerea lui Ochos.

SAULINO: Iar eu spun inspirația divină, bunătatea naturală și inteligența umană. Dar mai înainte de a termina această demonstrație, cercetați puțin dacă acești evrei ori ceilalți ce le împărtășesc ori încuviințează credința au socotit, socotesc sau ar fi trebuit să socoată rușinos înțelesul și rostul măgarilor.

Uitați-vă un pic dacă Iacov¹³⁸, când a sărbătorit nașterea și sângele urmașilor săi, părinții celor douăsprezece seminții, sub chipul a douăsprezece animale, a îndrăznit să lase deoparte măgarul? N-ați observat că așa cum l-a făcut pe Ruben berbec, pe Simeon urs, pe Levi cal, pe Iuda leu, pe Zabulon balenă, pe Dan șarpe, pe Gad vulpe, pe Așez bou, pe Neftali cerb, pe Iosif oaie, pe Beniamin lup, pe cel deal șaselea născut, Isahar, l-a făcut măgar, șoptindu-i la ureche, în chip de testament, acea profeție nouă, minunată și tainică: „Isahar, măgar puternic, care stă între hotare, a aflat odihnă bună și ogor bogat; el duce în spinarea-i puternică greutatea și a luat asupra sa birul robiei” ¹³⁹. Aceste douăsprezece neamuri sacre

corespund aici jos celor douăsprezece semne ale zodiacului, cuprinse în cingătoarea firmamentului, așa cum a văzut și mărturisit profetul Balaam când, de pe culmea unui deal, le-a zărit pe câmpie rânduite și separate în douăsprezece tabere, zicând: „Fericit și binecuvântat popor al lui Israel, voi sunteți stele, voi sunteți cele douăsprezece semne rânduite frumos precum douăsprezece turme bogate. Așa făgăduit-a Iehova al vostru să sporească sămânța marelui vostru părinte Avraam ca stelele pe cer, adică urmând rostul celor douăsprezece semne ale zodiacului: pe care le chemați cu numele celor douăsprezece animale”. 140 Aici puteți vedea cum acel profet iluminat, trebuind să le binecuvânteze pe cele de pe pământ¹⁴¹, s-a dus către ele călare pe măgar, prin vocea măgarului a fost înștiințat de voința divină, prin puterea măgarului a ajuns s-o înfăptuiască, de pe spinarea măgarului și-a întins el mâinile spre corturi și a binecuvântat acel popor sfânt și blagoslovit: pentru a vădi că acei măgari saturnieni și celelalte dobitoace înrâurite de pomenitele Sephiroth, de la măgarul arhetipal, prin

mijlocirea măgarului natural și profetic, trebuia să aibă parte de o asemenea binecuvântare.

CORIBANTE: *Multa igitur asinorum genera 143*: măgar de aur, arhetipal, măgar-veșmânt, măgar celest, membru al inteligențelor divine, măgar angelic, animal, profetic, omenesc, bestial, ales, etic, civil și economic; *vel 144* esențial, substanțial, metafizic, fizic, ipostatic, noțional, matematic, logic și moral; *vei* superior, mediu și inferior; *vei* inteligibil, sensibil și imaginar; *vei* ideal, natural și noțional; *vei ante multă, in multis et post multa 145*. Mergi mai departe, deoarece *paulatim, gradatim atque pedetentim 146*, demonstrația dumitale îmi devine mai limpede, mai înaltă și profundă.

SAULINO: Revenind la cele spuse, nu trebuie să vi se pară deci ciudat dacă asinitatea a căpătat un jilt ceresc la împărțirea locurilor aflate în partea cea mai înaltă a acestei lumi și a acestui univers material: de vreme ce măgarul trebuie să corespundă și să afle în sine o anume analogie cu lumea superioară¹⁴⁷.

CORIBANTE: *Ita contiguus hic illi mundus, ut*

*omnis eius virtus inde gubernetur*¹⁴⁸, cum de altfel a stabilit principele peripateticienilor la începutul primei cărți din cugetarea sa meteorologică.

SEBASTO: Vai, vai, ce balon de știință, ce vorbe nemăsurate-s ale dumitale, atotștiutorule și tunătorule messer Coribante¹⁴⁹.

CORIBANTE: *Ut libet*¹⁵⁰.

SEBASTO: Dar îngăduie să revenim la subiect și nu ne mai întrerupe.

CORIBANTE: *Proh* ¹⁵¹.

SAULINO: Nimic nu e mai aproape de adevăr și mai înrudită cu el decât cunoașterea; iar ea trebuie împărțită (după cum și este) în două categorii: una superioară iar alta inferioară. Prima stă deasupra adevărului creat, este însuși adevărul necreat și este cauza tuturor lucrurilor: căci prin ea e adevărat ceea ce e adevărat, prin ea tot ceea ce este este ceea ce este. Cea de a doua este un adevăr inferior, care nu face lucrurile adevărate, nici nu le face să fie ceea ce sunt; ci el depinde, e produs, e modelat, din afară și dinăuntru, de lucrurile adevărate, pe care el le

percepe nu în realitatea lor, ci prin similitudine și ca speță: pentru că, în mintea noastră, acolo unde există cunoașterea aurului nu există cu adevărat aurul, ci numai aurul ca similitudine și speță. Așa încât există un fel de adevăr care este cauză a lucrurilor și care se află deasupra tuturor lucrurilor; un alt fel, care se află în lucruri și este al lucrurilor; și mai există un al treilea și ultim fel, care vine după lucruri și din lucruri. Primul are numele de cauză, al doilea are numele de lucru, al treilea de cunoaștere. Felul întâi de adevăr este exprimat, în lumea arhetipală și ideală, de un Sephiroth; cel de al doilea stă pe primul loc, la temeiul cerului cel mai de sus; cel de al treilea stă aproape de locul pomenit, în acel cer material de unde ne influențează nouă creierul: adică în locul unde stau ignoranța, prostia, asinitatea și de unde a fost alungată Ursa mare. Așadar, de vreme ce adevărul real și natural este cunoscut prin adevărul noțional, adică de vreme ce primul e obiectul celui de al doilea, iar al doilea e subiectul celui dintâi, prin intermediul noțiunii, tot așa se cuvine ca lăcașul unuia să fie

apropiat de lăcașul celuilalt și unit cu el 152.

SEBASTO: Bine zici că, în rânduiala naturii, adevărul, ignoranța și asinitatea stau alături: cum adesea sunt unite între ele obiectul, actul și potența. Dar lămurește-ne acum de ce insiști să pui alături și mai aproape de adevăr ignoranța ori asinitatea decât știința și cunoașterea: de vreme ce ignoranța și nebunia nici vorbă să fie apropiate și conlocuitoare cu adevărul 153, ci dimpotrivă trebuie să fie cât se poate de departe de el, pentru că ele au legătură cu neadevărul și aparțin unei ordini contrare 154.

SAULINO: Pentru că Sofia dobândită fără ignoranță și nebunie, și, ca atare, fără asinitatea care e totuna cu ele și le exprimă, nu poate lua în stăpânire adevărul: și de aceea are nevoie de ea ca mijlocitoare; căci așa cum în actul mijlocitor se contopesc termenii sau extremele, obiectul și potența, la fel în Asinitate se contopesc Adevărul și Cunoașterea, numită de noi Sofia 155.

SEBASTO: Spune-ne, pe scurt, de ce.

SAULINO: Deoarece cunoașterea noastră e

necunoaștere sau e cunoaștere a nimic sau nu e stăpânire a nici unui adevăr; sau, dacă există totuși vreun drum către adevăr, acela nu poate trece decât prin poarta deschisă nouă de ignoranță, care este drumul însuși, poarta și portarul laolaltă. Or, dacă Sofia zărește adevărul prin mijlocirea ignoranței, îl zărește, ca urmare, prin mijlocirea prostiei și, ca atare, prin asinitate. Urmează că oricine are o asemenea cunoaștere e într-un anume fel măgar și ține de asinitate¹⁵⁶.

SEBASTO: Dovedește-mi acum că premisele dumitale sunt adevărate: căci cu concluziile eu unul sunt de acord: admit că cine este neștiutor, în măsura în care e neștiutor, e prost; și că cine e prost, întrucât e prost, e măgar și deci că neștiința este asinitate.

SAULINO: Unii ajung la contemplarea adevărului pe calea învățăturii și cunoașterii raționale prin forța intelectului agent care pătrunde în suflet și-i aprinde lumina lăuntrică¹⁵⁷: dar aceștia sunt rari, cum bine zice poetul:

Pauci quos ardens evexit ad aethera virtus 158.

Alții se îndreaptă spre el și se căznesc să-l atingă pe calea ignoranței. Dintre aceștia unii suferă de ceea ce se numește ignoranță prin simplă negare: ei nici nu știu, nici nu-și închipuie că știu; alții suferă de așa-zisa ignoranță cu înclinație vicioasă: aceștia cu cât știu mai puțin și cu cât sunt mai îmbibați de informații false, cu atât sunt mai siguri de ceea ce știu: drept care pentru a afla adevărul ei cer o caznă îndoită, o dată pentru a se dezbăra de obiceiul greșit, apoi, pentru a-l căpăta pe cel bun; alții suferă de acea ignoranță care e admirată ca un har divin: ei sunt cei care nici nu zic, nici nu cred că știu, ba mai mult, fiind socotiți de destui drept neștiutori, sunt cu adevărat docti întrucât se reduc la strălucita asinitate și nebunie. Dintre aceștia, unii sunt astfel de la natură, ca cei ce sunt conduși de lumina propriei rațiuni și care își folosesc lumina rațiunii și a simțului pentru a nega orice lumină a rațiunii și simțului¹⁵⁹; alții se conduc, sau mai bine zis se lasă conduși cu opaițul credinței, închinându-și intelectul celui ce-i călărește¹⁶⁰ și care îi mână și-i poartă unde-i place: iar aceștia sunt cei

care nu pot greși ei înșiși, deoarece ei nu se conduc după mintea lor omenească supusă greșelii, ci după lumina infailibilă a inteligenței supreme. Aceștia sunt cu adevărat cei predestinați să pășească în Ierusalimul fericirii și să aibă viziunea deplină a adevărului divin: deoarece ei sunt călăriți de acel călăreț fără de care nimeni nu poate găsi calea adevărului 161.

SEBASTO: Prin urmare așa se deosebesc între ele soiurile de ignoranță și asinitate; și așa, încetul cu încetul, încep și eu să accept că asinitatea este o virtute necesară și divină, fără de care omenirea ar fi pierdută și prin care, dimpotrivă, toată omenirea e salvată162.

SAULINO: Iată acum, în aceeași privință, un alt principiu care lămurește o altă deosebire, mai specială: ceea ce leagă intelectul nostru, care este în Sofia, de adevăr, care este obiectul inteligibil, este, după cabaliști și unii mistici teologi, un anume soi de ignoranță; un altfel de soi, după pyrrhonieni 163, efectici 164 și alții ca ei; și un altul, diferit, după

teologii creștini, dintre care tarsianul 165 ridică în slăvi acea ignoranță pe-atât pe cât o socotește de nebunească majoritatea lumii. La primul soi avem de-a face cu o neconținută negare: de aceea el este numit și ignoranță negativă, pentru că nu îndrăznește niciodată să afirme; la cel de al doilea, cu o neconținută îndoială, unde nu se îndrăznește nicicând a defini sau a hotărî. În cel de al treilea caz, toate principiile sunt socotite cunoscute, aprobate și evidente cu un anume argument, dar fără vreo demonstrație sau manifestare exterioară. Primul soi este reprezentat de măgăruș, îndărătnic și umblăreț; cel de al doilea, de o măgăriță, pironită între două drumuri, neputându-se clinti din mijlocul lor pentru că nu se poate hotărî pe care dintre ele ar fi mai bine s-o apuce¹⁶⁶; cel de al treilea, de măgărița cu măgărușul ei, care-l cară în spate pe mântuitorul lumii¹⁶⁷: unde măgărița (după cum ne învață sfinții părinți) înseamnă poporul iudeu, iar măgărușul, poporul păgân, care s-a născut precum fiica Bisericii din muma sinagogă, amândouă trăgându-se din aceeași seminție ce

coboară din părintele credincioșilor, Avraam. Aceste trei soiuri de ignoranță se unesc, precum trei ramuri, într-un singur trunchi pe care îl ocârmuiește asinitatea arhetipală, trunchi puternic susținut de rădăcinile celor zece Sephiroth.

CORIBANTE: Frumoasă interpretare! Acestea nu sunt argumente retorice, nici sofisme elenchice 168, nici probabilități topice 169, ci sunt demonstrații apodictice 170 precum că măgarul nu este un animal atât de umil cum se crede îndeobște, ci e o speță cu mult mai eroică și divină.

SEBASTO: Saulino, nu e cazul să te mai căznești să mergi până la capăt cu lămuririle cerute de mine: **Coribante** văd că e mulțumit cum de altfel poate fi oricine a ascultat cu atenție adăugirile tale. Dar acum fă-mă, rogu-te, să înțeleg pricinile înțelepciunii care constă în ignoranța și asinitatea de al doilea soi: adică în ce fel participă la asinitate pyrrhonienii, efecticii și ceilalți filosofi ai Academiei? Căci eu nu mă îndoiesc de primul și de cel de al treilea soi, care prin ele însele sunt foarte înalte și îndepărtate de simțuri și

atât de limpezi că nu există ochi să nu le recunoască.

SAULINO: Voi răspunde îndată întrebării dumitale; dar mai întâi vreau să vă atrag atenția că primul și al treilea soi de nebunie și de asinitate¹⁷¹ converg, putem spune, într-unul singur: pentru că amândouă depind de un principiu ce nu poate fi înțeles sau exprimat și care conduce la acea cunoaștere care este disciplina disciplinelor, învățătura învățăturilor și știința științelor. Și vreau să vă spun pe ce cale oricine dorește sau a dorit o asemenea cunoaștere a putut și poate să o dobândească fără pic de strădanie sau învățătură. Sfinții părinți¹⁷² și rabinii iluminați au observat și cercetat ce pățiseră acei înțelepți ai lumii¹⁷³, semeți și trufași, care au avut încredere în propria minte și cu o îndrăzneală și nemăsurată înfumurare au cutezat să se înalțe înspre cunoașterea tainelor divine și a adâncurilor dumnezeirii: ei au fost năuciți și împrăștiați nu altminteri decât cei ce au construit turnul Babel, căci și-au închis singuri calea, devenind mai puțin deschiși către înțelepciunea divină și

viziunea adevărului veșnic. Și atunci ce-au făcut? Ce hotărâre au luat? 174 Au stat pe loc, au încrucișat¹⁷⁵ brațele, au închis ochii, au renunțat la orice observație și strădanie, au înfierat orice cugetare omenească, au alungat orice simțământ natural, și, în cele din urmă, s-au considerat măgari: atunci și-au ridicat, și-au întins, și-au ascuțit, îngroșat și mărit urechile; și-au adunat și contopit toate puterile spiritului în auz, nemaitrebuind decât să asculte și să creadă, precum cel despre care se spune: „*In auditu auris obedevit mihi*” 176. Tot atunci, concentrându-și și supunându-și facultățile vegetativă, senzitivă și intelectuală, și-au unit cele cinci degete într-o copită, ca să nu poată, precum Adam, să întindă mâinile și să apuce fructul oprit al pomului cunoașterii, care i-a lipsit de fructele pomului vieții sau, asemeni lui Prometeu (care e o metaforă cu același sens), să întindă mâinile și să fure focul lui Jupiter pentru a aprinde cu el lumina puterii raționale. Astfel, măgarii noștri divini, scutiți de orice trăire și simțire proprie, au ajuns să cunoască numai ceea ce le șoptesc la ureche revelațiile zeilor sau ale

vicarilor lor: și, ca urmare, au ajuns să nu se conducă după nicio altă lege. De aceea nu se întorc la dreapta sau la stânga decât urmând lecția sau rostul hotărât de lațul ori căpăstrul care-i strânge de gât sau de bot, și nu se mișcă decât încotro sunt mânați. Li s-au îngroșat buzele, li s-au învârtoșat fălcile, li s-au întărit dinții, așa încât, oricât de tari, de spinoase, de aspre și greu de digerat ar fi bucatele care li se pun dinainte, să fie pe gustul botului lor. Ca urmare, dintre toate dobitoacele care pasc pe întinsul pământului, ei se hrănesc cu nutrețul cel mai gros și mai din topor; și toate astea pentru a ajunge la cea mai josnică umilință care-i va învrednici de cea mai înaltă slavă, după vorba: „*Omnis qui se humiliat exaltabitur*” 177.

SEBASTO: Dar aș vrea să pricep cum va putea deosebi dobitocul acesta dacă acela ce-l încalecă este un dumnezeu sau un diavol, este un om sau un alt dobitoc mai mare sau mai mic: dacă lucrul de care trebuie să fie cel mai sigur este că el însuși este și vrea să fie măgar, că nu poate avea un trai mai bun și obiceiuri mai bune decât ale măgarului, că nu poate

aștepta un sfârșit mai bun decât al măgarului și că nu-l așteaptă nicio alta slavă posibilă, potrivită și demnă de el decât cea măgărească? 178

SAULINO: Credincios este acela care nu îngăduie ca ispita să fie peste puterile sale¹⁷⁹: el îi cunoaște pe cei asemeni lui, pe ei îi socoate și îi ține drept ai săi și nu îngăduie să-i fie luați. O, sfântă ignoranță, o, divină nebunie, o asinitate supraomenească! Acel iluminat, contemplativul și profundul Areopagit, scriindu-i lui Caius¹⁸⁰, afirmă că ignoranța este o perfectă cunoaștere: ceea ce e tot una cu a spune că asinitatea este o condiție divină. Învățatul Augustin, îmbătat foarte de acest nectar divin, aduce mărturie în *Solilocviile* sale că spre Dumnezeu ne călăuzește mai degrabă ignoranța decât știința și, dimpotrivă, mai degrabă decât ignoranța știința e aceea ce ne duce la pierzanie¹⁸¹. Și pentru a înfățișa această idee spune că mântuitorul lumii a intrat în Ierusalim purtat de picioarele și copitele măgarilor, arătând astfel că ceea ce se petrece în cetatea triumfătoare trebuie să se petreacă, prin

anagorie¹⁸², și în aceasta luptătoare, de aici, de jos. Ceea ce spune și profetul în psalmi: „*Non in fortitudine equi voluntatem habebit, neque in tibiis viri bene placitum erit ei*” ¹⁸³.

CORIBANTE: *Supple tu: Sed in fortitude et tibiis asinae et pulli filii coniugalis* ¹⁸⁴.

[SAULINO]: Acum, pentru a vă dovedi că numai prin asinitate putem încerca să tindem spre acea viziune supremă și să ne apropiem de ea, vreau să aflați și să înțelegeți că nu există pe lume contemplație mai rodnică decât aceea care neagă orice cunoaștere și orice percepere și judecare a adevărului, în așa fel încât suprema cunoaștere devine certitudinea că nu putem ști și nu știm nimic și, prin urmare, recunoașterea faptului că nu putem fi și nu suntem altceva decât măgari: concluzie la care au ajuns socraticii, platonicii, efecticii, pyrrhonienii și alții asemenea, care n-au avut urechile atât de mici, buzele atât de subțiri și coada atât de scurtă încât să nu și le poată vedea singuri¹⁸⁵.

SEBASTO: Rogu-te, Saulino, oprește-ți astăzi aici

declarațiile și demonstrațiile legate de acest subiect: deocamdată am înțeles destul de multe, mai ales că a venit vremea cinei iar subiectul cere o tratare mai lungă; drept care, îngăduie (dacă și Coribante socotește la fel) să ne revedem mâine pentru a lămuri această chestiune; iar eu îl voi aduce cu mine și pe Onorio, care își amintește că a fost măgar și prin urmare e un pitagorician¹⁸⁶

convins: asta pe lângă faptul că, având propriile sale teorii, ne poate oferi noi subiecte.

SAULINO: Foarte bine, mă bucur că vine, el îmi va ușura cu siguranță sarcina.

CORIBANTE: *Ego quoque huic adstipulor sententiae* 187; de altfel a venit vremea să le dau drumul învățăceilor mei, *propria revisant hospitium, proprios lares* 188. Mai mult (*si lubet* 189) până când veți isprăvi subiectul în discuție, eu unul sunt gata să revin în fiecare zi, la aceeași oră, aici, alături de voi.

SAULINO: Iar eu voi face întocmai la fel.

SEBASTO: Să mergem, deci.

Sfârșitul primului dialog

DIALOGUL AL DOILEA

Interlocutori: Sebasto, Onorio 190, Coribante, Saulino

SEBASTO: Tu îți aduci aminte că ai dus în spate samarul? 191

ONORIO: Și samarul, și povara, și din când în când am tras și la roată: mai întâi am fost în slujba unui grădinar pe care-l ajutam să care bălegar din cetatea Tebei până la tarlaua de lângă zidul cetății, iar de la tarla, înapoi la oraș, varză, salată, ceapă, pepeni, ridichi și păstârnac; de la el m-a cumpărat un cărbunar, unde însă am rămas în viață numai câteva zile.

SEBASTO: Cum e cu puțință să-ți amintești așa ceva?

ONORIO: O să-ți spun și asta. Aflându-mă eu la păscut, pe buza unei râpe pietroase și abrupte, și poftind la un ciulin care creștea mai la vale, spre prăpastie, crezând că-mi pot întinde fără pericol gâtul până la el, m-am aplecat, fără vreo remușcare a

conștiinței și împotriva instinctului rațiunii naturale, mai mult decât trebuia: drept care am căzut din înaltul povârnișului, iar stăpânul meu a priceput că mă cumpărase pentru corbi. Liberându-mă eu astfel din închisoarea trupului, am devenit spirit, rătăcind fără de picioare; și am observat că eu, ca substanță spirituală, nu eram diferit nici ca gen nici ca specie de toate celelalte spirite care transmigrau în urma descompunerii altor animale și corpuri compuse; și am văzut că Parca 192 nu face diferență între corpul omului și cel al măgarului, nici între cel al animalelor și cel al lucrurilor considerate neînsuflețite, și nu doar în privința materiei trupesti; ea nu face diferență nici în materie de spirit, între sufletul măgarului și cel al omului sau între sufletul viețuitoarelor și sufletul oricăror lucruri de pe lume: întocmai precum toate lichidele sunt în esență un singur lichid, toate crâmpeiele de aer sunt ca substanță un singur aer, la fel toate spiritele țin de un singur spirit, al Amfitritei 193, și la acela se întorc toate 194. Iar după ce am adăstat o vreme în starea aceea, iată că

*Letheum ad fluvium Deus evocat agmine magno,
scilicet immemores supera ut convexa revisant,
cursus et incipiant in corpora velle reverti 195.*

Atunci, laolaltă cu mulțimea a cărei principală călăuză era Mercur 196, am plecat din câmpiile fericite fără să sorb din undele repezi ale râului Lehte 197, prefăcându-mă doar că beau asemeni celorlalți: dar n-am făcut decât să-mi apropii buzele și să ating apa, atât cât să-i păcălesc pe cei ce ne vegheau, cărora le-a fost de ajuns să-mi vadă gura și bărbia ude. Am luat-o apoi spre aerul mai curat, trecând prin poarta Cornee 198 și, lăsând în urmă și dedesubt adâncurile, m-am trezit pe muntele Parnas care – nu-i legendă! – din pricina izvorului său cabalin a fost închinat de părintele Apollo ficelor sale, Muzele 199. Acolo, prin voia și rânduiala destinului am redevenit măgar, dar fără să pierd spețele inteligibile, sufletul meu animal nefiind văduvit și sărăcit de ele, iar virtutea și vlaga acestuia au făcut să-mi crească de o parte și de alta a trupului forma și substanța a doua aripi destul de mari încât să înalțe până la aștri

greutatea mea trupească. Atunci am fost văzut și numit nu pur și simplu măgar, ci Măgar zburător, sau calul Pegas. Apoi am fost însărcinat să îndeplinesc multe dintre poruncile prevăzătorului Jupiter, l-am slujit pe Belerofon²⁰⁰, am trecut prin multe și faimoase aventuri, iar în cele din urmă am fost înălțat la cer la hotarul dintre Andromeda și Lebăda pe de o parte, și Pești și Vărsător, de cealaltă.

SEBASTO: Rogu-te, mai dă-mi un răspuns înainte de a mă face să înțeleg în amănunt tot ce povestești: din experiență și amintire proprie poți confirma opinia pitagoricienilor, a druizilor, a saducheilor²⁰¹ și a altora ca ei privind acea continuă metempsihoză, adică transformare sau reîntrupare a tuturor sufletelor?

Spiritus eque feris humana in corpora transit, inque feras noster, nec tempore deperit ullo? ²⁰²

ONORIO: Da, domnul meu, așa e cu siguranță.

SEBASTO: Prin urmare dumneata susții neabătut că între sufletul omului și cel al dobitoacelor nu e o deosebire de substanță? Și că ele diferă numai ca

formă?

ONORIO: Sufletul omului este în esența sa, ca gen și speță, la fel cu cel al muștelor, al scoicilor de mare²⁰³, al plantelor și al oricărui alt lucru însuflețit, adică având suflet: căci nu există corp care să n-aibă într-însul un suflet care comunică, care mai vioi și desăvârșit, care mai puțin. Or, acest spirit, ca urmare a destinului sau providenței, a rânduiei sau întâmplării, se contopește când cu o specie de trupuri, când cu alta: și atunci, în funcție de complexitatea alcătuirii și a mădulelor, va avea grade diferite de desăvârșire a minții și a făptuirilor sale. Prin urmare, atunci când un spirit sau suflet care, pe când se afla într-un păianjen, avea o anume îndemânare și un anume număr, mărime și formă de gheare și picioare, odată renăscut ca om, capătă o altă minte și alte instrumente, alte priceperi și făptuiri. Merg până într-acolo spunând că, de-ar fi cu puțință sau s-ar întâmpla cu adevărat ca la un șarpe, capul să se prefacă și să se replăsmuiască în chip de cap omenesc, ca bustul să-i crească atât cât poate încăpea în specia lui, dacă i s-ar

lăți limba, i s-ar lărgi spatele, dacă i-ar crește brațe și mâini, iar în locul în care i se termină coada i-ar răsări o pereche de picioare, atunci acest animal ar înțelege, s-ar înfățișa, ar respira, ar vorbi, ar făptui și ar umbla întocmai ca și un om; și chiar ar fi om²⁰⁴; și invers, omul nu ar fi altceva decât șarpe, dacă brațele și picioarele i s-ar resorbi în trup, dacă toate oasele s-ar aduna formând numai șira spinării, dacă ar lua formă de șarpe și ar căpăta toate acele alcătuiți trupești și toate comportările ce decurg din ele. Atunci ar avea o minte mai mult sau mai puțin iute, în loc de a vorbi ar șuiera, în loc de a merge s-ar târî, în loc de a-și construi o casă și-ar săpa o gaură și nu și-ar dori o cameră ci gaura cu pricina; și cum înainte depindea de acele mădulare, instrumente, potente și acte, acum ar depinde de cestelalte: întocmai cum unul și același meșter, inspirat diferit de proprietățile diferite ale materialului și mânuind unelte diferite, dă la iveală proiecte și făuriri diferite. De aici puteți pricepe că este posibil ca multe animale să aibă mai multă minte și un intelect mai luminat decât omul (și nu e glumă ce

a spus Moise despre șarpe când l-a numit cel mai înțelept²⁰⁵ dintre toate animalele de pe pământ), dar, din pricina puținătății mijloacelor de care dispun, rămân mai prejos decât acesta, la fel cum omul, prin bogăția ce i-a fost dăruită²⁰⁶, e cu mult mai presus de ele. Și ca să te convingi, privește mai îndeaproape și cugetă în sinea dumitale ce s-ar întâmpla dacă omul ar avea de două ori mai multă minte decât are, dacă intelectul lui activ ar străluci mult mai puternic decât face acum, dar, cu toate acestea și rămânând el în tot restul la fel, mâinile i-ar fi transformate în două picioare: spune-mi cum ar mai rămâne *impune*²⁰⁷ relațiile dintre oameni, cum s-ar mai putea întemeia și dura familiile și conviețuirea lor altminteri sau mai bine decât cele ale cailor, cerbilor sau porcilor, fără a fi devorați de nenumărate specii de animale și fără a fi astfel destinați unei distrugerii mai mari și mai sigure?²⁰⁸ Și, ca urmare, unde s-ar mai pomeni instituire de doctrine, inventare de discipline, grupare de cetățeni, proiectare de clădiri și multe alte lucruri care sunt semne ale măreției și excelenței omenești și care-l fac

pe om triumfătorul neînvins al tuturor celorlalte specii? Toate astea, dacă privești cu atenție, nu decurg din pravila minții ci din cea a mâinii, organul organelor²⁰⁹.

SEBASTO: Ce spui atunci de maimuțe sau de urși care, dacă nu admiți că au mâini, au totuși un instrument nu mai prejos ca mâna.

ONORIO: Dar nu au alcătuirea pe măsura unei atari puteri spirituale; deoarece la astfel de animale și la multe altele, din pricina alcătuirii lor materiale butucănoase sau fluide, inteligența universală nu poate imprima sufletelor lor o asemenea forță spirituală²¹⁰: dar această comparație se referă la speciile de animale cele mai dotate intelectual.

SEBASTO: Dar papagalul n-are și el organul desăvârșit pentru a scoate orice sunet articulat? Atunci de ce poate vorbi atât de greu, cu atâta caznă și atât de puțin și fără a înțelege ceea ce spune?

ONORIO: Pentru că nu are facultatea nimerită de a învăța și a reține, cea potrivită omului, ci aceea potrivită speciei sale, în virtutea căreia n-are nevoie

să-l învețe cineva să zboare, să-și caute hrana, să deosebească mâncarea de otravă, să facă pui, să-și construiască cuibul, să-și schimbe lăcașul, să se adăpostească pe vreme rea și să facă față nevoilor vieții nu mai puțin, ci uneori chiar mai bine și mai lesne decât omul.

SEBASTO: învățații spun că asta se datorează instinctului și nu inteligenței sau gândirii logice²¹².

ONORIO: întreabă-i pe învățații dumitale dacă asemenea instinct este simț sau intelect. Iar de e simț, dacă vine dinăuntru sau din afară? Or, nevenind el din afară, cum bine se vede, să spună ei ce simț interior mai bun ca al omului îi înarmează cu prevederea, dibăcia, deprinderea, precauția și agerimea cu care fac față nu doar situațiilor prezente, dar și celor viitoare.

SEBASTO: Sunt puși în mișcare de inteligența infailibilă.

ONORIO: Aceasta, dacă este principiu natural și proxim care se exercită asupra unei acțiuni apropiate și individuale, nu poate fi universală și exterioară, ci

trebuie să fie particulară și interioară și, prin urmare, o calitate a spiritului, care îl mână din urmă²¹³.

SEBASTO: Așadar spui că nu inteligența universală îi mână?

ONORIO: Spun că inteligența universală eficientă este una la toți: ea mișcă totul, ea produce gândirea; dar mai este în fiecare și o inteligență individuală, prin care fiecare este mișcat, este luminat și gândește; iar aceste inteligențe individuale sunt tot atâtea câte sunt existențele individuale. Așa cum puterea de a vedea sporește cu cât sporește numărul ochilor și e provocată și luminată îndeobște de un foc, de o lumină, de un soare: la fel puterea intelectuală sporește cu cât sporește numărul celor ce împărtășesc același suflet cunoscător, iar deasupra tuturor strălucește soarele unui unic intelect. Așadar, deasupra tuturor viețuitoarelor se află un simț activ, acela care le face pe toate să simtă și prin care toate sunt sensibile în act; și la fel se află un intelect activ, care le face pe toate să gândească, și prin care toate sunt intelective în act²¹⁴. Prin urmare există atâtea simțiri și atâtea

gândiri pasive sau posibile câte sunt existențele individuale: iar ca trăsături individuale și complexitate a alcătuirii ele sunt tot atât de diferite și numeroase pe cât de numeroase și diferite sunt alcătuirile și formele lor trupești.

SEBASTO: Spune-i cum îți place și înțelege-l cum vrei: eu unul refuz să numesc intelect acel instinct rațional al animalelor.

ONORIO: Dar dacă nu poți să-l numești nici simț, atunci presupui că, în afară de puterea senzitivă și cea intelectuală, animalele trebuie să mai aibă încă o putere de cunoaștere²¹⁵.

SEBASTO: Voi spune că e o putere eficientă a simțurilor lăuntrice.

ONORIO: De ce atunci să nu numim această putere eficientă intelect uman, ca cel în virtutea căruia gândește omul? În fond avem toată libertatea de a numi cum ne place și a limita definițiile și sensurile cuvintelor cum ne pare mai potrivit, la fel cum a făcut Averroes. Și am toată libertatea de a spune că înțelegerea dumitale nu e înțelegere sau că

orice faci dumneata faci nu din intelect ci din instinct: de vreme ce faptele altor animale mai demne decât ale dumitale (precum cele ale albinelor și furnicilor) nu se numesc că vin din intelect ci din instinct. Sau voi spune că instinctul acelor mici făpturi este mai demn decât intelectul dumitale²¹⁶.

SEBASTO: Hai să nu mai discutăm deocamdată mai mult despre asta, ci să revenim la subiectul nostru.

Dumneata zici că, la fel cum dintr-o aceeași ceară sau alt material se modelează figuri felurite și diferite, la fel din aceeași materie corporală sunt făcute toate corpurile și din aceeași substanță spirituală toate spiritele?

ONORIO: Întocmai; adaugă la aceasta că din mulțimea felurilor de a fi, a obișnuințelor, a rânduielilor, a mărimilor și a părților alcătuitoare ale corpului și spiritului decurge diversitatea firilor, a alcătuirilor, iau naștere feluritele organe și apar diferitele genuri de lucruri.

SEBASTO: Părerea asta mi se pare nu prea

depărtată nici tocmai contrară credinței profeților care spun că totul se află în mâna universalului eficient precum același lut în mâna unuia și aceluiași olar, lut care, cu roata acestui vârtel de aștri²¹⁷, este modelat și remodelat, în perindarea nașterilor și distrugerilor lucrurilor, când într-un nobil pocal, când într-un pocit de ulcior, dar mereu din același material.

ONORIO: Asta au priceput și declarat mulți dintre rabinii cei mai înțelepți. Așa pare să fi înțeles și cel ce a zis: „Salva-vei oameni și vite pe-atât pe cât îți vei înmulți mila”.²¹⁸ Același lucru devine limpede și din transformarea lui Nabucodonosor²¹⁹. De aceea unii saducheii au crezut că Botezătorul ar fi fost Ilie²²⁰: nu că ar fi avut același trup, ci același spirit într-un alt trup. Prin acest fel de renaștere unii speră că justiția divină le va face dreptate după sentimentele și faptele de pe când erau în alt trup.

SEBASTO: Rogu-te, să nu mai vorbim de asta căci părerea dumitale începe să-mi placă prea tare și încep s-o cred mai mult decât verosimilă; iar eu vreau să-mi păstrez credința în care am fost crescut de

părinții și de învățătorii mei: de aceea povestește mai bine întâmplări istorice sau scorneli sau pilde și încetează cu demonstrațiile și citatele care, cred eu, sunt strâmbate de dumneata mai mult decât de alții.

ONORIO: Ai dreptate, omule. Și, de altfel, trebuie să termin ce începusem să-ți spun, dacă nu ți-e teamă că și prin asta ți-aș putea corupe gândirea și tulbura conștiința nepătată.

SEBASTO: Nu, asta nu; dimpotrivă, te ascult cu mai multă plăcere decât am ascultat vreodată vreo poveste.

ONORIO: Atunci, dacă nu mă asculți pentru teorie și învățătură, ascultă-mă de plăcere.

A doua parte a dialogului

SEBASTO: Îi vezi cumva sosind pe Saulino și Coribante?

ONORIO: Era vremea să fi ajuns. Mai bine mai târziu decât niciodată, Saulino!

CORIBANTE: *Si tardus advendus, citior expeditio*
221.

SEBASTO: Cu întârzierea voastră ați pierdut o

seamă de subiecte frumoase și aș ține ca Onorio să le reia.

ONORIO: Vai, nu, nu mi-ar plăcea defel; mai bine să ne continuăm discuția, căci de va fi nevoie să repet unele lucruri, le-o voi face numai lor și în tihnă: deoarece acum n-aș vrea să-mi întrerup firul povestirii.

SAULINO: Da, da, e bine așa: mergi mai departe.

ONORIO: Așadar, aflându-mă eu, cum spuneam, în înaltul cerului sub numele de calul Pegas, mi s-a întâmplat ca, urmând regula prefacerii în forme inferioare, din vrerea destinului și din pricina unei anumite înclinații pe care, îmbătat de nectar, o căpătasem acolo (prea bine descrisă de platonicianul Plotin²²²), am fost trimis²²³ să devin ba filosof, ba poet, ba pedant; chipul însă mi-l lăsasem în cer unde, din timp în timp, la vremea transmigrației, mă întorceam cu amintirea celor învățate în întrupările mele; iar când se întâmpla să trebuiască să revin într-un alt lăcaș pământesc, o lăsam acolo ca într-o bibliotecă. Dintre acele amintiri²²⁴, ultimele sunt cele

pe care am început să le capăt în timpul vieții lui Filip Macedoneanul, după ce am fost zămislit, după cum se crede, din sămânța lui Nicomah²²⁵. Acolo, după ce am fost învățăcelul lui Aristarh²²⁶, Platon și alții, am fost înaintat, mulțumită tatălui meu care era sfetnicul lui Filip, în funcția de preceptor al lui Alexandru cel Mare; sub domnia acestuia, deși eram foarte învățat în științele umaniste, în care străluceam mai tare decât toți înaintașii mei, m-a cuprins bănuiala trufașă – căci preceptorii sunt îndeobște trufași și îndrăzneți – că aș fi și filosof al naturii: și prin asta, cum cunoașterea filosofică se stinsese, Socrate murise, Platon fusese izgonit, iar alții se împrăștiaseră în felurite chipuri, am rămas eu singur, chior în țara orbilor; așa că nu mi-a fost greu să capăt faima de retor, politician, logician și chiar de filosof. Astfel, reluând greșit și prostește opiniile celor din vechime și făcându-i pe acei înțelepți cumsecade să vorbească și să gândească mai stâlcit decât ar face-o până și copiii sau babele ramolite, m-am dat drept reformator al acelei discipline despre care nu știam o iotă. M-am intitulat

prințul peripateticienilor, am predat la Atena, sub porticul Liceului, unde, la lumina sau, pentru a spune adevărul, la întunericul care domnea în mine, am înțeles și am predat greșit natura principiilor și substanța lucrurilor, am delirat, mai presus de orice delir, despre esența sufletului, fără a înțelege nimic din adevărata natură a mișcării și a universului; și, în consecință, datorită mie știința naturală și divină s-a stins și-a decăzut atât de jos pe cât de sus se afla în vremea caldeenilor și pitagoricienilor²²⁷.

SEBASTO: Constatăm totuși că ai fost atâta vreme în admirația lumii; și printre alte minunății rostite despre tine, s-a găsit și un arab²²⁸ care a spus că, născându-te pe tine, natura a făcut efortul suprem pentru a aduce pe lume mintea cea mai cristalină, pură, înaltă și purtătoare de adevăr pe care a putut-o ea făuri: și în genere ești numit „geniu al naturii”.

ONORIO: Cum de-ar fi pe lume nerozi de n-ar fi și falsă credință! Iar de n-ar fi ea, cum ar exista succesiunea științei și virtuților cu dobitociile și inerția, sau alte alternanțe de experiențe contrarii,

cum sunt noaptea și ziua, fierbințeala verii cu gerul iernii! 229

SEBASTO: Revenind însă la cunoștințele privitoare la suflet (lăsând deocamdată la o parte celelalte subiecte), eu am citit și am cugetat la cele trei cărți ale dumitale²³⁰ în care vorbești atât de bâlbâit încât niciun alt bâlbâit nu le-ar pricepe; de asta te poate lesne convinge mulțimea de păreri diferite, de interpretări aiuritoare și de întrebări, toate încercând să descâlcească și să lămurească ce vrei să spui în acele teorii încurcate și subțiratică care nu ascund (dacă ascund totuși ceva) decât o pedantă și peripatetică inconsistență.

ONORIO: Nu-i nicio mirare în asta, frate dragă, de vreme ce nu e cu putință ca alții să priceapă cum am înțeles eu niște lucruri pe care, de fapt, eu nu le-am înțeles: sau să găsească o construcție și o argumentație în ceea ce doream eu să spun, dacă eu însumi nu știam ce voiam să spun. Ce deosebire credeți că este între aceștia și cei ce caută coarnele pisicii și picioarele tiparului? Absolut niciuna. Dar,

îngrijindu-mă eu ca să nu-și dea seama de asta și alții și să-mi pierd, astfel, reputația de prim filosof, am făcut în așa fel încât oricine ar fi studiat filosofia mea naturală (în care eram și mă știam total neștiutor) să gândească și să creadă, dacă n-avea destulă minte, că orice ciudățenie sau confuzie descoperită în ea nu provenea de la mine, ci de la neputința lui și a capacităților sale de a trece dincolo de suprafața enunțurilor mele. Drept care am aranjat să se publice scrisoarea aceea către Alexandru unde ceream ca tratatele mele de fizică, deja publicate, să fie socotite ca și nepublicate²³¹.

SEBASTO: Și cu asta, pare-mi-se, ești cu conștiința împăcată! Iată cum se înșală toți măgarii care-s gata să se plângă de dumneata la ziua judecății, cum că i-ai fi păcălit și fermecat, și că, prin șmecherii sofiste, i-ai fi abătut din drumul nu știu cărui adevăr pe care, cu alte principii și pe alte căi, l-ar fi putut dobândi. Pentru că tu le-ai spus răspicat ceea ce trebuiau pe drept să gândească: anume că dacă tu ai publicat ca și când n-ai fi publicat, ei, după ce te-au

citit, trebuie să considere că nu te-au citit; și așa cum tu ai scris de parcă n-ai fi scris, la fel și aceia care îți propovăduiesc doctrina trebuie ascultați tot atât cât și unii care ce vorbesc de parcă n-ar vorbi. În sfârșit, dumitale nu trebuie să ți se dea mai multă crezare decât unuia ce cugetă și dă sentințe despre lucruri de care n-a avut vreodată habar.

ONORIO: Așa e cu siguranță, dacă e să-ți spun cinstit cum gândesc lucrurile acum: căci nimeni nu trebuie înțeles mai mult decât vrea el însuși să se facă înțeles; și nu trebuie să-i hăituim cu intelectul pe cei care fug de intelectul nostru, acuzându-i fie că vorbesc în enigme sau metafore, fie că nu vor să se facă înțeleși de ageamii, fie că se tem de disprețul mulțimii, fie că nu vor să dea mărgăritare la porci. Căci acum s-a ajuns până într-acolo încât orice satir, orice faun, orice sanchiu, orice amețit sau nevricos, când își povestește visele sau îndrugă palavre fără cap și coadă, se-așteaptă să-l bănuim că rostește ditai profeția, că ascunde un mare mister, secrete înalte și taine divine în stare să învie morții, pietre filosofale și

alte potlogării bune să sucească mintea celor cu minte puțină și să-i țicnească de tot, în așa fel încât să-i facă să-și irosească timpul, inteligența, faima și averea și să-și cheltuie viața în chipul cel mai jalnic și ticălos²³².

SEBASTO: Treaba asta a priceput-o prea bine un prieten de-al meu, care având nu știu ce carte cu profeții enigmatice sau altceva de soiul ăsta, după ce și-a stors cu ea o bună parte din creier, a aruncat-o cu grație și eleganță în latrină, spunându-i: „Draga mea, tu nu vrei să fii înțeleasă, iau eu nu voi a te înțelege”; și i-a urât să se ducă la dracu’ și să-l lase naibii în pace.

ONORIO: Dar de compătimit și de răs este mai ales faptul că, la citirea acestor cărțulii și bucoavne năroade, Silvio e cuprins de uimire, Ortensio de melancolie, Serafino slăbește, se gălbejește Cammaroto, Ambruogio albește, Giorgio dă în țicneală, Reginaldo aiurează, Bonifacio se umflă, iar sfinția sa Don Cocchiarone²³³ „pătruns de o nesfârșită și nobilă mirare” umblă de colo colo prin

sala cea mare, unde-și face el plimbările, departe de gloata de mișei și țopârlani; și potrivindu-și, ba într-o parte ba în cealaltă, poalele togii sale literare, urnindu-și ba un picior ba celălalt, ițindu-și pieptul ba la stânga ba la dreapta, cu textul de comentat sub braț, cu gestul de a da de pământ cu puricele pe care-l ține între primele două degete, cu fruntea încrețită de atâta cugetare, cu sprâncenele ridicate și ochii holbați, cu o figură uluită, încheind cu un suspin grav și emfatic, va face să parvină la urechea celor de față următoarea sentință: „*Hhe usque alii philosophi non pervenerunt*” 2*4. Dacă însă lecția pleacă de la o carte scrisă de vreun posedat sau vreun inspirat, unde nu există nici nu poate fi stors nimic mai mult decât dintr-o minte de măgar²³⁵, atunci, pentru a arăta că a nimerit-o și de data asta, va exclama: „*O magnum misterium*” ²³⁶. Dacă, din întâmplare ar da peste o carte...

SEBASTO: Nu, rogu-te, ajunge! Știm prea bine treburile astea: să revenim la subiectul nostru.

CORIBANTE: *Ita ita, sodes*²³⁷. Lămurește-ne în

ce chip și pe ce cale ți-ai regăsit memoria pe care ți-o pierduseși în întruparea peripatetică și în celelalte forme de existență?

ONORIO: Cred că i-am spus lui Sebasto că, de fiecare dată când migram dintr-un trup și înainte de-a mă înveșmânta în altul, reveneam la acea reprezentare a ideii asiniene (care, din prețuire și respect pentru virtuțile aripilor, n-a fost numită măgar de cei ce privesc cu ocară la acest animal, ci calul Pegas), unde, după faptele și întâmplările prin care am trecut și pe care vi le-am descris, mi s-a hărăzit să redevin om mai degrabă decât altceva, din pricina avantajului câștigat atunci când am avut șiretenia și stăpânirea de a nu da pe gâtlej apa undeii letee. Pe lângă aceasta, la hotărârea județului ceresc, niciodată când am mai părăsit un trup n-am luat-o înspre regatul lui Pluto pentru a revedea Câmpiile Elizee, ci spre strălucita și augusta împărăție a lui Jupiter²³⁸.

CORIBANTE: Lăcașul patruredului înaripat²³⁹.

ONORIO: Până acum: când a trebuit, cum a fost placul senatului zeilor, să transmigrez laolaltă cu

celelalte dobitoace aici, jos, lăsând acolo sus numai amprenta virtuții mele; de acolo, prin grația și înalta favoare a zeilor, mă pogor înarmat și înzestrat cu biblioteca mea, ducând cu mine nu doar memoria spețelor opinabile, sofiste, aparente, probabile și demonstrabile, dar și judecata care le deosebește pe cele adevărate de cele false. Și, pe lângă acestea, păstrez încă amintirea cunoștințelor din feluritele domenii, de pe când aveam diferite alcătuiuri trupești, și a multor altor adevăruri pe care le vede numai și numai ochiul minții, fără ajutorul simțurilor; și aceste adevăruri nu-mi scapă, deși eu mă aflu în această piele și zidit într-un asemenea trup în care, prin porțile simțurilor (ca prin gaura cheii), putem vedea îndeobște numai unele forme de existență²⁴⁰: la fel cum, ieșind din închisoare, ne e îngăduit să vedem limpede și deschis întreg orizontul formelor naturale²⁴¹.

SEBASTO: Așa încât ai păstrat tot de la toate formele și ai reținut nu doar veșmântul atâtor filosofii, atâtor teme filosofice pe care le-ai prezentat lumii, ci

ai căpătat în plus judecata superioară acelor tenebre sau acelei lumini în care ai crescut, simțit și cunoscut, fie în act fie în potență, fie că te aflai în lăcașurile pământești fie că te aflai în cele infernale sau cerești.

ONORIO: Așa e: și mulțumită acestei memorii, pot vedea și cunoaște, mai ceva ca într-o oglindă, adevărul despre esența și substanța sufletului.

A treia parte a dialogului

SEBASTO: Să lăsăm deocamdată asta; să auzim, mai bine, care e părerea dumatăle cu privire la subiectul discutat ieri de mine cu Saulino, aci de față: anume teoria anumitor secte²⁴² care afirmă că noi n-am putea cunoaște nimic²⁴³.

SAULINO: Eu am arătat destul de clar că la înălțimea adevărului nu se ridică decât înălțimea ignoranței și asinității: și de aceea că aceasta e mijlocul prin care sofia²⁴⁴ se apropie de adevăr, se unește și se obișnuiește cu el; așa încât nu există altă virtute să merite lăcașul de alături, perete-n perete cu adevărul. Asta presupunând că mintea omenească are cât de cât acces la adevăr – acces care, dacă nu se

face pe calea științei și cunoașterii, nu se poate face altfel decât prin necunoaștere și asinătate.

CORIBANTE: *Nego sequelam*²⁴⁶.

SAULINO: Consecința e dovedită de faptul că intelectul rațional nu admite cale de mijloc între necunoaștere și cunoaștere, fie există una, fie cealaltă: dat fiind că, în aceeași privință, ele sunt opuse una alteia, la fel ca posesiunea și lipsa²⁴⁷.

CORIBANTE: *Quid de assumptione, sive antecedente?*²⁴⁸

SAULINO: Ea (cum am mai spus) e propusă de atâția filosofi și teologi de faimă.

CORIBANTE: Argumentul *ab humana auctoritate*²⁴⁹ e foarte slab.

SAULINO: Asemenea afirmații nu sunt lipsite de demonstrație.

SEBASTO: Prin urmare, dacă o asemenea opinie e adevărată, e adevărată prin demonstrație; demonstrația este un silogism științific; așadar chiar aceia care neagă cunoașterea și dobândirea adevărului, presupun cunoașterea adevărului și

demersul științific: în consecință ei sunt contraziși de propria lor cugetare și de propriile lor cuvinte. Și mai spun că dacă nimeni nu cunoaște niciun adevăr, nici ei înșiși nu pot ști ce spun și nu pot fi siguri dacă vorbesc sau rag, dacă sunt oameni sau măgari²⁵⁰.

SAULINO: Lămurirea acestui lucru v-o va da ceea ce vă voi spune îndată; pentru că mai întâi trebuie înțeles lucrul și abia apoi cum și în ce fel merge el²⁵¹.

CORIBANTE: Bine. *Modus eram rei rem presupponat oportet*²⁵².

SEB ASTA: Atunci lămurește-ne lucrurile în ce ordine îți va plăcea.

SAULINO: Așa voi face. Printre sectele de filosofi s-au aflat unele numite îndeobște Academiile, sau mai exact scepticii sau efecticii, care se îndoiau că pot spune ceva hotărât, drept care, izgonind orice enunț, nu îndrăzneau să afirme sau să nege nimic, dar pretindeau să li se spună cercetători, examinatori și socotitori ai lucrurilor.

SEB ASTA: Dar aceste dobitoace fudule de ce

cercetau, examinau, socoteau dacă n-aveau nicio nădejde de a găsi ceva? Or fi fost poate dintre aceia care se agită fără rost...

CORIBANTE: Ca să dezmință maxima curentă: *Omne agens est propter finem*²⁵³. Dar *edepol, mehercle*²⁵⁴, mie mi-e limpede că, așa cum Onorio se află sub influența măgarului pegasean sau este chiar Pegas însuși, la fel și filosofi aceștia au fost Belidele²⁵⁵ în persoană, sau de nu, ele trebuie să le fi sucit mințile.

SAULINO: Lăsați-mă să termin. Aceștia, deci, nu credeau nici ce vedeau, nici ce auzeau: pentru că socoteau adevărul lucru neclar și de neînțeles, cufundat în firea și alcătuirea oricărei varietăți, diversități și contrarietăți; iar, după ei, orice lucru este un amestec, niciunul nu constă numai în sine și nu există prin propria natură și propriile însușiri, iar obiectele se prezintă capacității de percepție a omului nu în felul în care sunt prin ele însele, ci numai în relația pe care le-o conferă speciile respective, căci, separându-se de o materie sau alta, ele ajung să se

îmbine și să creeze noi forme percepute de noi mereu altfel 256.

SEBASTO: La drept vorbind, ăștia ajung filosofi una-două și pot părea mai înțelepți decât alții, fără caznă și repede.

SAULINO: După aceștia au venit pyrrhonienii, mult mai puțin dispuși decât efecticii să dea crezare propriilor simțuri și propriului intelect: căci acolo unde efecticii cred totuși că pricep ceva și că pot împărtăși o oarecare judecată, pentru că știu totuși acest adevăr anume, că niciun lucru nu poate fi nici înțeles, nici cunoscut cu siguranță, ceștilalți se socotesc lipsiți până și de această judecată, spunând că nici de lucrul acesta (anume că niciun lucru nu poate fi cunoscut cu siguranță), nu pot fi siguri.

SEBASTO: Uitați-vă ce isteată e Academia asta! Când a văzut ce minte și ce pricepere a avut cealaltă care cu atâta ușurință și puturoșenie voia să tragă cu copita și să răstoarne la pământ celelalte filosofii, ea s-a înarmat cu și mai multă mișelie și, deși e nesărată, a vrut să-i adauge puțină sare celeilalte, îmbrâncind

afară nu doar toate celelalte filosofii dar și pe-asta prima: ea se socoate cu atât mai înțeleaptă decât toate cu cât mai puțin își cheltuie banii și-și storc creierii cei ce îi îmbracă toga și și-o trec pe diplomă. Dar să mergem mai departe. Ce-ar trebui să fac eu, de-aș avea ambiția să formez o nouă sectă, vrând totodată să mă arăt mai deștept ca toți, chiar și decât aceștia din urmă care sunt deștepții deștepților? Aș trânti imediat o a treia sectă, o Academie și mai savantă, și mi-aș pune plasture la gură. Dar e bine oare să-mi înăbuș vocea cu efecticii, să-mi țin răsuflarea cu pyrrhonienii, ca să-mi dau apoi duhul și să crăp?

SAULINO: Ce vrei să spui cu asta?

[SEBASTO]: Trântorii ăștia, ca să scape de munca de a explica sensul lucrurilor și ca să nu fie acuzați de lene și de pizmă față de hărnicia altora, vor totuși să pară mai breji ca toți. Nefindu-le de ajuns că-și ascund mișelia, nemulțumiți că nu le-o pot lua înaintea celorlalți dar nici ține pasul cu ei, și nefiind în stare nici să facă singuri ceva, ei, ca să nu-și știrbească trufia lor vană mărturisindu-și prostia,

neciopleala simțurilor și lipsa de minte, și pentru a-i face pe alții să pară incapabili de a le vedea orbirea, aruncă vina, nu atât pe greșita înțelegere a dogmaticilor, cât pe natură și pe lucrurile pe care nu le înțeleg²⁵⁷. Procedând altminteri, ar fi siliți însă să pună la bătaie, prin comparație, propria lor teorie, să facă dovada că ea ar apărea mai convingătoare după ce ar fi dat naștere unei concepții mai bune în mintea celor care află plăcere în studiul naturii. De aceea, efecticii, vrând cu cât mai puțină caznă și minte, dar și fără riscul de a-și pierde creditul, să pară mai înțelepți decât alții, au spus că nimic nu se poate afirma cu siguranță pentru că nimic nu se știe: așadar, după ei, cei care cred că pricep ceva și care fac afirmații, aiurează mai tare decât cei care nu înțeleg și nu vorbesc deloc. Ceilalți, apoi, cei numiți pyrrhonieni, ca să pară ei cei mai grozavi, au spus că nici măcar asta nu se poate cunoaște (anume ce credeau a cunoaște efecticii): căci niciun lucru nu poate fi cunoscut și afirmat. Așa că, în vreme ce efecticii au înțeles că cei care cred că înțeleg nu înțeleg, pyrrhonienii au înțeles

că efecticii nu înțelegeau dacă ceilalți care cred că înțeleg, înțeleg sau nu. Ce mai poate fi adăugat acum la atâta înțelepciune este că noi știm că pyrrhonienii nu știau că efecticii nu știau că dogmaticii, care credeau că știu, nu știau nici ei. Și iată cu câtă ușurință se tot lungește această nobilă scară a filosofilor până într-acolo încât gradul cel mai înalt al supremei filosofii și cugetării perfecte se va demonstra a fi al celor care nu doar nu neagă nici nu afirmă că știu sau că nu știu, dar nici măcar nu-s în stare să nege sau să afirme: drept care măgarii sunt cele mai divine dobitoace, iar asinitatea este atât sora cât și tovarășa și secretara adevărului²⁵⁸.

SAULINO: Dacă ai afirma pașnic ceea ce spui acum cu furie și cuvinte de ocară, aș zice că deducția dumitale este excelentă și de-a dreptul divină; și că ai atins ținta spre care au alergat atâția dogmatici și atâția academicieni, întrecându-i însă cu mult pe toți.

SEBASTO: Acum, că am ajuns până aici, rogu-te, fă-mă să înțeleg în ce fel resping academicienii posibilitatea unei atari cunoașteri?

SAULINO: Asta aş prefera să ți-o explice Onorio, căci, întrupându-se el în atâția mari anatomişti ai viscerelor naturii, nu e imposibil să fi nimerit vreodată şi în vreun academician.

ONORIO: Ba şi-ncă cum! Eu am fost acel Xenofan din Colophon²⁵⁹ care a spus despre toate lucrurile că nu sunt altceva decât opinii. Dar, lăsând deocamdată la o parte cugetările mele şi revenind la subiect, eu zic că argumentul pyrrhonienilor e bine cunoscut: ei spuneau că pentru a afla adevărul e nevoie de învăţătură, iar pentru ca învăţătura să fie eficace, este nevoie de un învăţător, de un învăţăcel şi de un obiect de învăţat: adică de profesor, de discipol şi de materie; dar că niciunul dintre aceste trei lucruri nu există cu adevărat: prin urmare, neexistând învăţătură, nu există cunoaştere a adevărului.

SEBASTO: Şi de ce zic ei că nu există un obiect de învăţat, care să constituie temeiul învăţăturii?

ONORIO: Iată de ce: căci acel obiect (zic ei) va trebui să fie ori adevărat ori fals; dacă e fals, nu poate deveni învăţătură, deoarece nu poate exista doctrină

sau disciplină a falsului: de vreme ce, unui lucru care nu există nu i se poate întâmpla nimic și, prin urmare, nu i se poate întâmpla nici să fie învățat. Dar nici dacă e adevărat nu poate fi învățat: pentru că ori este un lucru evident tuturor, și atunci nu poate exista o doctrină a lui și, în consecință, nimeni nu poate fi specialist în el, cum ar fi de pildă adevărul că albul e alb, calul e cal, copacul e copac; ori e un lucru care apare fiecăruia în alt fel și atunci, în sine, nu poate fi decât un lucru opinabil, și deci despre el nu se pot formula decât opinii. În afară de asta, dacă ceea ce trebuie învățat și făcut cunoscut este adevărat, e nevoie de o cauză sau un mijloc pentru a o face: iar cauza și mijlocul ori sunt ascunse, ori sunt cunoscute: dacă sunt ascunse, ele nu pot comunica nimic; dacă sunt cunoscute, sunt astfel dintr-o cauză sau printr-un mijloc: și mergând tot așa mai departe, ajungem să ne dăm seama că nu se ajunge nicicând la principiul cunoașterii, dacă orice cunoaștere depinde de o cauză²⁶⁰. Și mai spun că, de vreme ce lucrurile existente sunt fie materiale fie imateriale, înseamnă că

și obiectele învățaturii trebuie să aparțină fie uneia, fie alteia din cele două spețe. Or, un corp material nu poate fi învățat, deoarece el nu poate fi judecat nici cu simțurile, nici cu intelectul: cu simțurile, deoarece, după toate doctrinele și sectele, corpul constă în mai multe dimensiuni, rațiuni, diferențe și împrejurări²⁶¹; nu numai că nu este un anume fapt accidental, susceptibil de a fi considerat obiect pentru un simț anume sau pentru simțuri în general, ci e o compoziție și un amestec de proprietăți și de nenumărate aspecte individuale²⁶². Și chiar dacă, să spunem, corpul ar fi un lucru sensibil, asta nu înseamnă că poate fi obiect de învățătură și disciplină: pentru că nu e nevoie de discipol sau de profesor pentru a spune că albul e alb și caldul e cald. Dar corpul nu poate fi judecat nici cu intelectul, deoarece toți dogmaticii și academicienii consideră la unison că obiectul intelectului nu poate fi decât un obiect imaterial. De aici concluzia, de ordinul doi, că nu există profesor care să-l predea și, de ordinul trei, că nu există nici discipol care să-l învețe: căci, cum bine se vede, primul nu are ce să predea și

să transmită, al doilea nu are ce să învețe și să conceapă. Și mai adaug un motiv: dacă totuși lecția are loc, fie că cineva nepriceput îl învață pe altul la fel de nepriceput, ceea ce nu se poate, deoarece amândoi au nevoie de învățătură; fie unul priceput îl învață pe altul de asemeni priceput: ceea ce ar fi o prostie, pentru că niciunul dintre ei n-are nevoie de un învățător; fie cel care nu știe îl învață pe cel ce știe: ceea ce ar fi ca și cum un orb ar călăuzi un văzător. Dacă niciuna dintre căile acestea nu e posibilă, rămâne numai aceea ca cel ce știe să-l învețe pe cel ce nu știe: dar lucrul acesta este mai greșit decât ne putem închipui despre fiecare din celelalte trei; pentru că cel lipsit de meșteșug nu poate fi făcut meșter în lipsa meșteșugului, presupunând că e cu putință să devină meșter dacă nu e deja (el fiind asemeni unui surd și orb din naștere care nu poate în niciun fel avea idee despre sunete și culori. Și las la o parte ce se spune în *Menoz3*, în pilda sclavului fugit care, reîntorcându-se, nu putea fi recunoscut de nu ar fi fost cunoscut înainte: drept care, doar în temeiul

acesta, se spune că n-ar putea să existe o cunoaștere sau știință nouă a lucrurilor cunoscute, ci numai o amintire). Dar omul nostru nu poate fi făcut meșter nici când are meșteșug: pentru că atunci nu se poate spune că devine meșter, ci doar că este meșter.

SEBASTO: Onorio, ce părere ai de toate acestea?

ONORIO: Părerea mea e că nu merită să stăruim asupra acestor lucruri: mă mulțumesc să le recunosc bune, așa cum, pentru gusturile unora, sunt bune unele ierburi²⁶⁴.

SEBASTO: Dar aș vrea să aflu de la Saulino (care ridică în slăvi asinitatea mai presus decât poate fi ridicată vreo știință, vreo speculație, doctrină sau disciplină) dacă asinitatea poate sălășlui și în alte viețuitoare decât în măgari: altfel spus, dacă cineva care nu e măgar, poate deveni, prin învățătură și strădanie, măgar; căci e nevoie ca ori învățătorul ori învățăcelul să fie măgar, ori să fie măgari amândoi ori să nu fie niciunul. Întreb dacă va fi măgar numai cel ce învață, numai cel ce e învățat, sau niciunul nici altul său și unul și altul la un loc. Căci, după

raționamentul de dinainte, putem vedea că nimeni în niciun chip nu poate deveni măgar. Prin urmare nu există cale spre asinitate, cum nu există nici spre meșteșug ori știință²⁶⁵.

ONORIO: Despre asta vom vorbi la masă, după cină. Să mergem deci, e vremea.

CORIBANTE: *Propere eamus*²⁶⁶.

SAULINO: Haidem!

Sfârșitul celui de al doilea dialog

DIALOGUL AL TREILEA

Interlocutori: Saulino, Alvaro

SAULINO: Mă plimb de o groază de vreme pe aici, așteptând, și-mi dau seama că a trecut ceasul la care ne începeam noi discuțiile, iar ceilalți n-au venit. Dar iată că-l văd pe servitorul lui Sebasto.

ALVARO: Bine te-am găsit, Saulino. Vin să te înștiințez din partea stăpânului meu că cel puțin o săptămână n-o să vă puteți întâlni. I-a murit nevasta și acum se îngrijește de executarea testamentului, ca să scape și de grija asta. Coribante are o criză de podagră, iar Onorio s-a dus la băi. Rămâi cu bine.

SAULINO: Mergi cu Dumnezeu. Cred că n-o să mai avem prilejul să discutăm prea mult despre cabala calului nostru. Căci, după câte văd, rânduiala universului voiește că la fel cum, în cer, calul divin nu se arată decât până la buric²⁶⁷ (iar steaua ultimă, de jos, e prilej de gâlceavă și de întrebări dacă ține de capul Andromedei sau totuși de trupul acestui dobitoc ales), tot așa nici calul acesta înfățișat în scris să nu poată fi isprăvit:

Astfel își schimbă stilul Fortuna²⁶⁸.

Dar asta nu trebuie să ne facă să ne pierdem nădejdea; căci dacă se va întâmpla ca aceștia să se mai adune vreodată laolaltă, o să-i închid pe toți trei în conclav²⁶⁹: de unde nu vor ieși până nu vor termina creația unei mari Cabale a calului Pegas. *Interim*²⁷⁰, aceste două dialoguri vor servi drept Cabală prescurtată, introductivă, pentru începători, microcosmică²⁷¹. Iar ca să nu stau degeaba cât timp îmi mai rămâne să mă plimb pe-aici prin curte, vreau să citesc dialogul acesta pe care-l am în mână.

Sfârșitul celui de al treilea dialog și al Cabalei calului Pegas

MĂGARULUI CILENIC²⁷²

O, preaferice burtă și mamele ce te-au purtat
aicea jos și te-au hrănit, oh, dobitoc zeiesc, de toți
iubit, ce ai sălaș în țărână și în stele²⁷³!

Scutite-ar de samar și de boccele, cu pielea-ți
groasă, cu gândul cântărit, tu, pe pământ și-n cer
năpăstuit, firea și soarta²⁷⁴ ferite-ar de belele!

Capul te-arată blând și natural, iar nările, decis
în judecată; urechea-ți lungă-arat auz regal, iar buza-ți
groasă, o limbă rafinată; îți pizmuie și zeii organul
genital; statornic te vădește ceafa-ți lată;

De lauda mea toată e plină de iubire, nu un sonet
a tale virtuți pretind, ci mii de osanale²⁷⁵.

MĂGARUL CILENIC AL NOLANULUI

Interlocutori: Măgarul, Micco Pitagoricianul 276,
Mercur

MĂGARUL: De ce-aș irosi eu darul ales, rar și osebit făcut mie de tine, oh, tunătorule Jupiter? De ce-aș îngropa în țărâna neagră și-n întunecimea tăcerii ingrate harul pe care mi l-ai încredințat tu, care m-ai ales (*indicante fato* 277) dintre toți pe mine? Cât voi mai îndura pornirea de a vorbi fără a scoate pe gură acel vacarm îngrozitor pe care, în mărinimia ta, l-ai sădit, în aceste vremuri tulburi, în spiritul meu lăuntric (pentru ca el să se exprime în afară)? Deschide-se, deschide-se atunci, cu cheia prilejului, gâtlejul măgăresc, dezlege-se limba prin iscusința materiei, culeagă-se, cu mâna atenției, îndrumată de brațul intenției, roadele pomilor și florile plantelor ce cresc în grădina memoriei măgărești! 278

MICCO: Oh, minune nemaivăzută, oh, miracol uluitor, oh, uimire de necrezut, oh, izbândă amețitoare! Zeii să ne aibă în pază! Măgarul vorbește? Măgarul are grai? Oh, Muze, oh, Apollo, oh, Hercule,

căpățâna asta scoate sunete articulate? Taci mai bine, Micco, poate te înșeli; poate sub pielea asta o sta pitit vreun om care vrea să-și râdă de noi²⁷⁹.

MĂGARUL: Micco, crede-mă, nu sunt un măgar fals: sunt un măgar cât se poate de adevărat, care vorbește; și cum tu mă vezi acum cu trup de animal, la fel văd eu, în amintire cum, alteori, în trecut, avut-am trup omenesc.

MICCO: Mai târziu poate te-oi întreba (oh, demon întrupat) cine, cum și în ce fel ești: deocamdată și înainte de toate aș vrea să aflu ce cauți aici? Ce prevestire aduci cu tine? Ce poruncă a zeilor ne vestești? Cum se va termina povestea asta? De ce ți-ai îndreptat pașii, ca să te-arăți vorbitor, tocmai spre porticul nostru? 280

MĂGARUL: Mai întâi vreau să știi că eu caut să devin membru și să capăt titlul de doctor al unui colegiu sau al unei academii și, astfel, competențele mele să fie recunoscute, pentru ca să nu-mi fie puse la îndoială cugetările, să nu-mi fie cântărite cuvintele, să nu-mi fie privită cu neîncredere învățătura, să...

MICCO: O, Jupiter, mai văzut-ai *ab eterno* 281
[sic] un fapt, o întâmplare, un caz asemenea acestuia?

MĂGARUL: Lasă acum mirarea și mai bine
răspunde-mi, fie tu, fie unul dintre ceștilalți care văd
că se strâng uimiți să mă asculte. O voi, purtători de
togă, de inel și tocă academică sau arhiacademică²⁸²,
voi, eroi și semizei ai sapienței: vreți, îngăduiți, vă lasă
inima să acceptați în consorțiul, în societatea, în
adunarea voastră, sub stindardul și sub flamura
comunității voastre, acest măgar pe care-l vedeți și
auziți acum? De ce unii dintre voi se miră râzând, de
ce alții râd mirându-se, iar alții (cei mai mulți), uluiți,
își mușcă buzele: dar nimeni nu-mi răspunde?

MICCO: Vezi bine că nu vorbesc din prea mare
uimire și că toți s-au întors spre mine și-mi fac semn
să-ți răspund eu: mie, ca președinte, îmi revine
sarcina de a rosti hotărârea, și de la mine, în numele
tuturor, trebuie să aștepți verdictul.

MĂGARUL: Ce academie e aceasta care are scris
deasupra porții: *Lineam ne pertransito* 283?

MICCO: Este o școală de pitagoricieni.

MĂGARUL: Și se poate intra în ea?

MICCO: Nu fără condiții multe și greu de îndeplinit.

MĂGARUL: Și care ar fi condițiile astea?

MICCO: Sunt destule.

MĂGARUL: N-am întrebat câte, ci care sunt.

MICCO: O să-ți răspund cum e mai bine, înfățișându-le pe cele mai de seamă. Prima: înainte de a fi acceptat, cel ce dorește să fie primit trebuie examinat ca alcătuire trupească, ca fizionomie și fire, deoarece, cum bine știm, trupul depinde în mare măsură de suflet și are legătură cu sufletul 284.

MĂGARUL: *Ab Jove principium Musae*285, de vrea să se însoare.

MICCO: A doua: după ce e primit, i se dă un termen (care nu e mai scurt de doi ani) până la care trebuie să tacă și n-are voie să îndrăznească nu doar să dezbată sau examineze temele în discuție, dar nici măcar să pună vreo întrebare despre ceea ce nu a înțeles; în vremea aceea el e denumit „auditor”. A treia: după ce trece de perioada amintită, are voie să

vorbească, să întrebe, să-și noteze lucrurile auzite și să-și expună propriile păreri; în această fază este numit „matematician” sau „caldeean” 286. A patra: înzestrat cu asemenea cunoștințe, îmbogățit cu atare învățătură, el poate să-și îndrepte atunci atenția asupra alcătuirii lumii și a principiilor naturii; iar aici se oprește și capătă numele de „fizician” 287.

MĂGARUL: Nu merge mai departe?

MICCO: Mai mult decât „fizician” nu se poate: deoarece lucrurile supranaturale nu se pot cunoaște decât în măsura în care se reflectă în cele naturale; pentru că numai intelectul superior și pur poate să judece cum sunt ele în sine288.

MĂGARUL: Nu vă ocupați de metafizică?

MICCO: Nu: iar metafizica cu care se laudă alții nu este decât o parte a logicii289. Dar să lăsăm asta, căci n-are legătură cu subiectul nostru. Astea sunt, deci, condițiile și rânduielile academiei noastre.

MĂGARUL: Astea?

MICCO: Da, stimabile.

MĂGARUL: O, școală preacinstită, o, instituție

aleasă, sectă preabogată, colegiu venerabil, gimnaziu ilustru, palestră neîntrecută, academie prima dintre primele! Măgarul rătăcitor vine, precum un cerb însetat, înspre voi ca spre o apă proaspătă și cristalină; umil și rugător, măgarul vi se înfățișează vouă, atât de mărinimoși cu cei rătăciți, cu rugămintea de a fi primit în societatea voastră.

MICCO: În societatea noastră, zici?

MĂGARUL: Chiar așa, în societatea voastră.

MICCO: Atunci intră pe poarta cealaltă, căci măgarii n-au voie să treacă prin asta.

MĂGARUL: Spune-mi, frate, tu pe unde ai intrat?

MICCO: O fi făcând cerul măgarii să vorbească, dar nu și să intre într-o școală pitagoriciană.

MĂGARUL: Nu fi așa trufaș, Micco, și amintește-ți că Pitagora ne învață să nu disprețuim nimic din ceea ce există în sânul naturii. Deși acum am trup de măgar, poate că m-am aflat sau mă voi afla în viitor în trupul unui mare om; și deși tu ești acum om, poate că ai fost sau vei fi apoi un mare măgar, după cum i se va părea potrivit celui ce împarte veșmintele și locurile și

distribuie sufletele care transmigrează²⁹⁰.

MICCO: Spune-mi, mai bine, ai priceput care sunt rânduilele și condițiile academiei?

MĂGARUL: Cât se poate de bine.

MICCO: Ai ceva de declarat despre alcătuirea ta, vreun cusur care să te împiedice să intri?

MĂGARUL: După părerea mea, am mai multe.

MICCO: Să auzim.

MĂGARUL: Prima condiție care m-a pus pe gânduri a fost prima. E adevărat că eu nu am alcătuirea aceea, anume carnea moale, pielea delicată, netedă și plăcută, pe care fizionomiștii o socotesc cea mai potrivită pentru a primi învățătura și care, când e groasă, limitează sprinteneala intelectului. Dar în ceea ce privește această condiție cred că președintele ar putea face o excepție: căci n-ar trebui lăsat pe dinafară cineva dacă are multe alte trăsături care suplinesc acest cusur, precum sinceritatea purtărilor, iuțeala minții, eficacitatea gândirii și alte însușiri surori, fiice și tovarășe ale acestora. Las la o parte că nu-i o lege ca sufletele să

urmeze alcătuirea trupului: pentru că se poate întâmpla ca un principiu spiritual superior și mai eficient să poată învinge și depăși necazul pricinuit de unui trup butucănos sau cu alte defecte. Vi-l aduc spre exemplu pe Socrate, socotit de fizionomistul Zopyros un om necumpătat, prost, gogoman, fătălău, poftitor la copii și nestatornic: ceea ce filosoful a acceptat în totalitate, nu însă și faptul că asemenea porniri s-ar fi și înfăptuit: dat fiind că ele erau temperate de studiul neconținut al filosofiei, care îi pusese în mână cârma sigură împotriva valurilor năvalnice ale relelor înclinații naturale, deoarece nu există lucru să nu fie învins prin voința intelectului²⁹¹. În ceea ce privește celălalt aspect al fiziognomiei, cel care se referă nu la diversitatea firilor, ci la proporțiile armonioase ale trupului, vă înștiințez că, de veți cugeta bine, nu e cu putință să-mi găsiți niciun cusur. Știți că porcul nu trebuie să fie un frumos cal, nici măgarul un om frumos: măgarul trebuie să fie un măgar frumos, porcul, un porc frumos, omul, un om frumos. Căci, mergând cu judecata mai departe, calul nu-i pare

frumos porcului, nici porcul, calului; iar dacă omului nu-i pare frumos măgarul și nu se îndrăgostește de măgar, nici măgarului nu-i pare frumos omul, nici măgarul nu se îndrăgostește de om. Așa încât, în virtutea acestei legi, când lucrurile vor fi cercetate și cântărite cu rațiunea, fiecare va recunoaște măsura celuiilalt și va accepta că frumusețea este diferită în funcție de aceste diverse măsuri și că nimic nu este frumos cu adevărat și în chip absolut, decât doar dacă cineva este frumusețea însăși sau dacă e frumos prin esență și nu prin participare. Trec peste faptul că, și în cazul speciei omenești înseși, ceea ce se spune despre carnea ei trebuie înțeles *respectu habito* 292 douăzeci și cinci de situații și de particularități care o corectează. Altminteri, teoria fizionomiștilor cu referire la carnea moale s-ar dovedi greșită: de vreme ce pruncii nu sunt mai apti de cunoaștere decât adulții, nici femeile mai apte decât bărbații; doar dacă nu vrem să numim aptitudine mai mare acea posibilitate care e cea mai depărtată de act.

MICCO: Până acum, dovedește că știe foarte

multe. Continuă, domnule Măgar, și înfățișează-ți teoriile cu toată îndrăzneala, căci

Tragi brazdă-n apă, semeni în nisip, și vânt ușor tu speri să prinzi în plasă, și-ți pui nădejdea-n suflet de femeie²⁹³, dacă tragi nădejde că domnii academicieni ai acestei secte sau a oricărei alteia pot sau trebuie să te lase să intri. Dar dacă tot ești învățat, mulțumește-te să rămâi singur, cu învățătura dumitale.

MĂGARUL: O, oameni fără minte, credeți că eu vă înfățișez cugetarea mea ca s-o aprobați voi? Credeți că am făcut asta în alt scop decât pentru a vă acuza și a vă face de neiertat dinaintea lui Jupiter? Jupiter, dacă m-a făcut învățat, m-a făcut și doctor. Mă așteptam eu ca mintea voastră trufașă și mulțumită de sine să scuipe sentința: „Nu se cuvine ca măgarii să intre în Academie laolaltă cu noi, oamenii”. Așa ceva poate spune orice învățat din oricare altă sectă, dar nu voi, pitagoricienii, care, refuzându-mi mie intrarea, vă **dărâmați** chiar principiile, temeliile și construcția filosofiei voastre. Ce deosebire găsiți voi între noi măgarii și voi oamenii, altfel decât judecând după

aparențe, după chip și înveliș? În afară de asta, spuneți-mi, judecători netoți: câți dintre voi nu bântuie prin academia măgarilor? câți nu învață în academia măgarilor? câți nu profită de pe urma academiei măgarilor? câți nu-și dau doctoratul, nu putrezesc și nu mor în academia măgarilor? câți nu sunt aleși, înălțați, slăviți, canonizați, glorificați și divinizați în academia măgarilor? Mai toți aceștia, de n-ar fi fost și n-ar fi măgari, nu știu cum s-ar fi descurcat și ar fi scos-o la capăt. Nu sunt oare atâtea universități respectate și ilustre unde se predă știința de a deveni măgar, pentru a cunoaște nu doar binele vieții pământești, ci și pe cel al vieții eterne? Spuneți, la câte bogății și onoruri nu se accede prin poarta măgăriei? Spuneți, câți n-au fost excluși, izgoniți și făcuți de ocară deoarece nu împărtășeau însușirile și desăvârșirea măgărească? De ce atunci n-ar fi îngăduit ca niște măgari sau măcar unul singur să intre în academia oamenilor? De ce să nu fiu admis eu, cu majoritate de voturi și cu sprijinul multora, în oricare academie, de vreme ce, dacă nu toți, marea

majoritate dintre voi sunteți înscriși, cu numele săpat în piatră, în academia noastră universală, vreau să zic a măgarilor? Or, dacă noi suntem atât de primitori și mărinimoși acceptându-vă pe toți, voi de ce sunteți așa de zgârciți și nu primiți nici măcar pe unul dintre ai noștri?

MICCO: Lucrurile demne și importante sunt mai greu de făcut: doar la cele mărunte, nu se face mare caz și nu trebuie deschiși bine ochii: de aceea în academia măgarilor sunt primiți toți, fără rezerve și fără atâtea scrupule, în vreme ce în academia oamenilor, nu.

MĂGARUL: Dar spune-mi, stimabile, și lămurește-mă puțin care din două lucruri e mai demn: ca un om să devină măgar sau ca un măgar să devină om? Dar iată-l în carne și oase pe Cilenianul meu: îl recunosc după caduceu și aripi.

— Fii binevenit, frumos înaripat, sol al lui Jupiter, interpret fidel al voinței tuturor zeilor, tu, ce dăruiești cu mărinimie cunoaștere, ce îndrumi meșteșugurile, oracol neîncetat al matematicienilor, socotitor

minunat, vorbitor ales, tu, chip frumos, față atrăgătoare, făptură agreabilă și grațioasă, bărbat între bărbați, femeie între femei, între nefericiți nefericit, fericit între fericiți, totul între toți; care te bucuri cu cei ce se bucură și plângi cu cei ce plâng; tu umbli sau șezi pretutindeni și pretutindeni ești bine-văzut și primit: azi ce ne aduci bun?

MERCUR: Măgarule, pentru că dorești să te numești și să fii academician, eu, care ți-am dat alte haruri și privilegii, în acest moment, cu deplină autoritate, te numesc, te proclam și te confirm academician și savant universal: așa încât poți intra și locui unde vrei, fără ca cineva să te mai poată ține la ușă, să te jignească ori să te împiedice în vreun fel, *quibuscumque in oppositum non obstantibus*²⁹⁴. Intră așadar unde vrei și unde-ți place. Și vrem să nu fi constrâns de regula ordinului pitagoricienilor a celor doi ani de tăcere și de nicio altă lege obișnuită: căci *novis intervenientibus causis, novae condendae sunt leges, proque ipsis condita non intelliguntur iura: interimque ad optimi iudicium iudicis referenda est*

*sententia, cuius intersit iuxta necessarium atque commodum providere*²⁹⁵. Aşadar vorbeşte cu auditorii; cercetează şi cugetă cu matematicienii; discută, întreabă, lămureşte, declară şi hotărăşte cu fizicienii; stai cu toţi, discută cu toţi, înfrăţeşte-te, uneşte-te, contopeşte-te cu toţi, stăpâneşte-i pe toţi, fi totul.

MĂGARUL: L-aţi auzit?

MICCO: Nu suntem surzi.

Sfârşit

NOTE

1. Deși aici referirea este în primul rând ironică, sugerând „misterioasele semnificații” ascunse în simbolul măgarului, Bruno nu dă complet la o parte nici noțiunea ebraică de „quabbalah”, cunoscută lui, desemnând complexul, diferit de tradiția rabinică, a doctrinelor esoterice și mistice ale ebraismului, așa cum s-a definit el, începând din secolul XII, și care a avut o mare influență asupra gândirii filosofice și științifice a Renașterii. Pe linia sincretismului specific Renașterii, filosofi acelei perioade (începând cu Pico della Mirandola și continuând cu J. Reuchlin, H.C. Agrippa von Nettesheim etc.) au încercat să construiască o cabala creștină, influențând în mod semnificativ alchimia și filosofia naturii, iar de aici știința, după unele opinii, până la Newton. Bruno, așa cum se va vedea, o concepe ca o uniune între filosofie și teologie.

2. Este vorba de Pegas, calul înaripat care, în mitologia greacă, are parte de mai multe legende: după Hesiod (*Teogonia*) el s-a zămislit din sângele

Meduzei, decapitată de eroul Perseu, după care s-ar fi înălțat îndată la zei; după Ovidiu (*Metamorfoze*, IV), același Pegas, lovind cu copita, ar fi făcut să țâșnească izvorul Hippocren, de la poalele muntelui Helicon, lăcașul sacru al Muzelor (având de aceea o legătură însemnată cu domeniul artelor, în speță, al poeziei), și l-ar fi dus în spate pe Perseu ca s-o elibereze pe Andromeda; după aceea el ar fi fost transformat în constelația care îi poartă numele. După o altă legendă, Pegas, același cal înaripat, l-ar fi ajutat pe eroul Belerofon să învingă Himera, apoi, împreună, ar fi încercat să escaladeze Olimpul, drept care au fost pedepsiți de Zeus.

Și în această variantă, Pegas este aruncat pe cer și devine constelație. Sursa lui Bruno trebuie să fie varianta ovidiană, deoarece episodul izvorului muzelor este pomenit atât în sonetul introductiv la comedia *Lumânărarul* cât și în *Alungarea bestiei triumfătoare*.

3. „Cilenic” este un epitet al lui Mercur. În *De imaginum compositione*, Bruno spune textual că divinitatea lui Mercur n-ar fi nimic dacă „n-ar avea

sub ea un patruped de încălecat. E cunoscută imaginea și figura acelui animal, despre care au scris destui autori, și căruia i-am dedicat și eu o scriere într-un stil special, care - neplăcând gloatei și displăcând învățaților din pricina înțeleșului ei primejdios - a trebuit să fie suprimată” (N.T.). Bruno se referă la existența a două fețe ale divinității lui Mercur, cea de a doua, îndeobște nenumită și ascunsă, fiind asinitatea. Cele două fețe provin din două tradiții diferite, una fiind bogata literatură satirică dedicată măgarului, cealaltă, cultura cabalistică, rabinică și apostolică unde măgarul este pomenit ca simbol al curajului și forței, al răbdării și bunătății fără margini și întruchipare a înțelepciunii. (N.O.)

4. Ca în toate celelalte scrieri ale sale, Bruno se referă la el însuși sub eponimul „nolanul” deoarece era născut la Nola, localitate din apropierea Neapolelui.

5. Indicația aceasta este, ca și în cazul dialogurilor precedente, falsă: și acest dialog a apărut, ca și celelalte, la Londra și probabil tot la tipografia

lui John Charlewood.

6. Unii comentatori tind să vadă în acest personaj o invenție a lui Bruno. Înclinăm să-l credem însă pe V. Spampanato care consideră că sub acest nume se ascunde de fapt Don **Sapatino** Savolino, preot modest și probabil rubedenie a autorului, doar titlurile cu care îl investește Bruno fiind inventate, în zeflema (N.B.). Bruno se amuză în mai toate dialogurile în același fel!

7. Preasfințite părinte întru Cristos (*lat.*).

8. Termenul exact este, nu întâmplător, „predestinat”: Bruno anunță prin el și prin imaginea olarului, tema dialogului al doilea, unde discută problema liberului-arbitru.

9. Comparația cu olarul vrea să sugereze aici că scrierea de față este gândită ca un apendice la dialogurile precedente și îndeosebi la *Alungarea bestiei triumfătoare* – căci el reia tema morală a acestuia dar nu mai pune accentul pe perspectiva unei mari reforme purificatoare ci pe decadența lumii contemporane lui. În cel de al doilea dialog al scrierii de față, comparația va reveni cu alt sens.

10. Slujitorii cuvântului lui Dumnezeu (*lat.*), adică unui teolog.

11. Origene, filosof creștin (185 - 255 d.Hr.), autor al multor opere de teologie și apologetică, a susținut cu tărie necesitatea de a interpreta Scripturile în cheie alegorică. Origene este unul dintre autorii predilecți ai lui Erasmus și una dintre țintele polemice ale lui Luther. Bruno simpatizează și el cu interpretarea alegorică, mai ușor de armonizat cu propriile-i teorii decât cea literală a teologilor canonici și îndeosebi a luteranilor.

12. Ca și în *Cina din Miercurea Cenușii*, figura clericului „iubitor al buchiei”, adică al interpretării literale a textelor sfinte, se referă cu precădere la luterani.

13. Aluzii obscene.

14. În referirile la ritualurile religioase continuă de fapt aluziile obscene: bigota nu acceptă altă „sămânță” decât cea „binecuvântată” și alt animal decât *Agnus Dei* (Mielul Domnului), iar nu măgarul.

15. Figura pedantului, adică a eruditului îngust

la minte, dedicat îndeosebi studiilor filologice, care nu judecă ceea ce citește ci se mulțumește să citeze din clasicii antichității, este un topos în Renaștere și un cal de bătaie pentru Bruno (îndeosebi în comedia *Lumânărarul* și în *Cina din Miercurea Cenușii*).

16. Strofe de opt versuri, octavele constituie formula metrică a celor mai vestite poeme cavalierești din Renaștere; octava și sonetul erau, așadar, formule literare la mare modă în vremea lui Bruno.

17. În raport cu primul dialog, unde Bruno va afirma strânsa legătură între ignoranță și cunoaștere, insistența pe enciclopedismul materiei și al cunoașterii capătă un caracter ironic.

18. În italiană, „peregrina eccellenza” poate fi luată și ca o expresie ironică, întrucât adjectivul poate avea și sensul de „deosebit, excepțional” dar și cel de „umblăreț, nestatornic”. N.T. interpretează în acest din urmă fel.

19. Bruno vrea să spună că Don **Sapatino** nu știe de nici unele. Dar dincolo de ironie și de permutarea glumeață a termenilor, Bruno anunță aici una dintre

temele esențiale ale filosofiei lui și ale acestui dialog, anume întrepătrunderea tuturor domeniilor și cunoașterilor și unitatea contrariilor.

20. Cf. V.S. și N.O. Bruno inaugurează tema Măgarului (frecventă și polisemantică în Renaștere) dându-i, la început, o interpretare simbolică, asemănătoare „doctei ignorante” a lui Cusanus.

21. Italienescul „croccia” este interpretat diferit de comentatori: fie drept „cruce” fie drept „cârpă episcopală”.

22. Veșmânt preoțesc de ceremonie.

23. Catârca era încălecată îndeobște de ecleziaști.

24. Trebuie avut în vedere că pe vremea lui Bruno – așa cum bine se vede și din *Alungarea bestiei triumfătoare* – „prudența” are sensul de înțelepciune, de capacitate de a deosebi binele de rău, fiind, în teologia catolică, prima dintre cele patru virtuți cardinale.

25. În ital. „Pietà”, care are sensul de pietate, compasiune. Pietatea este unul dintre darurile

Duhului Sfânt prin care se desăvârșește dreptatea ca virtute.

26. Este vorba într-adevăr de daruri rituale tradiționale făcute suveranilor amintiți.

27. Măgarul cabalistic și deci ceresc reia o temă dezvoltată de Apuleius în *Metamorfoze* (operă cunoscută mai mult sub denumirea *Măgarul de aur*). Aici cultul lui Isis are în vedere transformarea fortunei în providență pentru descoperirea marelui zeu Osiris. În *Lauda măgarului* de Agrippa von Nettesheim caracterul divin al măgarului este legat de influența Sephiroth-urilor și de „înțelepciune”. Bruno va insista în mod deosebit, cum se va vedea, pe caracterul cabalistic care îi permite să opună dimensiunea ideală și celestă a asinității dimensiunii lui terestre și animale.

28. Bruno răstoarnă, cu ironie, termenii din rugăciunea „Tatăl nostru”.

29. Italianescul „cabinetto” este aici, după unii interpreți, „cabinet” (și, ținând seama de configurația și studiile care se făceau în epocă într-un asemenea

spațiu, am ales traducerea de aici), după alții, „baie” – care mi se pare foarte puțin probabil.

30. În sfârșit (*lat.*).

31. „Armentale” înseamnă „de turmă, pastoral”; în combinație cu boul și calul, cuvântul trebuie înțeles ca o referire blasfematoare la nașterea lui Iisus și la ieseala sfântă.

32. Personaj mitologic, **vânător** împătimit care, transformat de Diana în cerb, a fost sfâșiat de propriii săi câini. Personajul și mitul său vor căpăta un rol și o semnificație complexe în dialogul succesiv acestuia, *Despre eroicele avânturi*.

33. În orig. „Sfere armillari”, adică sfere alcătuite din inele concentrice ce reprezentau, într-adevăr, universul: fiecare inel reprezenta orbita unei planete.

34. După tradiție, Arhimede ar fi construit o complexă și rafinată „sfera armillare”. Dar pasajul este mai degrabă obscur: mercurul s-ar referi la încercarea de a crea un *perpetuum mobile* după o tehnică alchimică; comentatorii nu exclud însă și o

aluzie obscenă pe care nu știu însă să o explice.

35. În fizica aristotelică și în genere pregătiteană, mișcarea rectilinie este mișcarea caracteristică materiei pământene, alcătuită din cele patru elemente, și perisabilă; mișcarea circulară, dimpotrivă, este caracteristică celei de a cincea esențe, adică cerurilor și astrilor, neperisabili. Armonia și concordanța dintre ele înseamnă armonia întregului cosmos. Referirea la sufletul dinăuntru materiei care imprimă acesteia mișcarea este una din temele majore ale cosmologiei bruniene (v. *Cina din Miercurea Cenușii*), numai că aici ea e amintită în ton grotesc. De altminteri, toate sugestiile pe care autorul i le face lui Don Sapatino de a se descotorosi de măgar, în cazul în care nu-i convine să-l păstreze, fac aluzie în cheie grotescă la alte opere noiâne: referirea la ieslea sfântă (v. nota 28) trimite la *Alungarea bestiei triumfătoare*, iar Acteon la *Despre eroicele avânturi*: este ca și cum ar spune: dacă nu pricepi rostul măgarului meu, trimite-mi-l înapoi.

36. Prima operă menționată aici nu s-a păstrat,

dar ea exista deoarece este pomenită la proces (L.F.); următoarea este *De umbris idearum*, publicată la Paris în 1582, despre care se face referire și în comedia *Lumânărarul*; cea de a treia, *Triginta sigilli*, ca și *Explicatio triginta sigillorum* și *Sigillus sigillorum* au fost toate dedicate lui Michel de Castelnau, ambasadorul regelui Franței la Londra; ultimul dialog pomenit aici *Alungarea bestiei triumfătoare*, dedicată nobilului englez Philip Sidney.

37. Adică de întregul cer: Bruno vrea să spună că măgarul nu este inferior celor mai mari și alese entități, precum timpul, spațiul și spiritul („fericirea inteligențelor” angelice).

38. Cei trei termeni fac referire la viața mănăstirească: poate cânta în cor, poate face parte din capitol (într-o mănăstire catolică, adunarea tuturor călugărilor), poate găsi adăpost în dormitoare comune ale mănăstirilor.

39. Bruno numește obișnuitele trei legăminte cerute de majoritatea ordinelor mănăstirești catolice.

40. Cele trei epitete se refereau cu precizie la

trei personalități ale scolasticii: „doctor subtil” era denumit Duns Scot, „doctor irefutabil” era Alexander din Hales și „doctor iluminat” era Ramón Llull.

41. „Tot în tot” este o expresie folosită îndeobște (inclusiv de Bruno) cu referire la divinitate. Aici Bruno îi dă și un alt sens sau mai bine zis un dublu sens (cum dublă este semnificația întregii cabale în curs): pe de o parte ea sugerează că opera de față sintetizează sensul profund al operelor anterioare, și prin urmare trebuie luată în serios; pe de altă parte, ea sugerează asinitatea întregii lumi și, prin urmare, ea anunță o critică severă, în ton grotesc, a societății contemporane autorului. Sub stilul glumeț al epistolei se sugerează, de fapt, multitudinea de ipostaze ale intervenției măgarului în vederea marii asanări preconizate în dialogul precedent.

42. Bruno se pare că nu se referă aici la niciuna dintre ipostazele măgarului, ci la propriul său discurs despre măgar: care poate părea alcătuit dintr-o exagerată introducere („căpățâna”), lipsită apoi de tratarea principală („trunchiul”) și cu o încheiere

grăbită („coada”).

43. Ideea perfecțiunii fiecărei forme de existență și a parității tuturor a este fundamentală pentru ontologia bruniană și a fost deja repetat înfățișată în dialogurile anterioare.

44. Referirea la pictură pune în evidență ideea că un unic detaliu bine înfățișat poate sugera perfect întregul. N.O. (*Pragul umbrei*) demonstrează paralela pe care Bruno o face aproape permanent între filosofie și pictură. În cazul de față, detaliul va fi analiza „asinității” creștine, totalitatea fiind cercetarea izvoarelor originare ale creștinismului care va pune în lumină faptul că decadența luterană este rodul inevitabil al decadenței conținute dintru început în predica evanghelică.

45. Rămas-bun (*lat.*).

46. Terțina așa cum apare aici este modificată față de traducerea inițială a lui CD. Zeletin (care era: „De ce s-aflați ce cărțile îndrugă/ o, curioși, pân'ce vă crapă țeasta, /când tot din foc și țărână-s aștrii-n fugă?”) care modifica sensul.

47. Traducerea inițială a versului era: „nu știe ce-i norocul ori năpasta”. Am modificat-o pentru a nu schimba sensul dorit de Bruno.

48. Sonetul privește ecuația asinitate-ignoranță în perspectivă creștină, regăsind în trăsăturile asociate în mod obișnuit măgarului ca animal virtuțile cerute drept-credinciosului creștin, în speță catolic. Bruno anunță în acest sonet temele care vor fi dezvoltate în Declamație și în Dialogul întâi: refuzul curiozității cercetătoare și al iubirii de cunoaștere și refuzul muncii și al implicării active și acceptarea, stând cu mâinile încrucișate, a beatitudinii de după moarte. N.O. (*Cabala*) pune în legătură critica nolană a pasivității creștine cu un pasaj asemănător din poemul lui Machiavelli, *Măgarul*.

49. Nu este întâmplătoare abundența cuvintelor care amintesc de religie și de regalitate.

50. Bruno citează aici trei titluri de opere bine cunoscute la vremea lui. Este vorba, în ordine, de titlul atribuit în mod tradițional *Metamorfozelor* lui Apuleius; de tratatul *Il valore degli asini e*

dell'inasinito accademico Pellegrino de Anton Francesco Doni și de *Encomium asini* care este titlul unuia dintre capitolele opusului lui Cornelius Agrippa, *De vanitate scientiarum*.

51. Bruno insistă, în stilul lui, baroc și ironic, pe ideea că ceea ce va spune el despre măgar și despre dobitocia măgarului nu seamănă cu batjocura de care are parte în genere acest animal, și, deci, că el se va distanța de opinia curentă.

52. Verbul este calchiat după originalul italian, folosit nu numai de Bruno ci de mai mulți în epocă (printre ei și Rabelais), și are sensul de „rid”: după o expresie curentă în Renaștere, Heraclit era filosoful care „plânge”, iar Democrit, cel care „râde”.

53. Complicat exprimat, ca mai întotdeauna, sensul frazei este: cine va împiedica lumea să creadă că eu nu fac ce au făcut alții înaintea mea, adică eu nu ponegresc măgarul, ci dimpotrivă îl laud sincer?

54. Bruno își îndeamnă cititorii să facă deosebirea între elogiile false aduse măgarului, care ascund ironie sau batjocură, și elogiul pe care i-l va

aduce el, care e sincer. Îndemnul recomandă ca textul să nu fie citit în cheie ironică, ci cu maximă seriozitate. Într-adevăr, acest opus se vrea o critică a marii crize în care se zbate civilizația omenească, criză care are rădăcini intelectuale și religioase. Pe de altă parte, cum se va vedea, limbajul și sarcasmul specific stilului brunian obligă la o lectură dublă și deseori ambiguă.

55. Pentru a primi noua învățătură a **Nolanului**, cititorul trebuie să-și elibereze mintea de toate ideile preconcepute și de toate prejudecățile, trebuie așadar (cum preconizau Nicolaus Cusanus sau Pico della Mirandola înaintea lui) să facă *tabula rasa* din cunoștințele sale precedente, pentru a putea primi Adevărul.

56. Măgarul ideal și cabalistic și, totodată, platonice și teologal sunt expresii prin care Bruno subliniază caracterul pozitiv al neștiinței măgarului, simbolul cunoașterii eliberate de prejudecățile comune dar și de scepticismul radical (N.B.). Bruno ridică măgarul la demnitatea de idee platonice.

57. Înveșmântat în aur (*lat*).

58. Bruno pare să se servească aici, în chip neașteptat, de ierarhia clasică a cunoașterii creștine, cunoașterea prin știință rămânând imperfectă și umbratilă (și pentru că, pe linie platonice, rămâne la nivelul umbrelor), cea perfectă și luminoasă fiind cea prin credință. Și la Bruno, ca și în doctrina tomistă, ambele cunoașteri sunt necesare și conviețuiesc.

59. Bruno urmează întocmai demersul platonice, prin care măgarul-arhetip este principiul conform căruia se produce, configurează și perfecționează măgarul real.

60. Mințile „de a doua speță” sunt cele omenești, care sunt subordonate și depind (în italiană, sunt „*seconde*”) de cea divină.

61. Reapar aici câteva dintre ideile tari ale ontologiei bruniene, amplu dezvoltate în dialogurile precedente: totala egalitate dinaintea divinității, egalitate în importanță și demnitate, a tuturor formelor de existență din natură; existența unor lumi infinite numeric într-un tot infinit care este universul;

coexistența simultană a tuturor existențelor infinite din natură în divinul unu, unde orice atribut și orice existență coincide perfect cu toate celelalte. Consecință a acestor idei este că specia măgărească nu este doar la fel de nobilă și la fel de aproape de Dumnezeu ca și cele mai înalte idei și ca zeii, ci se identifică (precum toate celelalte existențe) cu Unul Dumnezeu.

62. Într-adevăr, în *Scripturi*, Dumnezeu este numit în toate aceste feluri (N.T.).

63. Bruno vrea să ne convingă și altfel de justetea asimilării măgarului cu Unul Dumnezeu: de aceea găsește în Scripturi acele pasaje (identificate de exegeți) în care Dumnezeu, tatăl sau fiul, este comparat sau reprezentat prin figura unui animal sau element al naturii. Expresiile violent negative (păcat, vierme, josnicie a gloatei etc.) se referă probabil la *Psalmul 21* și la epistola către *Romani* a Sfântului Pavel, dar în contextul propriu ele nu sună atât de agresiv ca la Bruno. Această agresivitate are însă un rost: pentru Bruno, păcatul nu există, căci orice

existență materială și orice comportare a oricărei existențe își are propria ei rațiune și explicație.

64. Sunt cele patru sensuri canonice de interpretare a sfintei scripturi (predicate de Sfântul Toma d'Aquino și de laicul Dante).

65. Deși sensul din vorbirea curentă românească nu ne ajută defel, Bruno are dreptate: apologeții creștini au văzut în blândețea și în simplitatea măgarului trăsăturile recomandabile dreptcredinciosului creștin. Aceleași trăsături vin să sublinieze, pentru aceiași, distanța abisală care separă inteligența divină de inteligența umană. Trimiterea insistentă la tradiția interpretativă creștină servește, se va vedea, raționamentului din dialoguri care va denunța rădăcinile creștine ale decadenței societății din vremea lui. Predica evanghelică a corodat și apoi chiar răsturnat, după Bruno, valorile pe care se întemeia marea civilizație antică, dând naștere unei societăți care are drept valori supreme ignoranța, inacțiunea și smerenia.

66. Cf. Exodul 13, 13: „Să răscumperi cu un miel

pe orice întâi născut al măgăriței; [iar dacă nu-l vei răscumpăra, să-i frângi gâtul]. Să răscumperi de asemenea pe orice întâi născut [de parte bărbătească] dintre fiii tăi”.

67. Cf. Exodul, 20, 17: „Să nu poftești nevasta aproapelui tău, nici robul lui, nici roaba lui, nici boul lui, nici măgarul lui”. Înșiruirea din Biblie nu presupune egalitatea elementelor, Bruno însă forțează interpretarea și pune pe același nivel nevasta și măgarul.

68. Cf. Judecătoria, 5, 1, 3 și 10: „În ziua aceea, Debora a cântat această cântare, cu Barac, fiul lui Abinoam: [...] Ascultați, împărați! Luați aminte, domnitori! [...] Voi care călăriți pe măgărițe albe, Voi care ședeți pe covoare”.

69. Deuteronomul 22, 1 și 4: „Dacă vezi rătăcindu-se boul sau oaia fratelui tău, să nu le ocolești, ci să le aduci la fratele tău. [...] Dacă vezi măgarul fratelui tău sau boul lui căzut în drum, să nu-l ocolești, ci să-i ajuți să-l ridice”.

70. În original, „doctorii”, deci se poate ca Bruno

să se refere la doctorii Bisericii.

71. Cf. Luca, 14, 1 și 5: „Într-o zi de Sabat, Iisus a intrat în casa unuia din fruntașii Fariseilor [...] Cine dintre voi, dacă-i cade copilul sau boul în fântână, nu-l va scoate îndată afară, în ziua Sabatului?”

72. *Sic*. Deuteronomul 28, 31. Fragmentul face parte din blestemele neascultării, prin care Dumnezeu îl amenință pe om, printre altele, cu luarea tuturor bunurilor. În interpretarea alegorică a lui Bruno, cum măgarul este întruchiparea poporului, blestemul capătă coloratură politică.

73. A cădea de pe măgar (*lat.*). Interpretarea lui Bruno este din nou în cheie politică: vai de cârmuitorii care rămân fără popor!

74. Bruno confundă voluntar pasaje din Evanghelie (Luca, 10, 1), cu altele din Vechiul Testament (Numerii, 31, 32 - 35) și cu *De recta fide* a lui Adamantius, în așa fel încât sufletele mântuite să fie totuna cu prada de război.

75. Cf. Matei, 21, 2: „[Iisus le-a zis:] Duceți-vă în satul dinaintea voastră: în el veți găsi îndată o

măgăriță legată, și un măgăruș împreună cu ea; dezlegați-i și aduceți-i la Mine”.

76. Cf. Numeri, 22, 28: „Domnul a deschis gura măgăriței, și ea a zis lui Balaam”.

77. Cf. Ieremia, 1, 6: „Ah, Doamne Dumnezeule, vezi că eu nu știu să vorbesc”.

78. Cf. Ezechiel, 3, 27: „Dar când îți voi vorbi, îți voi deschide gura”.

79. „Eu voi fi în gura ta” (*lat.*). Cf. Exodul, 4, 12: „Eu voi fi cu gura ta”.

80. Cf. Psalmii, 51, 15: „Doamne, deschide-mi buzele, și gura mea va vesti lauda Ta”.

81. Bruno deformează, poate în mod voluntar, pasajul din *Luca*, 7, 22: „morții învie, și săracilor li se propovăduiește Evanghelia” deoarece teza pe care o susține aici este că Dumnezeu vorbește prin gura celor simpli (întruchipați de măgar).

82. Exegeții interpretează în două feluri diferite teza propusă aici de Bruno: după N.T., avem de-a face cu teza, deosebit de primejdioasă, după care textele sfinte, adică însuși miezul doctrinei creștine, sunt cele

care retează nobilele avânturi și virtuți ale oamenilor, deci se fac responsabile de decăderea în care se află lumea. De aceea toată argumentația se bazează pe citate din Scriptură (traducerea de față, trebuind să facă o alegere a termenilor, înclină spre această interpretare); după N.B. și N.O., gândirea lui Bruno ar fi aici ceva mai puțin subversivă, susținând că fără o curățire a minții, o reîntoarcere la simplitatea naturală originară, vrută de Dumnezeu, mințile nu vor putea primi adevărul noian și nu vor putea împlini marea reformă a omenirii. Oricum, este limpede că Bruno alege să se sprijine pe textul biblic. În locul acesta anume, este vorba de un rezumat al unui pasaj din I Corinteni, 1, 27 - 28: „Dar Dumnezeu a ales lucrurile nebune ale lumii, ca să facă de rușine pe cele înțelepte. Dumnezeu a ales lucrurile slabe ale lumii, ca să facă de rușine pe cele tari. Și Dumnezeu a ales lucrurile josnice ale lumii, și lucrurile disprețuite, ba încă lucrurile care nu sunt, ca să nimicească pe cele ce sunt”.

83. N.T. susține că Bruno face aluzie aici atât la

interpretarea dată de Origene cât și la cea dată de Luther (care îl critică aspru pe Origene) acestor pasaje, pentru a-i include pe amândoi în același circuit al decadenței civilizației creștine. Cugetările, opuse, ale ambilor comentatori, ar izvorî, pentru Bruno, dintr-o aceeași convingere, anume că omenirea toată, fără deosebire, zace în păcat, iar mântuirea ei se poate face numai prin darul, aparent arbitrar, al proniei cerești – și nu prin virtutea (în sens machiavellian) și voința omului. (*Alungarea bestiei triumfătoare* făcea tocmai elogiul *praxis*-ului uman.) Prin această viziune, Bruno apare solid ancorat în Renaștere și detașat de Contrareforma care îl va destina rugului.

84. Prostia cea mai mare, indică Bruno, este a celor care vor să reformeze religia (cu referire directă la luterani și calviniști). Aici Bruno nu doar îi persiflează (ca și în dialogurile precedente) pe reformați, dar se delimitează clar și de poziția lui Erasmus care spera într-o reformă (altă decât a reformaților) a religiei, în stare să „vindece rănilor”

creștinismului și decadența civilizației, care ar trebui să înceapă cu o reîntoarcere la puritatea naturală a vieții lui Cristos. După Bruno, o asemenea *renovatio* este imposibilă, deoarece decadența civilizației își are rădăcina tocmai în preceptele evanghelice și patristice.

85. Pentru Bruno, ca și pentru Machiavelli, pacea și bunăstarea societății este piatra de încercare a religiei. Sunt de neacceptat, după ei, religiile care sunt detașate de soarta societății.

86. Bruno face aluzie la unul dintre miturile antice, după care zeii ar fi fost avertizați de răgetele măgarilor că giganții atacau Olimpul.

87. Trecerea de la sensul literal la cel mistic (îndeosebi în interpretarea textelor sfinte).

88. Cf. Judecătorii, 15, 15.

89. I-a nimicit (*lat*).

90. Probabil este o interpretare a 1 Samuel, 21, 11: „Saul și-a bătut miile lui, iar David zecile lui de mii”.

91. N.B. vede în alegoria fâlcii de măgăriță și a

cele de măgăruș o aluzie la războaiele religioase din vremea lui Bruno care, în afară de măceluri, făcuseră și noi prozeliți în toate taberele, adică deșteptaseră noi superstiții.

92. Șic *Matei, 21, 2*. Citatul continuă astfel: „În el veți găsi îndată o măgăriță legată, și un măgăruș împreună cu ea; dezlegați-i și aduceți-i la Mine”. Tot acest pasaj este țesut din referiri evanghelice la intrarea lui Cristos în Ierusalim și care sunt, într-un fel sau altul, îndemnuri la umilință și smerenie. Ele trebuie interpretate antiflastic.

93. Insistența asupra arbitrarului grației divine țintește mai ales doctrinele protestante.

94. Dumnezeu nu premiază efortul omului de a construi o civilizație, ci numai umilința și smerenia, măsurată prin suferință.

95. Ca și în *Alungarea bestiei triumfătoare*, Bruno se declară total împotriva teoriei epocii de aur plasată la originile omenirii, teorie izvorâtă deopotrivă din Scripturi și dintr-o parte însemnată a istoriografiei și filosofiei antice greco-latine. Dimpotrivă, Bruno – ca

și Giambattista Vico peste un secol – pune la originea omenirii starea naturală, aceea a omului primitiv. Trebuie subliniat faptul că totala egalitate între oameni și posesiunea în comun a tuturor bunurilor țin, la Bruno, de o stare primitivă și inferioară a omenirii; și că civilizația presupune, dimpotrivă, neegalitate și concurență. Teza este cu atât mai remarcabilă cu cât, în aceeași perioadă, există o febră de a alcătui utopii bazate tocmai pe abolirea proprietății private și, posibil, pe totala uniformizare a indivizilor (de amintit cele două majore, a lui Thomas More și a lui Campanella). Este de observat și că Bruno, care se războiește neconținut cu Aristotel, în materie de politică este mai aproape de Stagirit decât de Platon.

96. Așa cum respinge vârsta de aur a omenirii, Bruno demitizează și vârsta copilăriei și a purității ei, iubite de Dumnezeu. Prin asta se delimitează, printre alții, și de Erasmus care în *Elogiul nebuniei* consideră copilăria vârsta privilegiată a omului.

97. Cf. Ieremia, 1, 6: „Ah! Doamne Dumnezeule, vezi că eu nu știu să vorbesc, [căci sunt un copil]”.

98. Cum se vede, nu într-alt loc ci în continuare.

99. „Pentru că am acționat prosteste”, „au acționat prosteste”, „pentru că nu știu ce fac”, „nu știam”, „n-au înțeles” (*lat*). Toate sunt expresii luate *ad litteram* din Scripturi.

100. Cf. Faptele Apostolilor, 2, 15. Până aici declarația **Nolanu**lui includea în polemica sa și unele opinii ale lui Erasmus. De aici încolo ea devine o răstălmăcire virulentă și programatică a textelor folosite de Erasmus pentru a defini calitățile „nebuniei creștine”.

101. II Corinteni, 12, 2 – 4.

102. Ca și în *Despre infinit, univers și lumi*, Bruno simte nevoia să pună la temelia dialogurilor care urmează și a judecăților sale morale o epistemologie precisă și explicită. E interesant că ea este oarecum diferită de cea expusă acolo, unde cunoașterea naturală, cu demersul prezentat aici, este considerată necesară și fiabilă, dar insuficientă pentru a exprima ontologia bruniană.

103. Este vorba de Sf. Pavel. Este din nou o

referire la reformati care, radicalizând teza apostolului Pavel, postulează primatul credinței asupra „faptelor bune”. Bruno evocă aici, pe scurt, polemica antiluterană din *Alungarea bestiei triumfătoare*.

104. Saulino, un interlocutor care apărea și în *Alungarea bestiei triumfătoare*, pare să fie un personaj real, din familia mamei lui Bruno, iar aici îl reprezintă pe Bruno însuși. Ceilalți doi nu au fost identificați de biografi și sunt probabil inventați: Sebasto, cum se va vedea, este cel care, prin întrebările și obiecțiile sale, face dialogul să avanseze; Coribante, în schimb, este una dintre numeroasele încarnări ale pedantului – eruditul lipsit de judecată critică și care repetă orbește ce susțin marii autori acreditați. Cum se va vedea, la fel ca la Mamfurio din comedia *Lumânărarul*, vorbirea lui Coribante e presărată cu citate și expresii latine.

105. Ca și dialogurile precedente, și acesta începe brusc, parcă la mijlocul unei conversații. Este un mod al lui Bruno de a-și înlănțui discursul de la un

dialog la altul. Interlocutorii de aici comentează, și prin aceasta continuă, *Alungarea bestiei triumfătoare*: adică cei doi care nu participaseră la acest dialog precedent, îl chestionează pe Saulino despre el.

106. Adică fără înflorituri, deschis și limpede (lat).

107. Și aceste lucruri s-au întâmplat cu adevărat acolo?(lat).

108. Sebasto se referă precis la opera precedentă a lui Bruno, *Alungarea bestiei triumfătoare*, unde Jupiter întreprinde o mare reformă morală a universului, înălțând în locul animalelor care dau numele constelațiilor, virtuțile necesare progresului și armoniei civilizației. În acel dialog, Jupiter lăsase neocupate două jilțuri din cer, anume cel al Ursei mari, în emisfera boreală, și al Eridanului, în cea australă. Pe scurt, Sebasto cere continuarea dialogului precedent.

109. „O speranță amânată îndurerează spiritul său, mai bine zis, sufletul: pentru că acest termen exprimă mai bine natura capabilă de suferință” (lat).

Fiind un pedant, Coribante se îngrijește mai mult de forma decât de conținutul discursului.

110. În astronomia clasică, cele două forme de asinitate, reprezentate de constelația Măgărușii erau oarecum ascunse în cercul zodiacului (drumul planetelor), imediat deasupra constelației Cancerului (carapacea Racului). Pentru Bruno asinitatea trebuie să fie vizibilă de oriunde. Cele trei regiuni cerești corespund probabil celor trei forme de cunoaștere (de care vorbește mai departe Saulino): există o echivalență între ceresc, inteligibil și sensibil, pe de o parte, și cauză, cunoaștere și lucru, pe de altă parte. (N.B.)

111. „Departate, stați departe, profanilor!” (*lat.*, Vergiliu, *Eneida*, VI).

112. Horapollon este autorul antic de la care s-a păstrat singurul tratat despre hieroglife, numit chiar *Hieroglyphica*. Manuscrisul acestui tratat a fost adus la Florența în 1422. Cum despre autor nu se știa mai nimic, cu timpul și datorită interesului manifestat în Renaștere pentru învățătura egipteană, și acest autor,

ca și Hermes Trismegistos, a ajuns să capete o aură legendară.

113. Bruno are o abordare sincretică a Cabalei, apropiată de cea propusă de Agrippa din Nettesheim în cartea a treia din *De occulta philosophia*, dar el recurge și la noțiunea de „*mundi gubernatores*” (cârmacii lumii) a lui Hermes Trismegistos precum și la unele teze ale lui Trithemios. (N.B.) De aceea nici cele zece *sefiroth* pomenite mai jos nu coincid în totalitate, nici ca nume, nici ca semnificație, cu cele din *Zohar* (probabil cea mai importată scriere cabalistică medievală). Trebuie amintit că Renașterea manifestă un interes deosebit pentru Cabală, ceea ce produce o influență necontestată asupra gândirii filosofice și științifice. În sincretismul specific aceleiași epoci, care încerca o sinteză între gândirea antică păgână și creștinism, se încearcă și elaborarea unei Cabale creștine. Printre protagoniștii acestei încercări se numără Pico della Mirandola și amintitul Agrippa din Nettesheim.

114. Linceu, personaj mitologic, unul dintre

argonauți, cu privirea foarte ageră.

115. Monstru mitologic care avea o sută de ochi care nu se închideau niciodată toți în același timp.

116. Aluzie ironică la Sfântul Pavel răpit, prin voința divină, și dus până în al treilea cer.

117. De la *en soph*: cel ascuns (dar și cel infinit, Dumnezeu în esența sa cea mai intimă și ascunsă) – concept al cabalei speculative ebraice.

118. În cabala speculativă, *sefiroth* sunt numite atributele prin care Dumnezeu se manifestă. Ele au fost interpretate și ca puteri, și ca manifestări dar și ca sfere de emanație.

119. Bruno folosește aici terminologia lui Agrippa. (N.T.)

120. Cât le e permis oamenilor să vorbească (*lat.*).

121. Termenul îi aparține tot lui Agrippa (N.T.).

122. Cele zece trepte cabalistice corespund, după Bruno, celor nouă cete îngerești care stau împrejurul divinității creștine, la care se adaugă ultima și cea mai joasă, cea a eroilor. Denumirile nu

sunt în totalitate cele acreditate în tradiția catolică italiană, nici în cea ortodoxă română unde, îi amintim cititorului, cetele sunt în ordine: Serafimi, Heruvimi, Tronuri, Domnii, Puteri, Stăpâniri, începătorii, Arhangheli, îngeri.

123. Ca și în ontologia neoplatonică, dar și cabalistică și creștină, există o strictă analogie între lumea inferioară și cea superioară; ca atare, celor zece Sephirot ale tradiției cabalistice le corespund în universul desfășurat și sensibil cele zece sfere cerești guvernate fiecare de o inteligență sau principiu spiritual.

124. Primul mobil nu adăpostește corpuri cerești, nu are o „față” proprie, ci el este motorul care pune în mișcare toate celelalte sfere, care au „fețe proprii”, de aici, poate, denumirea de „prințul fețelor”.

125. Adică (*lat.*).

126. Așa cum în *Alungarea bestiei triumfătoare* Sofia, în forma ei cea mai înaltă este divină, dar când se apropie de pământ ea devine mama (*inspiratoarea*) legii, aici Hochma este asinitatea abstractă care însă,

pogorâtă în Raziël, capătă formă concretă. Cele două ipostaze ale Hochmei corespund celor două ipostaze ale Sofiei din dialogul precedent. De altminteri această analogie va fi explicitată puțin mai departe. N.B.

127. „Munții zămislesc...” (*lat.*) este cunoscutul citat horațian care se continuă: „un ridicol șoarece”. Exclamația lui Coribante ne atrage atenția, pe de o parte, că Saulino explică lucruri îndeobște cunoscute de oamenii învățați ai acelor vremuri, pe de alta, că el însuși nu a înțeles spre ce conduce introducerea teoretică a lui Saulino.

128. Sensul este: al acestei ierarhii.

129. Adică de a putea îndura greul ca și cum ar fi ușor.

130. Tendința de a socoti că la originea oricăror teorii s-ar afla o sursă egipteană este comună gânditorilor Renașterii fascinați de hermetism. În cazul de față însă, Sebasto face o referire precisă, la o relatare a lui Plutarh povestită mai jos.

131. Lămurește! (*lat.*)

132. Este vorba de zeul egiptean Apis, întruchipat în bou.

133. Legătura dintre măgar și Saturn, planetă rece și umedă, aflată sub influența zodiei Vărsătorului, datează încă din Antichitate și se regăsește și în lucrările istoricilor (bunăoară în Tacit). Legendă relatată de Sebasto dovedește însă nu doar sursele culte ale lui Bruno, ci și prejudecățile rasiste care îi izolau și în care se izolau evreii în Europa acelei perioade.

134. Bruno insistă, coerent cu propriile sale idei privind regenerarea socială preconizată în dialogurile precedente, pe caracterul nociv al unei comunități și civilizații care refuză să aibă relații cu celelalte. Schimburile și relațiile între neamuri sunt, după Bruno, benefice civilizației și civilității.

135. Neomeniile erau ritualurile dedicate, în Grecia antică, lunii noi. După Sebasto, acestor ritualuri evreii le-ar fi dat o semnificație și un caracter saturnian, adică melancolic și umbros.

136. Ironia lui Sebasto se bazează pe o serie

numeroasă de mărturii ale scriitorilor antici (Josephus Flavius, Tacit, Tertullian etc.) că evreii divinizau, într-o formă sau alta, măgarul. (N.T.)

137. Adică (*lat.*).

138. Geneza, 49, 1 – 28.

139. În românește textul biblic spune: „14. Isahar este un măgar osos, /Care se culcă în grajduri. 15. Vede că locul unde se odihnește este plăcut, / Și că ținutul lui este măreț; / își pleacă umărul sub povară, / și se supune birului”.

140. Numeri, 24. Dar traducerea românească nu coincide cu citatul lui Bruno, probabil inexact și din minte. Referirea este la episodul în care Balaam este chemat de Balac, regele moabiților, pentru a-i blestema pe evrei, dar profetul îi binecuvântează, la îndemnul Îngerului Domnului și al măgăriței care îi vorbește cu glas omenesc. (Numeri, 22, 26 – 33). N.B. consideră că relația între cele douăsprezece seminții ale lui Israel și cele douăsprezece zodii i-ar aparține exclusiv lui Bruno.

141. Care ar corespunde strict celor cerești.

142. În ultima parte a dialogului precedent, Bruno făcea elogiul practicilor magice egiptene care izbuteau să comunice cu zeii și să influențeze forțele tainice și profunde ale naturii. Magul (sau profetul, precum Balaam) este un mediator între material și imaterial, natural și divin, între umilele realități terestre și principiile abstracte care le guvernează. N.T. consideră că în dialogul de față, Bruno operează o răsturnare ironică și amară a acestei viziuni: binecuvântarea lui Balaam este un fel de magie răsturnată, care pogoară asupra măgarilor naturali și nevinovați de pe pământ influența negativă a „asinității ideale” (a măgarului arhetipal, Razel).

143. Prin urmare sunt multe genuri de măgari (*lat.*).

144. Sau (*lat.*).

145. Anterior, interior sau posterior unui mare număr (*lat.*). Coribante parafrazează o expresie latină frecvent folosită de Bruno (*ante rem, in re et post rem*) și face referire la distincția scolastică între planul metafizic, al ideilor, planul natural, al

existențelor reale, și planul mental, al conceptelor.

146. Încetul cu încetul, treptat și lin (*lat.*).

147. Existența concretă a măgarilor naturali – în virtutea analogiei între real și ideal – demonstrează existența unui principiu ideal, al „asinității” ideale, cu nimic mai prejos de toate celelalte principii ideale.

Nu trebuie uitat că în dialogurile morale Bruno se preface că acceptă o schemă cosmologică (cea tradițională ptolemaico-aristotelică), puternic negată de el în dialogurile cosmologice, tocmai pentru că ea, laolaltă cu corolarele ei creștine, și scolastice, îi servesc la critica severă pe care o construiește aici.

148. Între lumea aceasta și cealaltă există o asemenea continuitate încât fiecărei virtute a primei este guvernată de cea de a doua (*lat.*, cf. Aristotel, *Meteorologicele*, I, 2, 339).

149. Ca în mai toate operele sale, Bruno îi ia și aici în derâdere explicit pe pedanți (reprezențați de Coribante), a căror erudiție plină de ostentație ar fi lipsită de conținut. Sebasto folosește aici și un cuvânt ironic modificat: „altitonante” (tunătorul) este în

mitologie atributul specific lui Jupiter; aici cuvântul este modificat în „altritonante”, ceea ce ar însemna, aproximativ, „tunător pentru urechile celorlalți”.

150. Dacă-ți place dumitale (*lat.*).

151. Vai! (*lat.*).

152. Demonstrația lui Saulino urmează procesul indicat de gnoseologia aristotelică: conform acesteia cunoașterea avansează dinspre ignoranță spre adevăr și trece prin subiect, adică prin creierul omenesc, unde sălășluiesc ignoranța, prostia și asinitatea. Cunoașterea trebuie să le izgonească pe acestea, ceea ce înseamnă că trebuie să pornească mai întâi de la ele: este ca și când am spune că adevărul nu poate fi atins decât doar de cine începe prin a fi ignorant. Așa judecând lucrurile, hotărârea lui Jupiter de a așeza alături Adevărul și Ignoranța pare cu totul justificată.

153. Să împartă același sălaș cu adevărul: a nu se uita că toate aceste noțiuni abstracte trebuie gândite simultan și ca întrupări care își au propriul jilt în cerul reorganizat de Jupiter în *Alungarea bestiei triumfătoare*.

154. Sebasto sesizează o contradicție în demersul aristotelic urmat de Saulino: dacă, după Aristotel, obiectul, actul și putința de a cunoaște trebuie să fie unite și concordante, tot după Aristotel, două lucruri contrare (cunoașterea și ignoranța) nu pot ocupa în același timp același loc.

155. Saulino contrazice aici teoria aristotelică după care nu se pot afirma în același timp un lucru și contrarul său, dar ia în răspăr și teoria coincidenței contrariilor: ignoranța (asinitatea), conviețuiește cu adevărul, iar ca lipsă de cunoaștere, este locul unde potentele contrarii, anume adevărul și neadevărul, se unesc și coincid în chip perfect.

156. N.B. consideră că, spre deosebire de Aristotel care consideră că învățarea implică pierderea ignoranței, pentru Bruno, ca și pentru Cusanus, ignoranța este o stare permanentă, în care adevărul și necunoașterea coexistă, ceea ce ar da loc unei cunoașteri prin analogii și similitudini. Oricum, aici Bruno pare să afirme că orice noțiune crește din ignoranță și deci din asinitate.

157. După Aristotel, cunoașterea are loc în măsura în care intelectul superior, sau agent, luminează intelectul pasiv al omului, declanșând astfel procesul prin care se trece de la „potența cunoașterii” la „actul cunoașterii” – acest proces ar fi, după N.T., „aprinderea luminii interioare”.

158. „Rari sunt cei pe care o virtute arzătoare i-a înălțat la cer” (*lat.*) – citat ușor modificat după Vergiliu, *Eneida*, VI, 129 – 130.

159. Este vorba de sceptici.

160. Bruno se folosește aici de metafora lui Origene (În *Lucam Homiliae*, XXXVII) în care umilul măgar pășește în Ierusalimul ceresc condus de Fiul Domnului, călărețul divin. (N.T.)

161. N.B. interpretează acest pasaj ca prezentarea a trei forme de cunoaștere „în care ignoranța are un rol constitutiv: a) cunoașterea care merge până la hotarele en-sof-ului, în care neștiutorul se simte pătruns mistic de dumnezeul-natură; b) cunoașterea celor care neagă pe cale rațională posibilitatea cunoașterii (cum se va vedea, e vorba

despre sceptici); c) cunoașterea celor care se supun în întregime credinței. În acest ultim caz, este nevoie de o călăuză, ea însăși călăuzită de lumina infailibilă”. Deși treptele sunt cele înfățișate de N.B., nu putem să nu ținem seama de limbajul sarcastic folosit de Bruno și să nu percepem critica severă pe care o face de pe acum pozițiilor sceptice și mai ales celor mistice.

162. Sebasto (ca și N.B) nu pare să sesizeze ironia lui Saulino.

163. Scepticii.

164. Scepticii care practică suspendarea judecății. N.B.

165. Este vorba de Sfântul Pavel (din Tars) care, în I Corinteni, I, 18 – 26, vorbește, în versiunea latină, de *stultitia*, în versiunea românească, de nebunie: adică de ignoranța teologică, necunoașterea lui Dumnezeu.

166. Este vorba din nou despre sceptici.

167. Este vorba de fanaticii care renunță la judecata critică și își închină rațiunea, fără a cerceta, „luminii superioare” a credinței.

168. Adjectivul, inexistent în italiană, este un calc din greacă, aparținându-i chiar pedantului personaj, și înseamnă „apte de a contrazice”. Expresia vrea să fie răsturnarea *Respingerii sofismelor* a lui Aristotel. (N.B.)

169. Nouă aluzie la Aristotel, la *Topicele* care se ocupă de silogismele bazate pe opinie. (N.B.)

170. Terminologia este și aici cea aristotelică și se referă la demonstrațiile științifice.

171. După Saulino, ignoranța naturală și cea cabalistică și religioasă ar fi de aceeași teapă: Saulino insistă polemic asupra acestui subiect.

172. Mai exact, termenul folosit de Bruno este „sfinții doctori”, fiind vorba de doctorii Bisericii.

173. Sensul este aici, credem, de „laici”.

174. Subiectul sunt sfinții părinți și rabinii.

175. Textual: au încrucișat sau au lăsat brațele în jos.

176. „De îndată ce m-a auzit, m-a ascultat” (*lat*, Psalmii, 17, 45). În tălmăcirea românească (Psalmii, 18, 44), David spune despre poporul său: „Ei ascultă

de mine la cea dintâi poruncă”.

177. „Cine se umilește, va fi ridicat” (*lat.*, Luca, 14, 11). În versiunea românească: „Cine se smerește, va fi înălțat”. Este vădit că pentru Bruno asinitatea implicată în doctrina și atitudinea creștină este dăunătoare și rizibilă.

178. Ironizarea interpretării patristice a măgărușului primit în Ierusalimul ceresc are drept țintă – cum se întâmplă mereu la Bruno – îndeosebi doctrina luterană și textul lui Luther *De servo arbitrio*, unde credinciosul, reprezentat ca un animal de povară, nu are posibilitatea nici de a ști nici de a alege cine să-l călărească (în textul lutheran călărețul poate fi – explicit – Dumnezeu sau Satana).

179. Parafrază a expresiei Sfântului Pavel în I Corinteni, 10, 13.

180. Pseudo-Dionis Areopagitul către Caius, *Epistola 3*. (NT.)

181. Sfântul Augustin, *Soliloquia*, I, 4, 9 și 5, 1. (N.T.)

182. V. nota 88.

183. *Lat*, Psalmul 147, 10, care în tălmăcire românească spune: „Nu de puterea calului. Se bucură El, nu-și găsește plăcerea în picioarele omului”.

184. Aduă: ci în puterea și picioarele măgăriței și măgărușului, fiul ei (*lat.*).

185. Așa cum se vedea și din *Epistola închinătoare*, dialogurile de față răstoarnă în mare măsură viziunea reformatoare din *Alungarea bestiei triumfătoare*: aici răzbate de multe ori, ca și în pasajul de față, neîncrederea în forțele intelectuale ale omului și în capacitatea de regenerare a societății. Aici Bruno pare să unifice viziunea marilor școli filosofice citate într-un unic și totalizant pesimism.

186. Pitagoricienii credeau în metempsihoză, prin urmare, Onorio, care își amintește cum era înainte (aluzia fiind la o viață anterioară), nu poate fi decât pitagorician.

187. Sunt de aceeași părere (*lat.*).

188. Ca să revină la propriile case, la propriile cămine (*lat.*).

189. Dacă vă e pe plac (*lat.*).

190. După unele interpretări, numele personajului ar fi ales tocmai pentru că amintește de grecescul *onos* care înseamnă măgar.

191. Bruno își prezintă din nou aici teoria sa privitoare la transmigrația sufletelor după moarte – ceea ce a constituit unul dintre capetele de acuzare de la proces. (L.F.)

192. În mitologia greacă numite Moire, Parcele erau la romani divinitățile care guvernau destinul oamenilor și le hotărau momentul morții. Aici Parca este și divinitatea care guvernează ciclul renașterii spiritelor.

193. Amfitrita, în mitologia greacă, fiica lui Okeanos și soția lui Poseidon. La Bruno ea întruchipează sursa primară, mai degrabă de aer decât de apă, din care purced și la care se întorc după moarte toate sufletele.

194. După ce imaginea măgarului a fost evocată pentru a sugera, mai întâi, perfectă egalitate a oamenilor întru păcat, apoi pentru a afirma că orice cunoaștere purcede din ignoranță, aici asinitatea

sceptică și cea creștină sunt egalizate și negate prin însăși ontologia bruniană care, iată, se reafirmă (v. *Despre cauză, principiu și unu*) cu limpezime: infinitele existențe care populează infinitele lumi, sunt egale ca importanță, participă la aceeași substanță și la același spirit universal care le animă pe toate. Cum se va vedea, în această perspectivă, falia care desparte, în doctrina creștină, spiritul divin de spiritul uman (simbolizat de măgar) nu mai are sens.

195. „Un zeu le cheamă, mare turmă, la fluviul Lethe: ele trebuie să uite tot, ca să se întoarcă să revadă bolțile înalte și să înceapă a vrea să se întoarcă în trupuri” (*lat.*, Vergiliu, *Eneida*, VI, 749 – 751).

196. Una dintre sarcinile zeului Mercur era aceea de a conduce sufletele în lumea morților.

197. În mitologie, unul dintre râurile lumii de dincolo, din care bând, sufletele își uitau propria existență pământească încheiată. Mitul apărea și în *Alungarea bestiei triumfătoare*, cu un sens sensibil diferit. În acel dialog, Jupiter, conștient de eterna renaștere a sufletelor, dar și de eterna uitare a

existențelor precedente, este de asemeni conștient de irepetabilitatea fiecărei existențe în parte și de a sa însăși. De aceea și purcede la o reformă radicală, singura în stare să îndeplinească destinul său individual cu marele ciclu cosmic al renașterilor succesive. Acolo aveam de-a face cu regula: aici, Onorio reprezintă excepția: măgarul este singurul animal în stare să se sustragă legii generale și să contemple întregul ciclu, este singurul în stare să depună mărturie despre el: dar nu dintr-o cunoaștere superioară, ci dintr-o șmecherie. De aceea, în fața adevărului ontologic, măgarul, nici nu se responsabilizează, ca Jupiter, nici nu încearcă să transforme un destin esențialmente finit într-o experiență a infinitului (ca în opera succesivă, *Despre eroicele avânturi*).

198. V. Vergiliu, *Eneida*, VI, 894 – 895.

199. Mitul calului înaripat Pegas care, lovind stânca cu piciorul, a făcut să țâșnească izvorul muzelor, preluat de Bruno probabil din *Metamorfozele* lui Ovidiu, este evocat și în sonetul introductiv la comedia sa *Lumânărarul*.

200. Într-unul din miturile legate de calul înaripat Pegas, eroul Belerofon, călare pe Pegas, merge și ucide Himera.

201. În ceea ce-i privește pe druzii, mărturia provenea de la Cezar, *De bello gallico*, VI, 14. În ceea ce-i privește pe saduchei, scripturile nu conțin nicio referire la o credință a lor privind reîncarnarea. În schimb, teza se regăsește la misticii evrei din secolul al XVI-lea. N.B.

202. „Spiritul trece din trupul animalelor în trupul oamenilor și din al nostru în al animalelor, dar nu moare niciodată. (Ovidiu, *Metamorfoze*, XV, 167 – 8).

203. Textual: al stridiilor.

204. Exemplificările lui Onorio afirmă de fapt legătura foarte strânsă care există, după Bruno, între corpul, spiritul și destinul fiecărei existențe în parte.

205. Geneza, 3, 1: Moise nu-l numește cel mai înțelept, ci cel mai șiret.

206. Raportul lui Bruno cu gândirea și mentalitatea Renașterii rămâne – cum s-a văzut și în

dialogurile precedente - unul dintre cele mai contradictorii și interesante. Aici Bruno neagă, și nu pentru prima dată, demnitatea și locul privilegiat al omului în rândul creației, deoarece unica superioritate pe care i-o recunoaște Onorio ține de înzestrarea lui trupească.

207. La fel (*lat*).

208. În *Alungarea bestiei triumfătoare*, Bruno afirma legătura esențială dintre intelectul și lucrarea mâinii omenești, și de această legătură făcea să depindă civilizația omenească. Onorio dezechilibrează binomul, sugerând că civilizația este exclusiv rodul mâinii.

209. Expresia îi aparține lui Aristotel, *Despre suflet*, III, 8.432 a. În contextul de față însă, mai degrabă decât a sublinia contribuția acestui organ la demnitatea omului între specii, Onorio, sugerează, asemeni lui Arnobius (*Adversus nationes*, II, 16, 49 - 50 - N.T.) dependența omului de acest organ și apartenența lui la regnul animal. Lucrările superioare ale omului ar fi astfel fructul întâmplării de a avea

unele mădulare altfel alcătuite decât restul dobitoacelor.

210. Prin urmare nici mâna nu dă naștere civilizației, de vreme ce la alte animale cu mâini nu se văd performanțele atinse de om – și aceasta deoarece restul alcătuirii lor trupești nu le permite. Așadar, civilizația omenească este rodul unei întâmplări rare, prin care un organ deosebit de agil, mâna, s-a potrivit cu restul trupului, în așa fel încât să permită optima răspândire a spiritului universal în toate mădularele, spiritul universal care este unul și identic în toate existențele. Ceea ce se subliniază însă, credem, în această explicație este nu superioritatea omului ci fericita întâmplare a potrivirii.

211. Capacitățile intelectuale ale omului par superioare celor ale papagalului, dar, în realitate, pentru necesitățile vieții, acesta este cel puțin la fel de perfect alcătuit ca și omul. Dimpotrivă omul are nevoie de acele capacități intelectuale pentru că are nevoie să învețe de la alții cum să facă față nevoilor vieții, neavând instinctul altor animale. Este o

nivelare, dacă nu chiar o răsturnare, a tradiționalei ierarhii antropologice, de tradiție clasică, în care intelectul era superior instinctului.

212. Sebasto evocă teoriile antropologice curente, după care omul ar fi fost singurul animal dotat cu rațiune și intelect, restul animalelor acționând numai în virtutea instinctului. Onorio însă, pornind de la ontologia bruniană, neagă această opinie și ierarhia derivată din ea.

213. Onorio reia teoria explicată în *Despre cauză, principiu și unu*, după care intelectul universal nu este un principiu exterior și superior lucrurilor, ci el se află în interiorul fiecărei existențe unde acționează în infinite feluri.

214. În *Lampas triginta stat* N. III, 152. Bruno afirma explicit că există o forță intelectuală intrinsecă tuturor lucrurilor, în virtutea căreia orice lucru este însuflețit de un principiu eficient în măsură să suscite cunoașterea, dar gradul în care lucrurile răspund la acțiunea acestui principiu unic este diferit de la un lucru la altul. Aici pe lângă principiul intelectual apare

și un principiu senzitiv; ele sunt unice și generale, dar efectul lor depinde de intelectul și senzitivitatea pasive specifice fiecărei specii și fiecărui individ în parte, în funcție de alcătuirea sa corporală – care sunt și ele unice, dar individuale.

215. După teoriile aristotelicienilor, acțiunile animalelor ar fi reglementate de o facultate de rang inferior, „*vis destimativa*” care ar fi o formă embrionară de raționalitate. (N.T.)

216. Bruno îi atribuie lui Averroes teoria arbitrarului numelor.

217. Cred că Bruno vrea să amintească aici de legătura puternică (conform convingerilor astrologice curente în vremea sa și ale sale) dintre influența astrilor și destinul fiecărei existențe individuale.

218. Exegeții italieni identifică aici *Psalmul 35*, 7 – 8, pe care însă tălmăcirea românească nu-l confirmă.

219. Este vorba despre pasajul în care profetul Daniel (Daniel, 4) povestește despre conversiunea la credința în Dumnezeuul evreilor a lui Nabucodonosor.

220. Legătura între Ioan Botezătorul și Profetul

Ilie, sugerată de însuși Cristos, în două dintre evanghelii, este interpretată aici ca o reîncarnare reală, confirmând astfel prin textele sacre teoria metempsihozei. N.B. infirmă însă vreo legătură cu saducheii.

221. Cine sosește mai târziu, termină treaba mai repede(*lat.*).

222. Plotin privește transformarea în lucruri inferioare, adică treptata degradare, ca pe o fatalitate.

223. În povestirea lui Onorio se regăsesc, deformat, teoriile expuse de Platon în *Phaidros*, 248 b-249 a. Țesătura de referiri la doctrina platonice și neoplatonică creează o confruntare tensionată cu cadrul teoretic brunian dominat de ideea că neconținutul preschimbare este într-un tot natural, iar în interiorul ei nu există nici ierarhii, nici justiție. (N.T.)

224. Italianescul „*specie memorabili*” este un calc după latinescul „*species memorabiles*” care înseamnă exact imaginile păstrate în arhiva memoriei. (N.T.)

225. Onorio începe să povestească cum s-a întrupat el în Aristotel, fiul lui Nicomah.

226. Aristarh din Samos (secolul IV î.Hr.) matematician și astronom grec, a susținut că Pământul se mișcă în jurul Soarelui. Aristotel nu i-a fost discipol.

227. Regăsim aici, într-o formă schematică și grotescă, binecunoscuta polemică și aversiune a lui Bruno pentru Aristotel.

228. Este vorba de Averroes. Deriziunea de aici o repetă pe cea din *Despre infinit, univers și lumi*.

229. Ideea necesității existenței și alternanței contrariilor a fost teoretizată, la nivel ontologic și istoric, în dialogurile precedente. Aici Onorio – nu fără o anume ironie, care însoțește permanent acest personaj – pare să o extindă și la nivel gnoseologic, unde asinitatea și știința se presupun reciproc. N.B. consideră că accentul, aici, cade nu pe succesiunea acestor contrarii ci pe permanenta lor coexistență.

230. Sebasto i se adresează lui Onorio în calitate de fost-Aristotel.

231. Scrisoarea cu pricina este considerată un text apocrif. Informația poate să-i fi venit lui Bruno dinspre eruditul latin Aulus Gellius (sec. II) care în *Noctes Atticae* (XX, 5) pomeneste de acea scrisoare, închipuind că Aristotel ar fi declarat în ea că unele dintre scrierile sale nu erau nici publicate nici nepublicate, deoarece ele nu puteau fi înțelese decât de cei ce îl ascultaseră vorbind. (N.T). Oricare i-ar fi sursa, e limpede că Bruno deformează voit sensul pentru a desființa scrierile Stagiritului și în principal *Despre suflet* și *Fizica*.

232. Critica și deriziunea trece, în acest pasaj, de la Aristotel la urmașii săi și la cei ce îi profesează doctrina.

233. După V.S., toate aceste nume ar corespunde unor călugări care populau mănăstirea dominicană „San Domenico Maggiore” din Neapole, în care Bruno și-a petrecut o parte din adolescență și tinerețe, unde a dobândit mare parte din uimitoarea lui cultură și unde au început și necazurile sale cu Biserica. „Cocchiarone” trebuie să fie o poreclă provenind din

cuvântul napoletan ce înseamnă „lingură mare” sau „polonic” – aluzie la înclinațiile prelatului.

234. „Ceilalți filosofi nu au ajuns atât de departe” (*lat.*).

235. Textual: dintr-un spirit cabalin.

236. „Mare taină!” (*lat.*).

237. Da, da, vă rog (*lat.*).

238. În cerul stelelor fixe. Onorio declară că între întrupări el nu poposea niciodată în infern ci în cer.

239. În constelația Pegas.

240. Mulțumită harului său de a nu uita existențele precedente cu toate cunoștințele acumulate în ele, Onorio se reîntoarce în fiecare trup înarmat cu toate aceste cunoștințe (biblioteca memoriei), așa încât chiar și atunci când e închis fizic într-un trup, cunoștințele sale nu se limitează la experiențele existenței acelui trup (care zărește realitatea ca prin gaura cheii), ci au o perspectivă amplă asupra întregii naturi. Arta memoriei, cultivată în Renaștere și de care Bruno s-a ocupat intens, privea, printre altele, stocarea și sistematizarea unei

palette cât se poate de cuprinzătoare de cunoștințe care depășeau neapărat limitele unei singure persoane și ale unei singure vieți.

241. Cred că este o splendidă metaforă și nu expresia ideii (mai degrabă creștin-dogmatică și neconcordanță cu gnose-ologia lui Bruno) că odată eliberat din trup, spiritul ar accede la o cunoaștere superioară.

242. Școli/curente de gândire.

243. Se revine la discuția despre doctrina scepticilor.

244. Înțelepciunea pământească.

245. Interpretările acestui pasaj concordă în afirmația că Bruno ar acorda aici un loc privilegiat asinității, ca treaptă obligatorie a parcursului spre adevăr.

246. Resping consecința (*lat.*).

247. Traducere liberă (chiar și a lui Bruno) a terminologiei aristotelice. Saulino face apel la noțiunea terțului exclus numai din dorința de a demonstra necesitatea și demnitatea ignoranței /

asinității.

248. Ce spui de premisă, adică de ipoteză? (*lat.*).

249. Întemeiat pe autoritatea unor oameni (*lat.*).

250. Paradoxul prin care Sebasto îi desființează pe sceptici nu corespunde întocmai gândirii lui Saulino (Bruno), deoarece pentru acesta demonstrația nu se bazează pe silogism ci pe „similitudini”. Dar înrâncenarea contra scepticilor se poate datora și faptului că aceștia – ca și luteranii, deși în chip diferit – presupun o falie de netrecut între înțelepciunea divină și înțelepciunea omenească, ceea ce duce la stingerea impulsului eroic necesar construirii civilizației omenești (despre care se făcea vorbire în *Alungarea bestiei triumfătoare*).

251. Saulino repune problema în alți termeni: întâi trebuie analizat ce anume se poate cunoaște și abia apoi dacă și cum putem cunoaște. Cu aceasta Saulino încearcă să iasă din fundătura unde condusesese discuția despre scepticism și presupusul său paradox.

252. Felul de a fi al unui lucru presupune, într-

adevăr, lucrul însuși (*lat.*).

253. Orice acțiune are un scop (*lat.*).

254. Pe Pollux, pe Hercule! (*lat.*).

255. Denumite astfel după numele bunicului său, după numele tatălui, Danaide, cele cincizeci de fiice ale lui Danaos, care își ucid soții în noaptea nunții, sunt condamnate ca, în lumea de dincolo, să umple la infinit cu apă niște vase găurite. Ca și în cazul mitului lui Sisif, Danaidele sunt condamnate la o muncă fără finalitate.

256. Este o anume formă de scepticism cea despre care vorbește Saulino: aceea care, pe de o parte, ar concepe universul format numai din corpuri compuse aflate în continuă transformare, care nu pot fi definite în sine, ci numai prin relația pe care o stabilesc clipă de clipă cu restul alcătuirii; pe de altă parte, ar concepe cunoașterea numai ca efort van al captării acelor relații, de necaptat tocmai pentru că sunt în continuă modificare. N.B. afirmă că Saulino va opune acestei cunoașteri fenomenice, cunoașterea care e în stare să individualizeze, în amestecul mereu

schimbător, elementul formal activ sau spiritul însuflețitor și totodată forma materială specifică care îl conține, cu alte cuvinte să perceapă existențe distincte și individuale.

257. În loc să răspundă cu argumente la teoriile altor școli filosofice, scepticii neagă pur și simplu posibilitatea de a cunoaște.

258. În plan filosofic, asinitatea sceptică corespunde asinității creștine și, mai specific, luterane. În ambele cazuri, negându-se raportul dintre legea umană și legea divină, între rațiunea umană și rațiunea divină, se dărâmă fundamentul civilizației. (N.T.)

259. Rapsod și filosof (565 - 470 cea! C), Xenofan este considerat precursorul doctrinei eleate privind existența unei divinități unice, închipuită ca spirit universal. A combătut antropomorfismul religiei grecești. Ar fi afirmat, într-adevăr, că totul ar fi opinie.

260. Argumentația lui Onorio urmează în mare măsură textul lui Sextus Empiricus *Contra mathematicos* (VII, apoi I) și *Hypotyposeis*

Pyrroniana, III.

261. Are trăsături accidentale și se află întotdeauna într-un context.

262. Nenumăratele însușiri care concură la definirea unui corp fac ca această definire să nu poată fi făcută în baza unuia dintre simțuri nici în baza tuturor simțurilor.

263. Referire oarecum deformată la Platon, *Menon*, 82 b-86 c. Saulino spune că nu vrea să recurgă și la teoria platoniciană a cunoașterii ca amintire, ca reminiscență, pentru a da și mai mult apă la moară neîncrederii în cunoaștere teoretizată de sceptici.

264. Onorio relativizează o dată în plus toate teoriile privitoare la cunoaștere expuse sau combătute aici.

265. Sebasto, aplicând cu strictețe raționamentul scepticilor, desființează nu numai orice posibilitate de cunoaștere, orice dinamică, dar și posibilitatea de a accede la asinitate.

266. Să mergem îndată (*lat.*).

267. Numai partea de sus a constelației Pegas este vizibilă pe cer. Saulino, plecând de la principiul analogiei între cer și pământ, conchide că analogul literar al constelației trebuie să fie și el trunchiat. Este evident un expedient literar pentru a justifica întreruperea dialogului.

268. Citat aproximativ din Petrarca, *Triumful Morții*, I, 135.

269. Cum se știe, cardinalii nu au voie să părăsească conclavul până nu aleg un nou papă.

270. Între timp (*lat.*).

271. Continuă jocul analogiei: microcosmosul cabalei celei mici (neterminate) reflectă macrocosmosul cabalei terminate.

272. După Bruno, există o legătură temeinică între măgar și Mercur: în *De imaginum compositione*, II, 3, el afirmă că însușirile măgarului sunt opusul celor ale lui Mercur, dar tocmai de aceea, deoarece contrariile există și se recunosc prin contrarii, ele sunt importante și admirabile. (N.T.)

273. Cum s-a văzut și până acum, măgarul este

atât animalul terestru, cu diferitele lui atribute și interpretări, cât și o imagine celestă, concretă (constelația Pegas) dar și abstractă (asinitatea divină).

274. Natura și întâmplarea. În alcătuirea măgarului natura și soarta au colaborat pentru a-i conferi două calități la fel de prețioase: o minte bună și o piele groasă. Sub aparenta bășcălie, Bruno reia temele serioase discutate anterior: excelența măgarului este rezultatul fericit al întâmplării, anume aceea ca spiritul să nimerească într-o constituție fizică propice.

275. Textual: discursuri laudative.

276. Măgarului, care este evident un animal, dar care reprezintă asinitatea pozitivă, i se opune comic figura lui Micco (al cărui nume înseamnă maimuță) și care este om, dar spiritual este obtuz și dobitoc. El reprezintă asinitatea negativă.

277. La semnul destinului (*lat*).

278. Măgarul cere glas omenesc pentru a putea împărtăși lumii înțelepciunea acumulată în „biblioteca memoriei”. Dialogul urmează deci firesc discuțiilor de

dinainte, unde măgarul era singurul animal în stare să stocheze cunoștințele acumulate în existențele succesive, fără a le uita.

279. Mirarea excesivă a lui Micco e menită să accentueze caracterul paradoxal al situației și al dialogului care începe: în ontologia lui Bruno, explicată în dialogurile filosofice anterioare și sugerată și în cele imediat precedente, toate existențele se ivesc dintr-o unică substanță materială și dintr-un unic spirit, însă ele se replăsmuiesc continuu ca entități individuale bine definite și irepetabile. În aceste existențe individuale, spirit și materie sunt inseparabile și configurate în așa fel încât să-și corespundă; de aceea, în natură, este imposibil ca formei de măgar să-i corespundă însușiri (precum vocea articulată și vorbirea) specific umane.

280. Sensul este: în academia noastră. Sugestia arhitecturală a porticului are menirea de a-l conduce pe cititor cu gândul spre școlile filosofice ale Antichității.

281. De la începutul timpurilor (*lat.*).

282. Se simte în aceste adresări resentimentul pe care, la vremea scrierii acestui dialog, Bruno îl încearcă încă față de profesorii de la Oxford cu care avusese o dură polemică (v. *Cina din Miercurea Cenușii*).

283. „Nu încălca linia” (*lat.*) – expresia este atribuită de Marsilio Ficino pitagoricienilor, prin urmare ne aflăm în prezența unei academii a pitagoricienilor.

284. Practica acestei examinări exista în Antichitate, pentru admiterea în unele școli. Bruno se referă precis la concepția pitagoricienilor cu privire la corespondența dintre corp și suflet și în *De umbris idearum*.

285. „Să începem cu Jupiter, o, Muzelor” (*lat.*), citat trunchiat din Vergiliu, *Eglogae*, III, 60; ironia se referă și la Micco, cu care – sugerează măgarul – ar trebui să înceapă examinarea, și la academicieni prin citatul vergilian ca atare, interpretat în sensul că Jupiter, căsătorindu-se, îi va însămânța pe toți cu înțelepciunea sa.

286. Caldeenii erau socotiți inițiatorii studiilor matematice, drept care „caldeean” înseamnă prin antonomasie, matematician.

287. Micco citează aproape *à la lettre* din Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, I, 9. (N.T.) „Fizician” are înțelesul de filosof al naturii.

288. Pitagorismul lui Micco are, nu întâmplător, o vădită coloratură creștină.

289. Teoria lui Micco privitoare la ceea ce se află deasupra naturii și la posibilitatea de a investiga supranaturalul reia afirmațiile Sfântului Pavel, Romani, 1, 20. (N.B.)

290. Teorie comună lui Pitagora și lui Bruno.

291. Afirmatia e importantă și explică optimismul lui Bruno, altminteri atât de critic cu privire la realitățile omenești, când prefigurează o transformare a omenirii. Această afirmație îl leagă strâns pe Bruno de Renaștere, de care îl despart totuși atâtea lucruri și în primul rând ontologia sa.

292. Ținând seama de (*lat.*).

293. Jacopo Sannazzaro, *Arcadia*, VIII, 10 – 12.

294. Nimeni neputând spune ceva împotriva
(*lat.*).

295. „Când apar noi cauze, trebuie promulgate
noi legi, dar asta nu înseamnă că ele au fost adoptate
pentru a le favoriza pe acelea: între timp decizia
trebuie dată pe mâna unui judecător excelent, care să
aibă grijă să delibereze cum e necesar și util” (*lat.*).

CUPRINS

Nota traducătorului... 7

CABALA CALULUI PEGAS... 13

Epistolă închinătoare... 15

Sonet întru lauda măgarului... 23

Declamație... 25

Prea pios sonet... 37

Dialogul întâi... 39

Dialogul al doilea... 57

Dialogul al treilea... 81

Măgarului cilenic... 83

Măgarul cilenic al Nolanului... 85

Note... 95

Apărut 2007 BUCUREȘTI - ROMÂNIA

Lucrare executată la „UNIVERSUL” S.A

Odată cu arderea pe rug, în anul 1600, a lui Giordano Bruno, în istorie se stinge acea epocă a gândirii în care cunoașterea era inseparabilă de eros și magie, în locul ei instaurându-se epoca științelor exacte și a tehnologiei moderne. Forța și originalitatea ultimului mare filosof al Renașterii italiene se regăsesc din plin în stilul operei sale italiene, și în special în mustoasele și provocatoare sale dialoguri filosofice, considerate o culme a ingeniozității verbale și o piatră de încercare pentru traducători. Ediția de față oferă pentru prima dată cititorului român seria completă a operei italiene a lui Bruno, alcătuită din șase dialoguri, împărțite de tradiția exegetică în dialoguri cosmologice: *Cina din miercurea cenușii*, *Despre cauză, principiu și unu*, *Despre infinit, univers și lumi*, și dialoguri morale: *Alungarea bestiei triumfătoare*, *Cabala calului Pegas*, *Despre eroicele*

*avânturi, cărora li se adaugă piesa de teatru
Lumânărarul.*

ISBN 973 - 50 - 0286 - 8

ISBN 978 - 973 - 50 - 1715 - 6